

CUMHURİYET DÖNEMİ İSKAN POLİTİKALARI (1923-1952)

ALİ YILDIRIM

YÜKSEK LİSANS

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Yard. Doç. Dr. Kemal YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Eylül 2004

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

CUMHURİYET DÖNEMİ İSKAN POLİTİKALARI

Ali YILDIRIM

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eylül 2004

Danışman: Yard. Doç. Dr. Kemal YAKUT

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yaşanan önemli toplumsal olaylardan biri de iskan olayıdır. Bir taraftan Osmanlı Devletinin kaybettiği topraklardan Türkiye'ye gelenlerin iskanı, diğer yandan ise ülkenin içinde belirli nedenlerle nüfusun yerinin değiştirildiği görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde her iki tür nüfusun zorunlu yer değiştirmesi bazı iskan politikalarının belirlenmesine neden olmuştur. İskan politikalarını belirleyen etmenler yeni kurulan devletin, siyasi, sosyal, ekonomik ve ideolojik gelişimine paralellik göstermiştir. Özellikle iskan, ulus-devlet inşasında, üzerinde durulan önemli bir konu olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Misak-ı Milli sınırları dışında yaşayan Türk-Müslüman unsurların ülkeye göç ettiği görülmektedir. Yeni kurulan devlet gelen bu kişilerin iskanıyla yakından ilgilenmiştir. Müslüman-Türk unsurların ülkeye gelmesine siyasi, demografik ve ekonomik nedenlerle sıcak bakılmıştır. Başta Türk-Yunan nüfus mübadelesi olmak üzere sınır dışına çıkartılan Rum ve Ermenilerin yerine Müslüman-Türk unsurların yerleştirilmesine çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dışarıdan gelenlerin dışında sınırlar içinde yaşayan bazı grupların da yerlerinin yer değiştirildiği görülmektedir. Bu gruplar Kürtler, Çingeneler, göçebeler ve doğal afetlere uğrayanlardır. Doğal afetler dışındakiler kendi istekleri dışında başka yerlere iskan edilmişlerdi. Kürtler, Çingeneler ve göçebelerin iskanının nedenlerini, ulus devlet inşasındaki sorunlar, güvenlik ve ekonomik başlıkları altında toplayabiliriz.

ABSTRACT

Settlement was one of the most important social issues in the initial years of the Republic of Turkey. Settlement policies were carried out in two different ways: settlement of those who came to Turkey from the former Ottoman areas and resettlement of those who had already been living in Turkey.

Deportation and removal of two populations forced the government to set certain settlement policies. The factors that shaped these policies were in accordance with the new republic's political, economic and ideological development. In the making of the new nation state, settlement was given great emphasis.

Soon after the foundation of the republic, some Turco-Muslim groups outside the national borders (known as Misak-ı Milli) first arrived in the country. The government took great care over the settlement of these people due to political, demographic and economic reasons. Besides the treaty of massive exchange of Greeks in Turkey and Muslims in Greece, the Turkish government also deported some Greek and Armenian people from Turkey and placed Turco-Muslim elements in the evacuated areas.

Besides the settlement of those who came from abroad, the government also changed places of some groups within the country. These were Kurds, itinerant Gypsies, nomads and people who faced natural disasters. All these groups were resettled in different areas against their will except the ones who faced natural disasters. The causes that led to the settlement of Kurds, Gypsies and nomads can be classified as: matters related to the construction of nation state and matters of security and economy.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ali YILDIRIM'ın "Cumhuriyet Dönemi İskan Politikaları (1923-1952)" başlıklı tezi **02 Kasım 2004** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, **Tarih** Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd.Doç.Dr.Kemal YAKUT
Üye : Yrd.Doç.Dr.Şaduman HALICI
Üye : Yrd.Doç.Dr.Mehmet KAYIRAN

Prof.Dr.Nurhan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan iskan olayının nedenlerini ve sonuçlarını irdelemektir.

Çalışmada öncelikle Osmanlı döneminde yaşanan iskan politikalarına yer verilmiş, daha sonra Cumhuriyet dönemi iskan politikalarını belirleyen etmenler değerlendirilmiştir. Ayrıca bu dönemde iskanla ilgili oluşturulan kurumlar ve yasalar incelenmiştir. Yasaların kimlere nasıl uygulandığı üzerinde durulmuştur. Son olarak da iskan olayının sosyo-ekonomik sonuçları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışma sırasında karşılaşılan en büyük sorun, kaynakların yetersizliği idi. İskan politikası Yeni Türkiye Devleti'nin ideolojisiyle yakından ilgisi olmasına rağmen, bu alanda yeterli çalışma yapılmamıştır. Yapılan birkaç çalışma ise dönemin belgeleri ve kaynakları kullanılmadığından, derleme niteliğinden öteye gitmemiştir. Biz çalışmamızda, olanaklar elverdiği ölçüde arşiv belgelerinden, basından ve belgesel kaynaklardan yararlanmaya çalıştık.

Çalışmam sırasında bana destek veren ve görüşleriyle katkı sağlayarak beni yönlendiren Sayın Hocam Yard. Doç. Dr. Kemal YAKUT'a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Arşivde rahatça çalışma imkanı sağlayarak gösterdikleri yakın ilgiden dolayı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi çalışanlarına çok teşekkür ederim.

Araştırmalarım sırasında bana desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Cafer Türkmen'e teşekkür ederim. Ayrıca tezin yazım aşamasında yardımcı olan Veli, Cengiz, Faik ve İngilizce çevirilerde yardımcı olan İbrahim Kılıç'a teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Son olarak, sabır ve sevgisiyle çalışmamın her aşamasında yardımlarıyla bana destek olan eşim Özgür'e teşekkür ederim.

Ali Yıldırım

TABLolar LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1 – 1923-1929 arası Türkiye'ye gelen muhacirlerin sayıları ve nereye yerleştirildikleri.....	94-95
Tablo 2 – 1933 yılında Türkiye'ye gelen muhacirlerin nereden geldikleri ve nerelere yerleştirildikleri.....	96

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZGEÇMİŞ	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSKAN POLİTİKALARINI BELİRLEYEN ETMENLER

1. ULUS DEVLETİN KURULMASI.....	12
2. DIŞARIDAN GELENELERİN İSKANINI BELİRLEYEN ETMENLER	15
3. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA SINIRLAR İÇERİSİNDE UYGULANAN NÜFUSUN ZORUNLU YER DEĞİŞTİRMESİ VE İSKAN POLİTİKALARINI ETKİLEYEN ETMENLER.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

İSKANLA İLGİLİ KURUMLARIN OLUŞTURULMASI

1. KURUMLARIN OLUŞTURULMASININ NEDENLERİ	22
2. MÜBEDELE İMAR İSKAN VEKALETİ'NİN KURULMASI	24
3. İSKAN İŞLERİNİN MECLİS'TE GÖRÜSÜLMESİ VE DAHİLİYE VEKALETİNE BIRAKILMASI	30
4. İSKAN İŞLERİNİN SIHHAT VE İCTİMAİ MUAVENET VEKALETİNE BIRAKILMASI	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSKAN İŞLERİNİN YÜRÜTÜLMESİ İÇİN OLUŞTURULAN YASAL
ÇERÇEVE

1. 368 SAYILI İSKAN KANUNU	40
2. 885 SAYILI İSKAN KANUNU	46
3. 2510 SAYILI İSKAN KANUNU	51
3.1.5098 Sayılı Kanun.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSKAN POLİTİKALARININ UYGULANMASI

1. MÜBADELEYLE GELENLERİN İSKANI	72
2. MUHACİRLERİN İSKANI	87
3. KÜRTLERİN İSKANI	107
4. ÇİNGENELERİN İSKANI.....	128
5. GÖÇEBELERİN İSKANI	133
6. MÜLTECİLERİN İSKANI	136

BEŞİNCİ BÖLÜM
İSKAN EDİLENLERİN ÜRETİCİ DURUMA GETİRİLMELERİ VE İSKANIN
SOSYAL VE KÜLTÜREL SONUÇLARI

1. İSKAN EDİLENLERİN ÜRETİCİ DURUMA GETİRİLMESİ	141
1.1. İaşe Yardımı.....	142
1.2.Toprak Yardımı.....	145
1.3.Araç Gereç Yardımı.....	148
1.4.Barınma Sorununun Çözümü.....	148
1.5.Muafiyetler.....	149
2. İSKANIN SOSYAL VE KÜLTÜREL SONUÇLARI	150

SONUÇ.....	153
EKLER.....	155
KAYNAKÇA.....	177

GİRİŞ

İskan¹ yöntemine devletlerin tarihte sık sık başvurdukları görülmektedir. Devletlerin, bu yöneme başvurularındaki nedenlerin başında, güvenlik gelmektedir. Siyasi güç, devlet otoritesine boyun eğmeyen veya devlet yapılanmasına uygun davranmayan kişi, grup veya büyük toplulukları yaşadıkları mekandan alarak, farklı bir mekana yerleştirerek, sorun yaratanları, “yola getirmeyi” amaçlamaktadır.

Devletler, güvenlik problemini çözmede kullandığı iskan yöntemine, ekonomik nedenlerden ötürü de başvurabilmiştir. Örneğin işlenilmeyen toprakların işlenilerek, ekonomiye katkı sağlaması için, bu topraklara farklı bölgelerden insanlar getirilerek iskan edilmişlerdir.

Tarih boyunca, doğal afetler nedeniyle zarar gören insanların farklı bir mekana yerleştirildikleri de görülmektedir.

Devlet, zorunlu yer değiştirme olayında gücünü kullanarak eylemi farklı gerekçelerle meşrulaştırabilmiştir. Devletin bu eylemi karşısında birey veya grupların, insan hakları çerçevesinde bazı kayıplara uğradıkları bir gerçektir. Siyasi güç karşısında birey veya grupların bu kayıpları telafi etmede çok da başarılı oldukları söylenemez.

Tarih, devletlerin başvurdukları iskan olaylarıyla doludur. Örneğin, Bizans imparatoru Justiniaos, MS 690’da Merdaileri Lübnan’dan alıp, İmparatorluk içinde Pelopnes yarımadasında, Kepnlonia adasında ve Epirus’taki Nikopolis limanında denizci olarak iskan etmiştir. Bir başka örnek ise Selçuklu Hükümdarı Melikşah, ele geçirdiği Hazar Denizi’nin Batı ve Güneybatı bölgelerindeki nüfusu artırmak için, bir çok Türk boyunu bu bölgelere yerleştirmiştir.²

¹ İskan kelime olarak: a) Sakin kılma, oturtma, ev sahibi etme; b) Yerleştirme, anlamına gelmektedir. Sözlük anlamında olduğu gibi iskan kişi, grup veya daha büyük toplulukların kendi iradeleri dışındaki bir güç tarafından yerleştirilmeleridir. Bununla birlikte kişiler kendi istekleriyle de farklı bir toprağa yerleşebilirler. Biz çalışmamızda iskan terimini bir güç tarafından kişi veya grupların kendi istekleri dışında yerleştirilmeleri anlamında kullanacağız. Terim olarak “mecburi iskan” da kullanılabilir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, (Aydın Kitapevi, Ankara 2001), s:451.

² Hüseyin Arslan, **16. YY. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç ve Sürgün**, (Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001), s:254.

Tarihte iskan yöntemini en sık kullanan devletlerin başında Osmanlı Devleti gelmektedir. Osmanlı Devleti altı yüzyıllık devlet geleneğiyle, Cumhuriyet dönemine önemli birikimler bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde, Osmanlı döneminde uygulanan iskan politikaları deneyimlerinden yararlanılmıştır. Bu nedenle Osmanlı dönemi iskan faaliyetlerine göz atılması faydalı olacaktır.

XIII. yüzyılın sonunda bir uç beyi iken kısa zamanda bir dünya imparatorluğuna dönüşen Osmanlı Devleti yoğun iskan faaliyetlerine başvurmuştur. Osmanlıdaki iskan faaliyetleri, bu faaliyeti belirleyen amaçlar doğrultusunda üç döneme ayrılabilir. İlk dönem, devletin fetihlerle birlikte bu bölgelere yönelik iskan faaliyetleridir. İkinci dönem ise XVIII. yüzyılın sonunda devletin savaşları kaybetmesi, ilerleyişinin durması ve toprak kaybetmeye başlamasıyla birlikte, kaybettiği bu bölgelerden iç bölgelere doğru olan iskan faaliyetleridir. Üçüncü dönem, Balkan savaşlarının kaybedilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki döneminde uygulanmaya başlanan, Türkçülük politikaları doğrultusundaki iskan faaliyetleridir.³

Osmanlı Devleti fetihlerle birlikte Balkanlara, Anadolu'dan büyük nüfus kitlelerini yerleştirmiştir. Nüfusun büyük kitleler halinde yer değiştirmelerini Tekeli üç nedene dayandırmaktadır: a) İmparatorluğun gaza ilkesi sonucu sürekli büyüme halinde olması, yeni topraklarda Osmanlı hakimiyetinin sürekli kılınması, eski kesimlerle kaynaştırılması ve bu nedenlerden Anadolu'daki Müslüman nüfusun büyük gruplar halinde yeni topraklara yerleştirilmesi; b) Sanayi öncesi düzende, kırsal alanda nüfusun belli bir düzeyin üstünde yoğunlaşması, kente aktarılacak artı ürünün azalması anlamına geleceğinden, merkezin denetlediği artı ürünün en çoğa çıkarılması için nüfusun sürekli olarak mekanda yer değiştirmesi; c) İmparatorluk içinde güvenliğin ve düzenin sağlanması, hem tarımsal üretimin gerçekleştirilmesi hem de imparatorluğun uluslararası ticaret yolları üzerindeki denetimin sürmesi.⁴

Osmanlı Devleti nüfusun büyük kitleler halinde yer değiştirmesini, sürgün yöntemiyle gerçekleştirmiştir. Yeni fetih edilen bir yerin Türkleştirilmesi veya herhangi bir bölgenin emniyeti ve imarı için iskan yapmak gerektiğinde, devlet icap eden yerlerin

³ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", *Toplum ve Bilim*, (sayı:50), s:49-62.

⁴ A.g.e, s:50-51.

kadınlarına sürgün hükümleri göndererek, istenilen şartlara uygun insanları seçerek istenilen bölgelere göndermelerini emrederdi. Bundan sonra merkezden gelen memurlar kadınların yardımıyla belirlenen aileleri, ayırıp sevk ederlerdi. Seçim sırasında belirli özelliklere dikkat edilmekteydi. Sürgün yapılacak mevkiden, on aileden sadece biri alınmaktaydı. Sürgün edilenlere bazı ayrıcalıklar verilirdi. Örneğin bu kişiler, iki sene her türlü mükellefiyetten muaf tutulurlardı.⁵ Örneğin 1571'de Kıbrıs'ın fethedilmesiyle, Türk nüfusun artırılması amacıyla, 19 Ağustos 1572 tarihli bir sürgün hükmü Anadolu, Karaman, Rum ve Dulkadir eyaletlerindeki kadınlara gönderilmiştir. Bu sürgün hükmünde belirtilen yerlerdeki her on haneden bir hanenin sürgün edilmesi istenmiştir. Sürgün hükmünde, Kıbrıs Adasının güvenli bir yer olup, buraya gideceklerin iki yıl her türlü vergiden muaf tutulacakları belirtilmiştir. Sadece Karaman eyaletinden 1684 aile Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Bunların büyük bölümü çiftçilerdir. Kıbrıs'a gönüllüler dışında, devletin Anadolu'da asayiş bozanlar ile toprağı olmayan ahaliyi iskana tabi tutmasıyla, devlet Anadolu'da otoritesini sağlamış, diğer yandan da Kıbrıs'ın iskanı gerçekleşmiştir.⁶

Sürgün dışında diğer kullanılan iskan yöntemi ise fetihlerle birlikte Dervişlerin zaviyeler inşa ederek meydana getirmiş oldukları faaliyetlerdir. Zamanla bu zaviyelerin etrafında insan toplulukları meydana gelerek ıssız yerlerin şenlendirilmesi sağlanmaktaydı. İskan edilen bu yeni yerler daha çok bir tarikat mensubu olan zaviye kurucusunun ismini taşımaktaydı.⁷

“Gerçekten de henüz fethedilmemiş yörelerde bazı tarikat mensubu dervişin ıssız yerlerde zaviyeler kurması ve fetihden sonra buralarda bir iskan merkezinin temelini atmaları devletin bu yörelerin şenlendirilmesi sürgüne tabii tuttuğı halk için bulunmaz bir fırsat doğurmuştur. Nitekim Tahrir Defterlerine baktığımızda pek çok yerleşim alanının isminden bu fikrin doğruluğı görüldüğü gibi fütuhatta bu türden tarikat mensuplarının ne kadar etkili oldukları da ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de mesela Gümölcine’de Süpüren Kasap, Börkçiler, Konukçu Şemsettin, Ahi Evren, Hacı Şemsettin zaviyeleri bulunurken, Enez’de Yokuşluk; Fericik’te Dolu Dede, Ahi Turasan; Dimetoka’da Abdal Cüneyt; Timür Baba, Karagöz Bey Zaviyesi ve Ahi Denek zaviyeleri yer almaktaydı. Öte yandan aynı

⁵ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğunda Sürgünler, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Mecmuası, (Ekim 1949 -Temmuz 1950, No:1-4, cilt:11), s:548

⁶ Recep Dündar, “Kıbrıs'ın Fethi ve İskanı”, Osmanlı, (cilt 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999), s:632-648.

⁷ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Vakıflar Dergisi, (sayı:2), s:279-387.

kazalarda Abdal Cüneyt, Abdal Fakih, Hacı Fakih, Habib Fakih, Saltuklu, Abri Fakih, Ahad Baba, Baba Uruz gibi mahalle ve köy isimlerine rastlamak mümkündür.”⁸

Osmanlı Devleti’nde ticaret yolları üzerinde güvenliği sağlamak amacıyla kurulan derbentler, iskan ve yerleştirmede de kullanıldı. İç iskan faaliyeti olarak başıboş, yurtsuz kimseler toprak sahibi yapılarak, boş araziler tarıma açıldı.⁹

Osmanlı Devleti sadece yeni fethedilen yerler için iskan faaliyetinde bulunmadı. Güvenliğini tehdit eden unsurlar olduğunda da bu yöntemi başvurdu. Örneğin 1500’lerde Doğuda en büyük rakibi olan Safevi Hükümdarı Şah İsmail’e yakınlığıyla bilinen Antalya ve Isparta Türkmenlerini Balkanlara sürgün ederek buralarda iskan etmiştir. XVI. yüzyılda ekonomik ve siyasi nedenlerle birçok iskan faaliyeti yürütüldü.¹⁰

17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde iskan sorunlarında önemli değişiklikler yaşanmaya başlandı. Bu değişikliklerin nedenlerinin başında, Osmanlı Devleti’nin genişlemesinin durması, bunun sonucu olarak da klasik dönemde yürütülen kaynaştırma politikasının gereksiz hale gelmesidir. İkinci neden devlet düzeninin bozulmasıyla birlikte yaşanan Celali isyanlarıyla asayişin bozulması, bunun sonucu olarak ülke ekonomisinin temeli olan tarımsal üretimin bozulmasıdır. Devlet bu ortamda konar-göçer aşiretlerin iskanı üzerinde durdu. Konar-göçer aşiretlerin iskan edilmesinin üç nedeni vardı. Birinci neden aşiretlerin merkezi devlet anlayışı ile bağdaşmayan hayat tarzıyla, yerli halka zarar vermesidir. İkinci neden harap ve boş yerleri imar etmek ve yeniden ziraata açmak, üçüncü neden olarak da konar-göçerlerin yerleştirilmesiyle, eşkıya saldırılarına karşı daimi bir muhafız kuvvetinin oluşturularak yerli halkın korunmasıdır. Örneğin 1651’de alınan bir kararla, Arap aşiretlerinin baskısına karşı bir savunma hattı oluşturmak amacıyla, Halep Türkmenlerinden 2400 hane tutan 30 oymak, yeni il haslarına bağlı 18 adet oymak, Hekvanik mukataasına bağlı 5 oymak, Bozulus

⁸ Yusuf Halaçoğlu, “Kolonizasyon ve Şenlendirme”, **Osmanlı**, (Cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 1999), s.582.

⁹ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilatı**, (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, no:1209, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1969).

¹⁰ Arslan, a.g.e. s:318-319.

Türkmenlerine bağlı 9 oymak ve Keskin ilindeki Bozulus Türkmenlerine bağlı 8 oymak 18 Mart 1632'de çıkartılan bir fermanla iskan edilmişlerdir.¹¹

19. yüzyılda savaşların kaybedilmesi, büyük toprak kayıplarının yaşanması sonucu iskan faaliyetlerinde temel değişiklikler yaşandı. Toprak kayıplarının yanında Fransız ihtilalinden etkilenen Balkan ulusları, ulusal devletler kurmaya başladılar. Kurulan bu devletlerin Türk-Müslüman kitleler üzerinde baskılar yaratması, iç bölgelere doğru kitlesel göçlerin yaşanmasına neden oldu. 1804 yılında ayaklanan Sırp'ların faaliyetleri sonucu bu bölgede bulunan 300.000'e yakın Türk, Üsküp, Kosova ve Manastıra kaçmıştır. 1806-1812 Osmanlı – Rus savaşında Bulgaristan'dan 200.000'e yakın Türk, Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Yaşanan bu göçler 1829'daki Edirne Anlaşmasından sonra da sürdü.¹²

Balkanlar dışında Kırım ve Kafkasya'dan da önemli göçler yaşandı. Kırım ve Kafkasya'dan 1856-1857, 1860-1862 ve 1864-1865 yıllarında yoğun bir şekilde göçler yaşandı. Bu süre içinde yaklaşık bir milyon insan yerlerini terk ederek Anadolu'ya yerleşti. Osmanlı Devleti ilk göçmen Tatar gruplarını, büyük ölçüde önceden çok sayıda Tatar yerleştirmiş bulunduğu Dobruca ve çevresine yerleştirdi.¹³ Diğer önemli göç 93 harbinden sonra yaşandı. Rusya 1877-1878 Savaşı esnasında işgal ettiği Kafkas ve Anadolu topraklarındaki Müslüman toplulukları göç etmeye zorladı. Rusların baskılarına dayanamayan kitleler iç bölgelere göç etmek zorunda kaldılar. Kafkaslar ve Doğu Anadolu'da yerlerini terk eden yaklaşık 300.000 kişi göç etti. Balkanlarla birlikte yaklaşık 1.200.000 insan Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Göçmenler Şumnu, Makedonya, Batı Trakya, Rodop, İstanbul ve iç bölgelere yerleştirildiler.¹⁴

19. yüzyılda yaşanan yoğun göç dalgasına rağmen, devlet genel bir iskan kanunu çıkarmadı. Her eyaletin genel özelliklerini dikkate alan talimatnamelerle sorunları çözme yoluna gitti. 1913'te yayınlanan İskan-ı Muhacirin Nizamnamesine kadar

¹¹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, (Eren Yayıncılık, İstanbul 1987), s:107. Ayrıca bkz, Yusuf Hallaçoğlu, *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı*, (Ankara, 1991).

¹² Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı* (cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999), s:655-659.

¹³ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997).

¹⁴ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987). Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri*, (Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1968).

muhacirlerin kabul edilmesiyle ilgili olarak bir esas bulunmamaktadır. Bu talimatnamelerde, muhacir olarak kabul edilme şartı olarak Osmanlı tabiiyetini kabul etme öne sürüldü. Problem yaşamamak amacıyla muhacirlerin pasaportlarına el konuldu. 19. yüzyılda Osmanlı, Kafkasya'dan gelen muhacirleri stratejik sebeplerle Rumeli taraflarına iskan etmiştir. Ancak topluca iskanları iç güvenlik açısından sakıncalı görülen 1839 yılında kitlesel olarak göç eden Nogay ve Çerkez göçmenler Anadolu'ya sevk edilerek iskan edilmişlerdir.¹⁵

19. yüzyılda yaşanan göçlerin önemli toplumsal sonuçları oldu. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin nüfus yapısında önemli değişiklikler meydana geldi. Toprak kaybetmesine rağmen Müslüman nüfusun oranı arttı. Gelen göçmenlerin büyük bölümünün kırsal alana yerleştirilmesi, kırsal nüfusun artmasına yol açtı. Yaşanan yoğun nüfus hareketlerinin ekonomik açıdan Osmanlı Devleti'ne katkısı da oldu. Bunun nedeni, gelen insanların ekonomik ve toplumsal olarak iyi durumda olmalarıydı.¹⁶

İskan uygulamaları, İttihat ve Terakki döneminde de yoğun bir şekilde devam etti. İttihat ve Terakki, büyük toprak kayıplarının sürmesi Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerinin dağılmayı engelleyememesi üzerine , Türkçülük düşüncesini ön plana çıkardı. İskan politikalarının belirlenmesinde ve uygulamasında bu düşüncesinin izleri görülmektedir.¹⁷

Balkan Savaşları sonrasında yoğun bir göçle yüz yüze gelindi. Yapılan bir çalışmada Balkan Savaşlarından sonra gelen muhacir sayısı 200000 olarak belirtilmektedir.¹⁸ Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı topraklarında kalan gayrimüslim nüfusun azaltılması için Bulgarlar ve Yunanlılarla mübadele antlaşmaları imzalanmıştır. 1913'te Bulgaristan ile yapılan mübadele antlaşmasıyla sınırın her iki tarafında 15 kilometrelik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların yer değiştirmesi kabul edilmiştir. Mübadele sonucunda Bulgaristan'dan 48.750 kişi, Osmanlı'dan ise

¹⁵ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskan Politikası", *Osmanlı* (cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999), s:587-602.

¹⁶ Tekeli, a.g.m., s:57.

¹⁷ İttihat ve Terakki dönemi için bkz., Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*,(c:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998), s:51-70.

¹⁸ Ahmet Hallaçoğlu, "Balkan Savaşlarında Anadolu'ya Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, (Cilt:4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999), s:672.

46.764 kişi yer değiştirmiştir.¹⁹ Benzer bir mübadele antlaşması, Yunanlılar ile de yapılmak istenmiş, oluşturulan komisyonlarda çıkan anlaşmazlık ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle sonuçlanamamıştır.²⁰

Osmanlı Devleti'nin, Balkan savaşları sonucunda, yoğun göçler ile karşılaşınca, iskan işleri için örgütlenmeye gittiği görülmektedir. Bu döneme kadar, yoğun göçler karşısında yaşanan sorunları çözmek amacıyla bazı örgütlenmeler de gerçekleştirilmiştir.²¹

Balkan savaşlarından sonra yaşanan büyük göç ile, var olan örgütlenmelerle sorunların çözülemeyeceği anlaşılınca, 1913'te İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi hazırlandı. Bunun uygulamasından da Dahiliye Nezareti sorumlu kılındı. Bu doğrultuda İskan-ı Aşairin ve Muhacirin Müdüriyeti kuruldu. Müdüriyetin görevi, aşiretlerin tüm ihtiyaçlarını karşılamak ve dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iâşe ve iskanlarını sağlayarak, Osmanlı topraklarından dışarıya göçü engellemektir. 12 Mart 1916'da, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi kanunu yürürlüğe girdi. 1917-1918'lerde teşkilat daha da genişletildi.²²

İttihat ve Terakki Cemiyeti kalan toprakların korunması ve devletin yapılandırılması için Türkçülük politikası doğrultusunda kararlar aldı. İlk adım olarak da gayrimüslim nüfusun etkinliğinin azaltılması hedeflendi. Bunların içerisinde en önemlisi, 1915 yılında alınan tehcir kararıdır. 1915 tehcir olayı, iskan faaliyetleri

¹⁹ Selahattin Önder, "Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi", *Anadolu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (cilt:3, sayı:1), s:207-225.

²⁰ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, (Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001), s:123-138.

²¹ İskanla ilgili ilk özel örgütlenme, 1849 yılında gelen Macar mültecilerin iskanı için özel bir komisyon kurulmasıdır. Kırım savaşına kadar Dahiliye Nezaretinde muhacirlerle ilgili bazı bölümler bulunmaktaydı. Kırım savaşıdan sonra gelen göçmenlerle, Ticaret Nezareti yetkili kılınmıştır. İstanbul'a gelen muhacirlerle, Ticaret Nezareti ile haberleşen Şehremaneti görevlendirilmiştir. Özellikle İstanbul'da yaşanan büyük göçle Şehremanetin sorunları çözemeyeceği anlaşılınca, Muhacirin Komisyonunun 1860'da kurulmasına karar verilmiştir. Bu komisyon 1877 yılında dağıtılarak, görev Şehremanetine devredilmiştir. Yüz binlerce göçmenin geldiği 93 harbenden sonra yeni bir komisyonun kurulmasına karar verilerek, 1878 yılında, "İdare-i Umumiye-i Muhacirin Komisyonu" oluşturulmuştur. Bu komisyonun vilayet merkezlerinde taşra teşkilatı bulunmaktaydı. Bu komisyon da göçmen sayısının azalmasıyla, 1894'te dağıtılmıştır. Bundan sonra iskan işleriyle, Dahiliye Nezaretinde bulunan iskan şubesi tarafından ilgilenilmiştir. Bu şube dışında, devletin genel iskan politikasını belirlemek için II. Abdülhamit'in başkanlığında kurulan "Muhacirin Komisyon-u Alisi" adıyla geçici bir komisyon oluşturulmuştur. Yılmaz, a.g.m., s:588-591.

²² Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, (İletişim Yayınları, İstanbul 2001), s:57-62.

açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sonuçları açısından bugün bile gündemde olan bu konunun üzerinde durulması gerekmektedir.

1878 Berlin Antlaşmasıyla ortaya çıkan Ermeni Sorunu, özellikle Rusların baskısı sonucu 1914 yılında Doğu Anadolu'daki vilayetlerde yaşayan Ermenilere bağımsızlığa yakın bir özerklik tanımayı amaçlayan bir projenin gündeme getirilmesiyle yeni bir boyut kazandı. Adı geçen vilayetler (Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis, Van, Harput, Diyarbakır) iki gruba ayrılarak, her birine yabancı müfettiş atanacaktı. Müfettişler geniş yetkilerle donatılacaktı. Her unsur kendi okullarına sahip olacak, Hamidiye alayları yedek süvari birliklerine dönüştürülecekti. Kısa bir süre sonra I. Dünya Savaşı'nın başlaması, Ermeniler'in Osmanlıların mücadele ettiği Ruslara yardım etmesi ve çeşitli isyan hareketlerinde bulunması, bu projeyi ortadan kaldırdı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti bazı tedbirler almak zorunda kaldı. İlk olarak orduda yer alan Ermenileri geri hizmetlere kaydırıldı. 24 Nisan 1915'te İstanbul'da, olaylarla ilgili görülen Ermeni ileri gelenlerinden 2345 kişi tutuklandı. Bu önlemlerin yanısıra tehcir kararı alındı.²³

Dahiliye Nezaretinin isteğiyle, 27 Mayıs 1915'te çıkan bu düzenleme "Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-ı Muvakkat" adını taşımaktadır. 1 Haziran 1915 tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanan bu kanun; ülke güvenliğine muhalefet eden ve silahlı saldırıda bulunanların askeri kuvvetler tarafından cezalandırılacağını, gerektiğinde bu kişilerin farklı yerlere sevk ve iskanlarının yapılabileceğini içermekteydi. 10 Haziran 1915'de yayınlanan talimatname ile de Doğu Anadolu'daki Ermenilerin Suriye ve çevresine iskan edilmelerine karar verildi. İskan edileceklerin can ve mal güvenliğinin sağlanması, iskan edilene kadar ihtiyaçlarının karşılanması ve iskan edildikleri yerlerde ihtiyacı olanlara toprak ve tohumluk verilmesi yoluna gidildi. Ayrıca satılan mallarının bedellerinin kendilerine verilmesi kabul edildi. Önemli bir nokta ise Ermenilerin boşalttığı yerlere muhacirlerin yerleştirilmesiydi. Bu düzenlemenin bazı noktaları, 26 Eylül 1915'te kabul edilen 3 maddelik bir kararla değiştirildi. "Ahar Mahallelere

²³ Yusuf Hallaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekleri*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001). Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (Ankara, 1988), Stefanos Yerasimos, "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Toplumsal Tarih*, (sayı:105, Eylül 2002), s:10-18.

Naklolunan Eşhasın Emsal, Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-u Muvakkat” kabul edilmiştir. Buna göre ;

1-14 Mayıs 1331 tarihli kanun-u muvakkatle ahar mahallere nakledilen eşaş-ı hakikiye ve hükmi yenin terk etmiş oldukları emval ve matlubat ve duyun, bu husus için müteşekkil komisyonların her şahıs için ayrı ayrı tanzim edecekleri mazbatalar üzerine mahkemelerce tasfiye olunur.2-madde1 de beyan olunan eşhasın hin-i nakillerinde mutasarrıf buldukları icarateynli musakkafat”damlı, üstü örtülü” ve müstegallat”damsız , üstü açık”ı vakfiyenin hazine-i efkaf ve emvali gayr-i menkule-sairenin hazine-i maliye namlarına kayıtları icra edilerek her iki kısım emval-i gayr-i menkulenin mezkur hazineler tarafından verilecek bedellerden b adet –tasfiye kalacak ına ita olunur.3-Bu eşhasın nukut ve emval-i menkule-i metrukesiyle mevduat ve matlubatı 1. maddede zikrolunan komisyon reisi veya vekili tarafından cem ve istirdat ve tahsil ve dava ve emval-imetrukeden münaziünfih olmayanlar bil müzayede frucht ile hasıl olan mebalig sahipleri namına emaneten mak sandıklarına tevdi olunur...”²⁴

Bu kararlar 27 Mayıs 1915 tarihli kanunla tehcire uğramış olanların yerlerindeki mal ve mülklerinin tasfiye edileceği, eski yerlerine geri döndüklerinde mallarının geri verilmeyeceği, menfaatlerinin ancak resmi teşkilatlarla korunacağı belirtilmiştir.

Güvenlik nedeniyle Doğu Anadolu’da bulunan Ermenilerin, güvenliği bozmayacak bir bölgede iskan edilmeleri kararı, sonuçları nedeniyle yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Bunun nedeni bu tehcir sırasında, sayı hakkında tartışmalar olsa da, çok sayıda Ermeni’nin ölmesidir. Bazı kaynaklarda bu rakam 300.000²⁵, bazılarında 50.000²⁶ olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla yüz binlerce Ermeni’nin zorunlu iskana tabi tutulduğu anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece Ermenilerle ilgili değil, Rumlarla ilgili de kararlar aldı. I. Dünya Savaşında kıyıların güvenliğini sağlamak amacıyla Rum köylerini iç bölgelere taşıdı. Diğer bir gayrimüslim grup olan Musevilerin Filistin topraklarından Şam ve Beyrut’a sürüldükleri görülmektedir. Gülten Kazgan bu konuyla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“19. yüzyılın başından itibaren Avrupalıların ve Greklerin Osmanlı İmparatorluğuna gelmesi, bir taraftan kapitülasyonlardan onları yararlandırırken ,bir taraftan da Osmanlı İmparatorluğunun ekonomik

²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, (cilt:3, kısım 3, TTK Yayınları, Ankara 1983), s:40-46

²⁵ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**,(Çev:Mehmet Harmancı) (Cilt:2, E yayınları, İstanbul, 1983), s:379.

²⁶ Hallaçoğlu, a.g.e., s:77.

çöküşünü hazırlayan bir diğer etken olmuştur. Yürürlükteki toplumsal ekonomik yapıyı değiştirme bilincinin Türk aydınlarında uyanması da bundan bağımsız olmamıştır.1838 İngiliz ticaret Antlaşması liberal ilkeleri ,geleneksel Türk zanaatlarını ve küçük sanayin yıkılmasında etken olurken ,Türk askerleride bitip tükenmez Osmanlı Harplerinin yükünü taşıırken ,Osmanlı topraklarında bir Rum ve Ermeni burjuvazisi doğmuştur.Ermeniler,tefeci ve vergi –mültezimi olarak kapital birikimi olanağına kavuştuğu gibi,küçük sanayi, zanaatlar ve iç ticaretten de aynı olanakları bulmuştur.İthalat-ihracatta Rumlar ön plana çıkmış ,küçük sanayi,zanaatlar ve iç ticarete de Ermenilerden az rol oynamamıştır.Batı Anadolu'da Rumlar ve Doğu Anadolu da Ermenilerin toprak düzeni ise ,Türklerinkinden oldukça farklıdır.birinciler toprak sahibi-çifçidir,oysa,ikincilerde, beylerin sahip olduğu büyük mülkler ve bunlarda çalışan ırgatlar bir yanda, bir yanda da fakir köylü bulunmaktadır.Türklerden oluşan askeri-sivil bürokraside ,bunların üzerindeki yönetici kadrodur.Diğer bir değişle, Osmanlı İmparatorluğunun toplumsal yapısında, 19.yüzyılın başından itibaren başlayan ayrışım, başta Avrupalılar olmak üzere,Ermeniler ve Rumların burjuvalaşmasıyla sonuçlanmıştır.Avrupalının, iş adamı yeteneklerinden yoksun saydığı Türkler ,bu burjuvalaşma sürecine katılamamıştır...Rumların ve Ermenilerin tehciri ,bir taraftan ayrılıkçı hareketlerinin doğal sonucu olurken, bir taraftanda /80den fazlasının köylü olması dolayısıyla, tehcir hareketlerini uyaran bir etken sayılmalıdır.”²⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti gayrimüslimlerden boşalan yerlere Müslüman muhacir ve mültecilerin iskanlarını gerçekleştirmiştir.²⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti gayrimüslimlerin iskanı dışında Müslüman toplulukların iskanıyla da yakından ilgilendi. Öncelikle ülkeden ayrılan gayrimüslim nüfusun yerine Müslüman muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesine çalıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, imparatorluk dönemlerinden kalan farklı etnik ve dinsel toplulukları, ulus devlet tasarımı içinde özel sevk ve iskana tabi tutmaya çaba gösterdi. Gayrimüslim topluluklardan arındırılacak topraklarda farklı kimliklere sahip Müslümanlar birbirine karıştırılacaktı. Bu Müslüman topluluklardan biri olan Arapların olası isyanlarının engellenmesi amacıyla, Araplar Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine sevk edildi. Arapların sevk ve iskanları sırasında uyulacak kurallarla ilgili olarak özel bir talimatname hazırlandı. Gayrimüslim Arnavutlar muhacir olarak kabul edilmezken, Müslüman Arnavutlar Anadolu'nun iç ve doğu bölgelerine %10'u aşmayacak şekilde dağıtılarak iskan edildi. Arap bölgelerinden kaçan Çerkezler, Anadolu'nun doğu bölgelerine yerleştirildi. Sevk ve iskana tabi tutulan Kürtlerin çoğu doğudan gelenlerdi. Anadolu'nun iç ve batı bölgelerine, ağa ve şeyhlerden ayrı bir şekilde yerleşik nüfusun

²⁷ Gülten Kazgan, “Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, (30, 1-4 (1970-1971))s.322-323.

²⁸ Dündar, a.g.e., s:63-65.

%10'unu aşmayacak oranda dağıtılarak iskan edildiler. Çingenelerin yerleşik hayata geçirilmesi için özel bir talimatname hazırlandı.²⁹

1913-1918 tarihleri arasında uygulanan yoğun yer değiştirmelerde, 17,5 milyon insanın üçte birinin yer değiştirdiği tahmin edilmektedir. "İttihat ve Terakkinin gerçekleştirdiği sevk ve iskanlar, Anadolu'nun bugünkü etnik ve dinsel dağılım ve karışımının ana belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir."³⁰

I. Dünya Savaşından yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti'nin topraklarının, Antlaşma Devletleri tarafından işgal edilmesi yeni olaylara yol açtı. İşgaller karşısında sessiz kalmayan Türk halkı ulusal kurtuluş mücadelesini gerçekleştirerek yeni bir devlet kurma yoluna girdi. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinde de Osmanlı'da olduğu gibi yoğun iskan faaliyetleri görülecektir.

²⁹ Dündar, a.g.e., s:247.

³⁰ A.g.e., s:250-251.

BİRİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSKAN POLİTİKALARINI BELİRLEYEN TEMEL ETMENLER

1.ULUS-DEVLET'İN KURULMASI

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan önemli toplumsal olaylardan biri, nüfusun zorunlu yer değiştirmesidir. Bu olay iki şekilde yaşanmıştır. Biri; Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan gelenlerin yerleştirilmesi, diğeri ise devletin bazı nedenlerle nüfusun yerini değiştirmesidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yaşayan Müslüman –Türk nüfus karşı karşıya kaldıkları zorluklar nedeniyle yaşadıkları toprakları terk etmek istemeseler de bu toprakları arkalarında bırakarak Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Cumhuriyet döneminde her iki nüfusun zorunlu yer değiştirmesi bazı iskan politikalarının belirlenmesi ihtiyacını doğurdu. Cumhuriyet dönemi iskan politikalarını belirleyen etmenler yeni kurulan devletin siyasi, ekonomik ve ideolojik gelişimine paralellik gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok milletli yapısından Türk milletine dayanan yeni bir ulus devlet oluşturulması, yeni devletin en önemli özelliklerinden biridir. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemi iskan politikalarının anlaşılmasında ulus-devlet inşasının gelişimi önemle belirtilmesi gereken bir olgudur.³¹

³¹ Ulus anlam olarak feodal düzenden kapalı tarımsal ekonomiden , ulusal Pazar ekonomisine geçişle birlikte, bu sınırlar içerisindeki insanların birbirleriyle ilişki içine girmeleri ve buna paralel olarak aynı topluma ait olma bilincinin olduğu topluluklardır. Biz duygusu derebeyliğin bölgesel sınırlarından ulusal sınırlara kadar genişlediği görüldü. Bölgesel diller Latince'yle birleşerek ulusal dillere dönüştü. Ortak dil ve aynı yurdu paylaşmanın bilinci giderek ulusal kültürü doğurdu ve ulusal kültür de ulusu yarattı. Bu süreç içinde ırk ve dinin doğrudan rolü yoktu. Ulusçuluk aynı topraklar üzerinde benzer koşulları paylaşan insanları dışı karşı savunma, dayanışma gereksinim'lerini karşılayan ideoloji giderek egemenlik ulusundur ideolojisini gündeme getirdi. Avrupa'daki Ulus-Devlet gelişimi için bkz.; Eric Hobsbawn, **Devrim Çağı (1789-1848)**,(Çev:Bahadır Sina Şener) (Dost Kitabevi, Ankara 1998). Charles Tilly, **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)**, (Çev:Özden Arıkan), (Afa Yayınevi, İstanbul 1995). Oral Sander,

Osmanlı İmparatorluğunun çok milletli yapısı içerisinde Türk milliyetçiliği çok geç gelişti. Bunun nedeni ne derebeylikten ulus devlete geçme, ne de bağımsızlık savaşına geçmesiydi. Üstelik imparatorluğun dağılmaması için etnik kökenlere önem vermeyen özellikle de Türk ögesine vurgu yapmamaya özen gösterildi. Halkın büyük bölümünü Müslümanlar oluşturduğu için inananların birliğini vurgulayan ümmet ülküsü ön plana çıkarılıyordu. Osmanlı imparatorluğu içinde farklı inançlara sahip farklı dilleri konuşan topluluklar bulunmaktaydı. Başta Balkanlar olmak üzere Fransız ihtilalinin yaydığı milliyetçilik düşüncesinden etkilenen birçok millet birer birer bağımsızlığını ilan etmeye başladı. Bu gelişmelerle birlikte buralarda yaşayan Müslüman- Türk unsur elde kalan topraklara doğru hareket etti. Bu harekete Kafkaslardan da katılımı birlikte bir milyona yakın insan Anadolu'ya göç etti. Bununla birlikte Rum ve Ermenilerin faaliyetleri Türk milliyetçiliğinin yayılmasında etkili oldu. Mustafa Kemal bu konuyla ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmıştı:

“Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvam-ı muhtelif hep milli akidelere sarılarak, milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık... Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış.”³²

Osmanlı imparatorluğu son kurtuluş çaresi olarak I. Dünya Savaşına girmiş, savaştan yenik çıkmasıyla işgalci devletler Anadolu'yu işgale başlamışlardır. İşgaller karşısında Türk halkı harekete geçmiştir. Mustafa Kemal'in önderliği ile birlikte Kurtuluş Savaşı büyük bir zaferle sonuçlandı.. Mustafa Kemal kurulacak yeni devletin özelliğini şöyle ifade etmekteydi:

“Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem, “ulusal yöntem”dir. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve duyuncalarda yerleştirdiği gerçekler karşısında düşü olmak kadar büyük yanılğı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, us'un, mantığın dediği böyledir. Ulusumuzun güçlü, mutlu ve sağlam bir düzen içinde yaşayabilmesi için devletin bütünü ile ulusal bir siyasa gütmesi ve bu siyasanın iç örgütlerimize tam uyumlu ve dayalı olması gereklidir. Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur: ulusal sınırlarımız içinde herşeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı

Siyasi Tarih,(İmge Kitabevi, Ankara 1988).Benedict Anderson,Hayali Cemaatler,(Çev:İskender Savaşır),(Metris Yayınları,İstanbul 1995).Anthony D. Smith, Milli Kimlikler,(Çev:Bahadır Sina Şener),(İletişim Yayınları,İstanbul 1994).

³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,(cilt:2, 3. Baskı, Ankara 1981), s:143.

koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişiğüznel, ulaşlamıyacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir.”³³

Zaferin kazanılmasıyla gününü doldurmuş olan Osmanlı'nın yerine çağın gelişmelerine uygun ulus- devlet kurulması girişimlerine başlandı Tüm bu gelişmeler ulus-devlet oluşumunun Batı Avrupa'dakinden farklı bir gelişme göstermesine neden oldu. Batı Avrupa'da toplumsal ekonomik gelişmeler sonucu önce ulus olgusu doğmuş, sonra o ulusa uygun bir ulusal devletin yaratılması açısından ulusçu ideoloji bir işlev görmüştür. Türkiye'de ise bu gelişme tam tersine yaşandı. Geleneksel kurumların yıkıntıları üzerine yeni bir devlet kurulmuş, bu devlet ulusu yaratmaya çalışmıştır.³⁴

Yeni kurulan devletin en önemli amacı ulus yaratmaktır. Öncelikle Osmanlı döneminden kalan kurumlar kaldırıldı. Saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, modern bir anayasanın hazırlanması ve birçok modern kurumun oluşturulmasına çalışıldı.

Mustafa Kemal, inşasına önderlik ettiği ulusu şöyle tanımladı:

“ Millet; aynı toprak parçası üzerinde oturan aynı kanunlara tabii, ahlak ve dil birliği halinde yaşayan insan topluluğuna denir. Fransız milleti, Alman milleti, İspanyol milleti denir. Kullanılırken çoğunlukla millet kelimesiyle kavim kelimesi karışır. Fakat şu farkla ki millet kelimesiyle siyasi kuruluş anlaşılır. Kavim, “people” kelimesiyle her şeyden önce kök bağı ve ırki hatırlatır... Geçmişte ortak zafer ve kurulmuş miras gelecekte ortaya çıkarılacak ve gerçekleştirilecek programların temelini kapsayacaktır. Beraber ıstırap çekmiş olmak, beraber sevmiş olmak, beraber aynı ümitleri yaşamış olmak, hudutlardan yabancıların giriş ve çıkışlarının kayıtlanmasından, gümrüklerden ve stratejik zorunluluklardan daha önemlidir. İşte milli birlik ve beraberlik zorunda ırk ve dil anlaşmazlığına rağmen anlaşılması gereken budur. Fakat, ortak fikirlerin, belirsiz benzeyişlerin ilk kök birliğinin ahlaki temeli kurmasına etkili olduğu da açıktır. İlk kök ve ırk birliği bunların etkilerini inkar edemez. İnsan topluluklarının geçirdikleri uzun geçmiş ve birçok çağlar içinde ahlakın, geleneğin, hatıralarını, çıkarların özete bugün milleti kuran her şeyin kutlu hazinesini korumakta dilin de önemli etkisini unutmamak gerekir.”³⁵

Benzer bir tanımlama, Cumhuriyet Halk Partisi programında yer almaktadır. Programda ulus, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana

³³ A.g.e, s:587.

³⁴ Ahmet Taner Kışlalı, *Kemalizm Laiklik ve Demokrasi*, (İmge Kitabevi, Ankara 1995), s: 33-39

³⁵ *Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri*,(Haz:Sadi Borak),(Kaynak Yayınları,İstanbul 1997),s:377-381.

gelen siyasal ve sosyal bir bütün olarak tanımlanmıştır.³⁶ Böylece ırk ve din dışarıda bırakılmıştır. Ulus- devlet inşasında ortak kültür en önemli unsur olarak görülmektedir. Ortak kültürün en önemli unsurları ise, dil, tarih ve ülkü birliğidir.

Yeni kurulan ulus devlet, Türk kültürünü esas alan özdeş bir topluluk yaratma hedefindeydi. Yeni devletin iskan olayına bakışı bu hedef çerçevesinde belirlenmiştir. Cumhuriyet döneminde çıkartılan üç iskan kanununun, son ikisinde iskanın temel belirleyicisi Türk kültürü kavramıdır. Ancak, kimin Türk kültüründen olduğu kesin ve net çizgilerle belirtilmemiş, koşullara göre bu kavramda değişiklikler olmuştur. Gerçekleşen tüm iskan olaylarında, Türk kültürüne bağlı olan veya bu kültürü benimseyerek yaratılmak istenen özdeş topluma ayak uyduracak dışarıdan gelen göçmenlerin iskanına sıcak bakılmıştır. Bununla birlikte sınırlar içerisinde yaşayan bazı insanlar Türk kültürüne sahip olmadıkları veya bunun için gayret göstermemeleri nedeniyle zorunlu iskana tabii tutulmuşlardır.

Dışarıdan gelenlerin iskanı ile içeride uygulanan iskan birbirine bağlı olmakla birlikte, iskanlarını belirleyen etmenlerin ayrı ele alınması konunun anlaşılmasında fayda sağlayacaktır.

2. DIŞARIDAN GELENLERİN İSKANINI BELİRLEYEN ETMENLER

Cumhuriyetin ilk yıllarında Misak-ı Milli sınırları dışında bulunan Türk-Müslüman unsurların ülkeye göç ettiği görülmektedir. Yeni kurulan devlet, gelen bu kişilerin iskanıyla yakından ilgilendi. Bu göç hareketi son yüz elli yılın en önemli olaylarından birini oluşturdu. Kaybedilen topraklardan yüz binlerce insan, yeni Türk devletine zorunlu olarak yer değiştirmek durumunda kaldı.

Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, Misak-ı Milli sınırları dışındaki Müslüman-Türk unsurların ülkeye gelmesine sıcak bakmış ve bunu bir devlet politikasına dönüştürmüşlerdir. Bunun nedeni, siyasi, demografik ve ekonomik olarak sıralanabilir.

³⁶ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999), s:474.

Yeni ulus devlet, özdeş bir toplum yaratma doğrultusunda sınırlar dışında bulunan Müslüman Türk unsurların Anadolu'ya gelmesine sıcak yaklaşmıştır. Hatta teşvik etmiştir. Bu gelenlerin Türk kültürü içinde kaynaşacakları düşünülmekteydi. Bir bölümü Türkçe'den başka bir dil konuşmakla birlikte Osmanlı sınırları içinde aynı tarihi paylaşmışlardı. Ayrıca geldikleri yerde gördükleri muamele onların kaynaşmasını kolaylaştırmıştı.³⁷

Üzerinde durulması gereken bir konu ise, dışarıdan gelen bu göçmenlerde Türk kültürüne bağlılık aranırken ister bireysel, ister anlaşmalar sonucu gelsin genelde Müslüman-Türk tabirinin kullanılmasıdır. Bu da dinin önemli bir öge olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. Örneğin; nüfus mübadelesi sırasında Girit'te bulunan ve Rumca konuşan Müslüman nüfus Türkiye'ye gelmiş, bununla birlikte Türkçe konuşan Ortodoks Karamanlılar da Yunanistan'a gönderilmiştir. Bu konu ile ilgili yapılan bir değerlendirmede şu ifadeler yer verilmiştir:

“Kemalistler, Türkiye'de ulusun inşasında İslamiyet'in özellikle de gayri Türk Balkan Müslümanlarının rolünün farkındalardı. Türkler gibi, Balkan Müslümanları da Osmanlı İmparatorluğunun Türk Müslüman etnisitesinden geliyordu. Üstelik Anadolu Müslümanlarıyla karşılaştırıldığında bunlar daha eğitilmiş ve zenginlerdi. Türkiye 1920lerde nüfus yetersizliği içerisinde harap bir ülke iken Ankara'nın bu Müslümanların sunduğu insan sermayesine ihtiyacı vardı. Böylece Kemalistler, ideolojik, demografik ve ekonomik nedenlerden dolayı ülkenin kapılarını Balkanlardan gelecek Müslüman göçmenlere ardına kadar açtılar. Hatta Ankara, Balkanlardan Müslüman göçünü teşvik bile etti.”³⁸

Son yüz elli yılda içeriye ve dışarıya doğru yaşanan bu göç, Türk Devleti'nin kurulmasına önemli bir etkisi oldu. Bu konu ile ilgili araştırmalar yapan Gülten Kazgan, Cumhuriyet öncesi ve sonrası yaşanan göçlerin sonuçlarını değerlendirirken şu tespitleri yaptı;

“ i) Bir kere Osmanlı İmparatorluğunu yıkan başlıca etkenlerden biri olan milliyetçilik ideolojisi, bunu destekleyecek güçlü bir toplumsal sınıfın ortaya çıkmasından önce doğmuştur. ii) Etnik kültürel özellikleri bakımından nispeten yeknesak olan halkların, ister Balkanlardan olsun, ister Anadolu'da bir araya gelmesi ayrılıkçı hareketlerin sarsıntılarına son vermiştir. iii) Osmanlı burjuvazisinin Türk olmayan

³⁷ Ağanoğlu, a.g.e, s:61-95.

³⁸ Soner Çağaptay “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları”, *Toplum ve Bilim*, (sayı: 2002, 1993), s: 224.

etnik yapısı yerini yavaş yavaş Türk kaynaklı yeni bir sınıfın gelişmesine bırakmıştır. Böylece “milli devlet” olarak Türkiye Cumhuriyetinin yaşayabilirliği sağlanmıştır.”³⁹

Dışarıdan gelen Müslüman Türk unsurlar hedeflenen özdeş bir toplum yaratılmasında, yeni Türk devletine önemli bir kolaylık sağladı. Bu gelen Müslüman Türk unsurlar, Türk kültürüne çokta bağlı olduğu düşünülmeyen ya da öyle olduğu sanılan Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yerleştirilmeye çalışıldı. Bu açıdan da dışarıdan gelen Müslüman Türk unsurların işlevsellikleri iyice artmıştır, ancak bu politika ileride de ayrıntılı olarak açıklayacağımız gibi çokta başarılı olmadı. Gelenlerin büyük bölümünün Trakya’ya yerleştirildiği görülmektedir. Trakya’nın güvenliğinin sağlanması açısından gelenlerin bu bölgeye iskanı üzerinde önemle durulmuştu.

“Gelen muhacirler, önce Trakya’ya yerleştirilmeli, Avrupa da koca bir ülkeden elimizde kalmış olan son toprakları iyice korumak için, bu yerlerde Türk kol ve gövdelerinden geçilmez bir duvar dikilmelidir. Toprağı eken, yurdu güzelleştiren ve günü gelince onun için kanını döken adamdır, yurttaşdır. Boş topraklar, hiçbir işe yaramaz ve bir gün gelir başkalarının eline geçer. Edirne’de Kırklareli’nde bütün Trakya’da Bulgarların gözü vardır. Midye ile İnoz arasında bir çizginin üstünde kalan yerleri her gün bağıra bağıra söylüyorlar. İstanbul’da bile gözleri var. Bulgarların bu azgın açgözlülüğü karşısında Türk’ün gözü Trakya’nın üstünden ayrılmamalıdır. Gerçi Türk ordusu, Trakya’ya uzanan elleri kıracak, yurda yan bakan gözleri çıkaracak kadar kuvvetlidir; ama Trakya’da daha kuvvetli olmada kazanç vardır, zarar yoktur. Yurttaşlar için yurdun her yeri aynı değerde ise de uluslar arası, askerlik ve coğrafya bakımından iş böyle değildir. Boğazlar, İstanbul ve Trakya Türkiye’nin elinde olmasaydı, yeryüzünde bugünkü gibi saygı görmezdik, bugünkü gibi sözümüzü dinletemezdik. Bu yüksek değerli topraklarımızı sınıksız tutmalıyız. Bu sınıksız tutuşu ise ancak Türk kolları ve göğüsleri yapabilir.”⁴⁰

Dışarıdan gelen Müslüman Türk unsurların iskanına sıcak bakılmasının siyasi nedenlerinin yanında önemli bir etken de yeni Türk devletinin nüfusa olan ihtiyacıdır. Cumhuriyetin kurulmasından önceki on yılda yaşanan savaşların sonucunda uğranılan kayıplar ve dışarıya doğru göçün gerçekleşmesi, çoğunluğu on sekiz ile elli yaş arasındaki erkeklerin oluşturduğu, dört milyon civarında insanın kaybına yol açmıştı. Hiç kuşkusuz bu kaybın ekonomik etkisi çok büyük olmuştu.⁴¹

³⁹ Kazgan , a.g.e, s:321-322.

⁴⁰ Cumhuriyet, 5 Birinci Kanun, 1933

⁴¹ Çağlar Keyder, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye, “ 1923-1929”,(Yurt Yayınları, Ankara 1982), s: 38.

Cumhuriyet dönemi nüfus politikasının temel amacı, var olan sınırlar içerisinde yayılcı bir politika gütmekten ülkenin sosyal, ekonomik alanlardaki kalkınmasını sağlayacak insan unsuruna sahip olmaktır. Ayrıca dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kısa zamanda olabildiğince artma amacını hedefleyen bir nüfus politikası tasarlandı.⁴²

Nüfusun artırılması ve nüfusun fazla olduğu bir ülke istemi, dönem dönem dile getirildi. Örneğin; Şevket Süreyya Aydemir, bu özlemini şöyle dile getirmiştir:

“Çok nüfus, tok nüfus, şen ve zengin bir nüfus istiyoruz. Anadolu’yu boş, yoksul, yaşlı ve viran bırakan dünkü mazimize karşı, günden güne eşelenen ve alevlenen bir kinimiz vardır. Kalabalık, şen ve zengin bir Anadolu yaratmanın enerjisini bu kinimizin, gittikçe tazeleşen ve taravetleşen şiddetinden alıyoruz. Dünün idaresinden teslim aldığımız bugünkü Anadolu, bütün tarihinin, tarih devirlerinin, en tenha ve en bakımsız bir Anadolu’sudur. Bütün medeni kabiliyetleri ihmal edilmiş, ihtiyaçları azaltılmış, adeta medeniyet harici kılınmış, 14 milyonluk bu memleket halkını en kısa bir zamanda hiç değilse iki misline çıkarmazsak , yarının çok nüfuslu ve ileri teknikli milletleri karşısında becamızı tehlikeye atmış oluruz.”⁴³

Nüfusun artırılması için, öncelikle çocuk ölümlerinin engellenmesine çalışıldı. Bunun yanında doğumların artırılması amaçlandı. Bu konuda Yunus Nadi, ilginç bir yazı kaleme almıştı. Yunus Nadi, 14 milyonluk Türkiye nüfusunun yetersiz olduğunu bunun en az üç katına ülkenin kaynaklarının yeteceğini ve bir ülke için en büyük zenginliğin nüfus olduğuna değinmişti. Yunus Nadi nüfusun nasıl artırılması gerektiği konusunda portakal ağaçlarının çoğalması ile ilgili örnek vermiş, örneğinde:

“ Her portakalda vasati 15- 20 çekirdek vardır. Bir portakal ağacı ise 2-3 bin portakal verir. Her portakaldaki 15-20 çekirdeği 2-3 bin portakal ile zarbederseniz alacağımız hasılı zarp vasati hiç olmazsa 50000 çekirdektir. Bir portakal ağacı normal olarak vasati 30 sene yaşar. 50000 çekirdek 30 senede 1500000 çekirdek eder. Eğer her çekirdek yere dikilerek her birinden bir ağaç çıkarılmak maksadı takip ve bunda muvaffak olursa demek bir ağaçtan 1500000 ağaç elde etmek mümkün olacaktır.” Yunus Nadi bu doğa kanununun insan ve hayvanlar için de geçerli olduğunu öne sürerek eğer müsait saha varsa bir tek adamın küre-i arzı insanla doldurmaya yeterli olabileceğini öne sürerek şöyle devam etmiştir. “... o halde mes’ele prensip itibari ile yani en kuvvetli tarafı olan tabiat noktasından mahluldür. Bir adam en aşağı hesap ile hiç olmazsa 6000 çocuk yapabilecek bir

⁴² Kemal Arı, “Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*,(VII/23 (23Mart 1992) s: 415.

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, “ Çok Nüfuslu Anadolu”,*Kadro*,(II/5 (Mayıs 1932) s:35.

mahluktur. Bütün şeraiti göz önünde tutarak asgarisini alırsak bir çiftin hiç olmazsa 10 çocuk sahibi olabileceklerini hükmedebiliriz. Burada iktisadi ve içtimai şeraite sıra gelir. İşte asgarinin asgarisi olan bu 10 çocuğu yapmak, yaptırmak ve yaşatmak lazımdır ve işte mes'elenin anahtarı buradadır. İşte hallolunacak mes'ele budur. Acaba bu hallolunmaz bir mes'ele midir? Hiç hallolunmaz mes'ele olur mu? Eğer mes'elenin halline azmolunursa bir nesilde Türk nüfusunun hiç olmazsa iki üç misline iblağı işten bile olmayacaktır. Elde tabiat gibi kudretli bir muavin varken bu işin dediğimiz şekilde ve ancak o şekilde halledilebileceğine zerre kadar şüphe yoktur." ⁴⁴ Yukarıdaki iki değerlendirmeden de anlaşılacağı gibi nüfusun arttırılması, yeni Türk devletinin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Bu bağlamda nüfusun çoğaltılmasında en önemli etkenlerden birini sınırlar dışında yaşayan Müslüman- Türk nüfus görüldü. Mustafa Kemal 1923 yılında Eskişehir- İzmit gezisinde konu ile ilgili şunları belirtmiştir;

"Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki, bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez. Fakat biz Anadolu halkı ile 8 milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar te'sisine heves ettik ve fütihat yaptık. Her zaptettiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük. Bir misalini burada tahattur edeceksiniz. Süveyş kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1,5 milyondur. Ona göre Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürken, yekunlarını milyonlara balığ olacaktır. Şimdi biz, bunu telafi etmek istiyoruz. Telafi etmek için ise, şüphe yok herkesce malum olduğu gibi, sıhhi ve içtimai tedbirler almak lazım gelir. Bunun için icabederse ve aramızda mütehassıs yoksa, nerede varsa oradan mütehassıs celp edeceğiz. Fakat aynı zamanda hudud-u milliyemiz haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasını da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lazımdır ki, buna tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olsa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan Garbi Trakya'dan kamilen Türkleri buraya nakletmek lazımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak, oralara gitmemeyi düşünmeliyiz... Bu memleket Avrupa'nın iki mislidir. Almanya'da 70 milyon nüfus vardır. Bu memlekette nüfus beslenememekten ölüyor değildir; fakat bu halkı yegane öldüren cehalettir... Bu memleket o kadar vasidir ki bu nüfus bittabi bu memleketi işlemeye gayri kafidir." ⁴⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere kurulan yeni Türk Devleti, hem özdeş bir toplum yaratmak, hem de ekonomik ve güvenlik açısından nüfusun arttırılması hedefini gütmüştür. Bunun için de dışarıdan gelecek Müslüman Türk unsuru teşvik etti. Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Yunanistan'la yapılan nüfus mübadelesi olmak üzere yüz binlerce Müslüman-Türk unsurun Türkiye'ye gelmesine, bunların rahat bir yaşam

⁴⁴ Yunus Nadi, "Nüfus Nasıl Çoğaltılır?", Cumhuriyet, 11 Şubat 1930.

⁴⁵ Arı İnan, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, (TTK Yayınları. Ankara 1982).s:53-54. .

sürmesine ve devlete daha fazla yarar sağlamasına olanak sağlayacak şekilde iskan edilmelerine çalışılmıştı.

3. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA SINIRLAR İÇERİSİNDE UYGULANAN NÜFUSUN ZORUNLU YER DEĞİŞTİRMESİ VE İSKAN POLİTİKALARINI BELİRLEYEN ETMENLER

Cumhuriyetin ilk yıllarında dışarıdan gelenlerin iskanı dışında ülke sınırları içerisindeki insanların zorunlu olarak yer değiştirdikleri zaman zaman görülen önemli toplumsal olaylardan biridir. Kişilerin istekleri dışında devletin belirli nedenlerle bazı kişi ve grupları yerleşim yerlerinden alarak kendi uygun gördüğü yerlere iskan ettiği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin neden böyle bir yola başvurduğunu anlayabilmek için nüfusun zorunlu yer değiştirilmesinin kimlere uygulandığını belirtmek gerekmektedir. Bu dönemde Kürtler, Çingenerler, göçebeler ve doğal afetlerden dolayı zarar görenler nüfusun zorunlu yer değiştirdiği grupları oluşturmuşlardır.

Bu gruplar arasında doğal afetlerden dolayı yer değiştirenler genellikle bu olaydan memnun kalmışlar;bu gruplar, olumsuz coğrafik yerleşim yerlerinden daha uygun yerlere yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Kürtlerin, Çingenerlerin ve göçebelerin zorunlu yer değiştirmesinin nedenleri arasında, ulus devlet inşası sırasında yaşanan sorunlar, güvenlik ve ekonomi gösterilebilir.

Nüfusun azlığı ve geniş toprakların bulunması nedeniyle çok fazla olan göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesi; yeni devletin, en önemli iskan politikalarından birini oluşturdu. Ayrıca bu göçebelerin yerleşik halkın güvenliğine karşı tehditlerinin de kaldırılması hedeflenmiştir.

Kürtler ve Çingenerle ilgili iskan politikalarını belirleyen etmenler ulus devlet inşasının paralelinde yürütüldü. Ulus devlet inşasında temel faktör, “Türk kültürü” olması nedeniyle bu iki gruba karşı bazen zorunlu nüfus yer değiştirmesi uygulandı.

Dışarıdan gelecek gruplar arasında özellikle Çingenerin bulunmamasına dikkat edilmeye çalışıldı. Ülke içinde bulunan Çingenerler çevreye zarar verdikleri düşüncesiyle toplu bir şekilde iskanlarına izin verilmemiş, toplu halde bulunanların farklı yerlere dağıtılmasına çalışılmıştır.⁴⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında zorunlu olarak yer değiştiren grup Kürtlerdir. Kürtlere uygulanan iskan politikalarını üç bölümde inceleyebiliriz. Birinci dönem 1923-1930 arası olup bu dönemde çoğunlukla devlete karşı isyan eden Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan isyancıların Batıya sürüldükleri görülmektedir. Bu sürülenlerin büyük bir bölümü kısa bir süre sonra çıkartılan afla yerlerine geri dönmüşlerdir.

Kürtlere karşı uygulanan sistemli bir iskan faaliyeti 1930-1945 yılları arasında görülmektedir. Özellikle 1930’ların başında Türklüğün etnik olarak tanımlanmaya başlanıldığı görülmektedir.⁴⁷ 1934’te çıkartılan İskan Kanunu bu anlayışın iskan politikalarında da etkisini göstermektedir. İleride daha ayrıntılı olarak belirteceğimiz bu kanunla ülke iskan açısından üç bölgeye ayrılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki topraklardan bir bölümü tamamen boşaltılırken, kalan bölümünde ise Türk kültürünün egemen kılınması için gerektiğinde Kürtlerin Batıya iskanları yapılmıştır. Bu dönemde yoğun bir şekilde bu yöneme başvuruldu.

1945’te çok partili hayata geçişle birlikte iskan politikalarında bir yumuşama görüldü. Bu dönemle birlikte zorunlu olarak yer değiştirenlerin topraklarına geri dönmesi amacıyla yasal düzenlemeler yapıldı.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskan olayının daha ayrıntılı anlaşılması amacıyla bu dönemde iskanla ilgili kurumlar, yasal çerçeve ve bunların uygulanma biçimlerinin ele alınması gerekmektedir.

⁴⁶ *Düstur*, Üçüncü Tertip, Cilt:15, s:462

⁴⁷ Tekeli, a.g.m, s:63-64.

İKİNCİ BÖLÜM

İSKANLA İLGİLİ KURUMLARIN OLUŞTURULMASI

1. KURUMLARIN OLUŞTURULMASININ NEDENLERİ

Mustafa Kemal'in önderliğinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması ve yeni bir devletin kurulması, yeni bir dönemi başlatmıştı.

Bağımsızlığa kavuşulmasıyla birlikte kurulan yeni devletin yöneticileri önemli sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Sorunların başında iskan sorunu gelmekteydi. Üç yıl süren Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da önemli nüfus hareketleri yaşandı. Bir taraftan sınırların dışından diğer taraftan ise Yunan işgali sırasında iç bölgelere göç etmek zorunda olanlar vardı. Örneğin Yunan işgalinden kaçan on binlerce İzmirli İtalya'nın işgali altındaki bölgelere göç etmişti. Muhacirin Umum Müdürlüğü 1922 Temmuzuna kadar Batı Anadolu'da Yunan işgalinden dolayı göç edenleri 90058 olarak tespit etmişti. Bandırma ve Balıkesir'den ise 8 bin kişi Bursa'ya göç etmişti. Göçmenlerin iskanına ancak Yunan işgalinden sonra başlanabilmişti. Yunan baskısından kurtulmak isteyenler için önemli bir merkez de İstanbul'du. Böylece Yunan baskısından binlerce insan güvenliklerini sağlamak amacıyla ya iç bölgelere ya da İstanbul'a göç etmişlerdi.⁴⁸

Savaşın kazanılmasından sonra yapılan mütarekeyle, savaş sırasında buldukları bölgeden kaçan ya da yöneticiler tarafından başka yerlere nakledilen kimseler memleketlerine dönerek terk ettikleri mülklerine yeniden sahip çıkmaları onların yerine yerleştirilmiş olan on binlerce göçmeni açıkta bırakmıştı. Örneğin;

⁴⁸ Mesut Çapa, "Anadolu'da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, (sayı: 28-30, 1994), s:379-389.

Yunan baskısından iç bölgelere göç etmek zorunda kalanlar için bir diğer çalışma ; Mustafa Turan , Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923) , (Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999), s: 45-65.

Aydın' da yüz elli bini aşan göçmen ve mültecinin iskan ve iaşesi, o zamanın koşullarında çözülmesi olanaksız önemli sorunlar ortaya çıkarmıştı.⁴⁹

I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu Bölgesinde Rus baskısından dolayı kaçan binlerce insanın batıya doğru göç etmesi önemli nüfus yer değiştirmesidir.⁵⁰

Kurtuluş Savaşının bitimiyle Lozan'da yapılan görüşmelerde mübadele konusu gündeme getirilmişti. Oluşturulan komisyonun yaptığı çalışmalarının ışığında 30 Ocak 1923 tarihli protokol imzalanarak mübadele kararı alınmıştı. Bu protokole göre İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'daki Müslümanlar dışında bulunan Rum ve Müslümanların yer değiştirmesi gerçekleştirilecekti.

I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan nüfus yer değiştirmesine Yunan işgali sırasında yaşanan iç bölgelere göçün yarattığı sorunlara bir de mübadeleyle gelen yaklaşık 400.000 kişinin eklenmesi önemli sorunlar ortaya çıkardı. Binlerce insanın iskan edilmesi sorunu yeni Cumhuriyet'in en temel uğraşlarından birini oluşturmaktaydı. Var olan durum İskan Tarihçesi adlı kaynakta şöyle anlatılmıştır; “ Muharebeler ve mütevali hadisat yüzünden mülkleri harap olan vatandaşlar ordu ile birlikte Akdenize yürümüş, tahripten masun kalan mahallere iltica etmişti. Felaketzedelerin büyük kitleler halinde taraf taraf vuku bulan ilticaları bu yerlerdeki kesafeti işba haline getirmişti. Uzun ve yıpratıcı muharebeler milletin umumi servetini ve istihsal kuvvet menbalarını çok azaltmıştı. Mübadele suretile ana vatana iltihak edecek yarım milyon halkın muhtaç olanlarının nakl-ü iaşeleri; bunlar için eski yurtlarındaki içtimai ve iktisadi hayatlarına uygun iskan mıntakaları tayini; kendilerine vesaiti istihsaliye temini, teessüs ve istikrar hayatının emri vaki haline getirilerek müfit ve müstahsil anasır meyanına ithal olunmaları mütemevillerine memleketlerindeki şeraiti hayatiyenin iadesi- itiraf edilmek lazımdır ki- çok çetin ve şümillü mesaildendi. ... Mülkün her tarafı tanzim ve imara muhtaçtı. Firari Rumların terk ettikleri binaların hemen umumi sükna kabiliyetini kaybetmiş, tamire muhtaç bir hale gelmişti. İlmi ihtisasa yüksek alakası olan iskanı muhacirin işlerini salahiyetle tedvir edecek unsurları bulmak, iskan ve

⁴⁹ Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların yaptıkları “ Tehcir'in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler” *Belleter*, (cilt 27 no: 145-148), s: 485-497.

⁵⁰ Kurtuluş Savaşı sırasında bu mültecilerle Muaveneti İçtimaiye Vekaleti ilgilenmekteydi. Vekalet görevini yürüten Rıza Nur, Rus istilasından dolayı batıya gelenlerin sayısının 70-80 bin kişi olduğunu tahmin edildiğini belirtmişti. Bu mültecilerin yerlerine geri dönmeleri için çalışmalar yürütülmüştü. Rıza Nur, yerlerine geri döneceklerle ilgili olarak şu rakamları vermişti; “ İzmir'de 3, Elazığ'da 56, Ankara'da 56, Bursa'da 115, Silifke'de 314, Kırşehir'de 2742, Kangırı'da 120, Diyarbakır'da 530, Sivas'ta 4900, Erzincan'da 97, Eskişehir'de 10, Aksaray'da 2743, Gaziantep'te 197, Kayseri'de 2166, Mardin'de 127, Amasya'da 2257, Urfa'da 789, Burdur'da 430, Bolu'da 1671, Denizli'de 186, Karahisar Şarki'de 1150, Karahisar Sahip'te 72, Maraş'ta 3112 kişi olmak üzere memleketlerine dönmek isteyen ve sevk edilecek göçmenler toplamı 23800 kişidir.” *TMM ZC*, Devre:1, cilt: 28. s: 253-301.

imar umurunun mütevakıf olduğu sermaye ve vesaiti tedarik etmek hemen hemen imkansızdı.”⁵¹ Tüm bu olumsuzlukların kısa zamanda çözülmesi için bazı örgütlenmelere gidilmişti.

2. MÜBADELE, İMAR VE İSKAN VEKALETİ’NİN KURULMASI

Kurtuluş Savaşı yıllarında işgal edilen bölgelerden iç bölgelere kaçan kişilerin gittikleri yerlerde iskan edilmesi işi ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’ne bağlı olan Muhacirin Müdüriyeti ilgilenmişti. Bu müdüriyetin yanında Osmanlı Hükümeti’nin yaşanan yoğun göçler karşısında bazı komisyonlar kurduğu bilinmektedir. Hem bu komisyonların hem de Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’ne bağlı müdüriyetin çalışmalarında önemli aksaklıklar ortaya çıkmış, bu durumdan göçmenler olumsuz etkilenmişlerdi.

Bu kitlelerin yerleştirilmesi ve sorunların çözülmesi için bazı yeni örgütlenmelerin yapılması zorunluluğu kendisini göstermişti.

Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey 23 Ağustos 1923 tarihinde İmar Vekaleti kurulmasını öneren bir teklifte bulundu. Bu teklifi değerlendiren Layiha Encümeni Teşkilatı Esasiye’de vekaletlerin adedi ve ünvanına aykırı olması nedeniyle kabul edilemeyeceği doğrultusunda görüş bildirdi. Görüşmeler sırasında başta Tunalı Hilmi Bey ve Mustafa Necati Bey olmak üzere birçok mebus vekalet kurulması doğrultusunda konuşmalar yaptılar. Bu doğrultuda teklif Kanuni Esasi Encümenine gönderildi.⁵²

Hükümet iskan ve imar işleri için bir kanun teklifi hazırlayarak meclise sundu. Buna göre İskan ve İmar Müdüriyetleri namı ile iki müdüriyetin ve bir Evrak Müdüriyeti’nin tesis edilmesine karar verildi. Hükümet teklifinde imar ve mübadele işlerinin birbirinden bağımsız olmayacağını bu nedenle birlikte ele alınması gerektiğini savunmuştur. Buna göre İskan Müdüriyeti, idari, dahili, harici, askeri, fenni, iktisadi, mali, sıhhi gibi işlevleri bulunan yedi şubeden oluşturulacaktı. Bu şube mübadeleyle gelenlerin iskanıyla uğraşacaktı. İmar müdüriyeti ise kasabaların kurulması imar ve

⁵¹ İskan Tarihçesi, (Hamit Matbaası, İstanbul 1932), s: 12-13.

⁵² TBMM ZC, Devre :2 cilt s:332-336.

inşaat işleriyle ilgilenecekti, Bu müdüriyette zirai, sanayi ve ticari teşebbüslerle ilgilenen üç şubeden oluşmaktaydı. Ayrıca bu iki müdüriyetin giderleri için 1923 bütçesine 3.050.447 liralık bir ödenek konulması önerilmişti.⁵³

Hükümetin teklifine karşı Tunalı Hilmi Bey Nafia Vekaleti ile Sıhhiye Vekaleti'nin işlerinin birleştirilerek bir İmar Vekaleti'nin kurulmasını önerdi. Yeni devletin nüfus imar siyasetinin olmadığını bu üç işin yapılabilmesi için müstakil bir vekaletin kurulmasının daha uygun olduğunu savundu. Ayrıca nafia ile iskan işinin ikiz olduğunu Anadolu'da birçok nafia memurunun işsiz olduğunu, mübadele işiyle muhacir işinin bitmeyeceğini, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Kırım'da milyonlarca Türk'ün bulunduğunu, bunların geleceğini; gelmezse, getirilmesine çalışılması gerektiğini öne sürdü. Anadolu'nun bomboş olduğunu bunun yanında Chester projesiyle birçok yabancıyı Anadolu'ya getirildiğini dile getirdi. Ülkenin nüfusla imar edilmemesi halinde gerçek zaferin kazanılmayacağı iddiasında bulundu.

Mecliste görüşmeler sürerken 1 Ağustos 1923'te kurulan meclis komisyonu da hazırladığı raporu sunmuştu. Raporda, batıdaki şehirlerde 73070 ev, kasabalarda ise 87.689 evin yıkıldığını, diğer bölgeleri de içine katıldığında bu rakamın iki katına çıkacağını bu işlerin yapılabilmesi için yaklaşık 100 milyon liraya ihtiyaç olduğu tespit etmişti. Komisyonun hazırladığı raporda, iki milyon yerli nüfusun iskanı ve buna ilaveten gelecek yarım milyon muhacirin nakil ve iskanın başlı başına önemli bir konu olarak görüldüğü belirtilmişti. Bu doğrultuda bazı önerilerde bulunulmuştu; imar ve mübadele işleriyle ilgilenecek bir vekalet veya makamın oluşturulması, bir imar bankasının kurulması, kooperatiflerde teşkil edilecek imar işleri için para bulunması. Raporda Fransa'daki iskan işlerinden örnekler verilerek kurulan bankanın işleyişi hakkında bilgiler verilerek bir milli bankanın kurulması zorunluluğu üzerinde de durulmuştu.⁵⁴

9 Eylül 1923'te Aydın Mebusu Mazhar Bey ve arkadaşları konuyla ilgili bir vekalet kurulması için 13 maddelik bir kanun teklifinde bulunmuşlardı. Bu kanun teklifini değerlendiren Kanuni Esasi Encümeni, "yarım milyon Müslüman'ın iskan ve

⁵³ TBMM ZC. Devre : 2 cilt : 2 s: 621-624.

⁵⁴ TBMM ZC.Devre 2, cilt:2, s:630-637.

yerleştirilmesinin alelade bir teşkilatla değil, fevkalade bir teşkilatı gerekli kıldığı” görüşüyle kanun teklifini olumlu karşılamıştı. Kanun teklifini değerlendiren Muvazenei Maliye Encümeni, İmar ve İskan Vekaleti kurulmasıyla Mübadele, İmar ve İskan Müdüriyeti Umumiyesi kurulması arasında hukuk ve vazife olarak bir fark bulunmadığını bildirerek hükümet tarafını desteklemişti.

Hükümet adına görüşlerini bildiren Başbakan Fethi Bey, öncelikle 132 oy teklifiyle bir vekalet kurulması teklifi karşısında hükümetin karşı durmayacağını belirterek hükümetin teklifinin gerekçelerini açıklamıştı. Mübadele iskan ve imar işleriyle ilgilenen bir vekaletin olduğunu bu işle Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekaleti'nin ilgilendiğinin açıklamıştır. Çok önemli olan iskan işini bir vekaletin yürütmesini , çok yönlü olan bu işte diğer bakanlıklara iş yaptırmanın zor olacağını bu nedenle İcra Vekilleri Riyasetine merbut olmak üzere bir müdüriyetin kurulmasının uygun olacağını öne sürmüştür. Önemli bir sorunun da memur ihtiyacı olduğunu, sadece bir vekaletin memurlarıyla çözülemeyeceğini, hükümetin teklifiyle valisi, polisi, jandarması, şimendiferi ve tüm memurların görevlendirilebileceğini savunmuştur. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti kurulmasına dair dört maddelik kanun teklifi gündeme gelmiştir. Önemli bir tartışma da imar işleriyle iskan işlerinin ayrı olması noktasında yaşandı.⁵⁵

Yaşanan tüm tartışmalar sonucunda Hükümet, 13 Ekim 1923'te mebusların isteklerine karşı duramamış, Mübadele ve İmar İskan Vekaletinin kurulmasını kabul etmiştir. Mübadele ve İmar İskan Vekaletine, Mustafa Necati Bey seçildi.⁵⁶ Mustafa Necati bakan seçilmesi nedeniyle yaptığı konuşmada yapacaklarını şöyle ifade etmiştir:

“Yüzlerce kardeşin hayat ve mematını teşkil edecek olan bu iş ,hakikaten çok mühimdir. Fakat bundan evvel ifayı vazife eden salef-i aliniz Birinci TBMM nasıl bütün düşmanlar karşısında milleti zaferden zafere götürmüş ise size istinederek yürüyeceğimiz yol üzerinde de İkinci TBMM imar işlerinde muzaffer olacak, memleketin imarını temin edecektir.Bendeniz bütün imanımla buna çalışacağım. Bu kürs-i mualladan arz ve vaat ediyorum.”Toplumda daha çok eğitimci yönüyle bilinen Mustafa Necati, vekalette kısa süre kalmasına rağmen iskanda yaşanan önemli sorunları

⁵⁵ TBMM ZC, Devre :2 Cilt: 2, s: 649.

⁵⁶ TBMM ZC, Devre : 2 cilt: 2 s: 821-826.

çözmüştü.⁵⁷ Mustafa Necati bakanlık yaptığı dönemle ilgili olarak yaşanan problemleri şöyle anlatmaktadır;

“ Vekaletin oturacak sandalyesi bile yoktu. Kanunumuzu biz ihzar ettik. Otuz talimatnameyi bir haftada hazırladık. Her biriniz gelir şaşardınız....140.000 muhaciri kendi vapurlarımızla getirdik. Kendi vapurlarımızda batıracağını diye muhalefet ettiler. Her ay başında rapor neşrettik. On beş günde bir Meclis-i Ali'ye geldik.”⁵⁸

Mustafa Necati, mübadeleyle gelenlerin iskaniyle yakından ilgilenmiş, Vekaletin oluşturulması için önemli çalışmalarda bulunmuştur. Mübadeleyle gelenlerin büyük bölümü bu dönemde iskan edilmişlerdir. Bununla birlikte Mustafa Necati yakılan yıkılan yerlerin tamir edilmesi için de yoğun bir çalışma gerçekleştirmiştir.⁵⁹

İskan teşkilatının kurulması için çalışmalar yapılarak Vekaletin bütçesi hazırlanmıştır. Hazırlanan bütçede vekaletin 1923 yılından kalan üç ayı için bütçesi 6.095083 lira olarak belirlenmiştir. Bu paranın altı milyonu doğrudan muhacirlerin sevk ve ihtiyaçlarına harcanacağı belirtilmiştir. Kalan parayla memur maaşları ödenmesi planlanmıştır. Bu paranın 52.200 lira mahrukat, 327.630 lira inşaat ve tamirata, 120.800 lira nakliyata, 332.397 lira ziraat , hayvan ve tohumluğa, 2.302808 lira iskan- mübadele masraflarına tahsis edildiğini, kalanın ise diğer seneye aktarıldığı belirtilmişti. Harcanan bu parayla Antalya, Konya ve İstanbul hariç 4412 ev tamir edilmiş, 120.000 muhacirden 99.262 kişisi iâşe olunmuş, bunlardan 47.524 kişi misafirhanelerde, 2489 kişi yollarda, 20805 kişi iskelelerde iki ay iâşe edildiği belirtilmiştir. Bu dönemde memura 33.204 lira maaş ödenmişti.⁶⁰

Gerçekleştirilen işin büyüklüğünden dolayı Vekaletin bütçesi masrafları karşılamakta yetersiz kalmıştı. Yayınlanan talimatnamede İskan Vekaletinin bütçesinin dar olduğu, bu nedenle harcamaların dikkatli yapılması istenmiştir.⁶¹

⁵⁷ Mustafa Necati'nin hayatı için bkz. Ender Behnan Şapolya , “Mustafa Necati” *Türk Kültürü*,(c : VII - 87 Ocak 1970) s: 222-226.

⁵⁸ Mesut Çapa “ Cumhuriyet ilk mübadele imar ve iskan vekili Mustafa Necati” *Mustafa Necati Sempozyumu*(9-11 Mayıs 1919 Kastamonu)s: 58-70.

⁵⁹ Kemal Arı “Cumhuriyet Döneminin İlk yıllarında Türkiye de Mübadele ,İskan işleri ve Mustafa Necati”*Mustafa Necati Sempozyumu* (9-11 Mayıs 1991 Kastamonu) s: 44-57 .

⁶⁰ *TBMM ZC*, Devre : 2 cilt 7-1 s: 1061.

⁶¹ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, *Toprak İskan Genel Müdürlüğü Katoloğu* 272 / 0.0.79/ 72.2.30

Mübadele ve İmar İskan Vekaleti; Mübadele ve İskan Müdürü Umumiyesi ,İmar Müdürü Umumiyesi ve Taşra teşkilatı ve Nakliyat olarak üçe ayrılmıştır. Mübadele ve İskan Müdüriyeti kendi içinde, Sevkiyat ve Nakliyat Şubesi, Muhacirin Şubesi, İaşe Şubesi, İskan ve Emlak Şubesi olarak altı bölüme ayrılmıştır.İmar Müdüriyeti Umumiyesi ise, Muamelat Şubesi, İnşaat ve Tamirat Şubesi, Heyeti Fenniye Şubesi, Mühendisler ve Katipler olarak altı bölüme ayrılmıştır.Ayrıca merkez teşkilatında Hukuk Müşavirliği, İaşe Memurları, Sevkiyat ve Nakliyat Memurları, Muhasebeciler Katipler ve Seyyar Memurlardan oluşmaktaydı.⁶²

Mübadele ve İmar İskan Vekaleti'ne bağlı olmak üzere vilayet ve kazalarda imar ve iskan komisyonlarının kurulması, Bakanlar Kurulunda 29 Kasım 1923'te kabul edildi. Kararnameye göre, kurulacak komisyonlar vali ve kaymakamların oluşturacağı beş kişiden oluşacak, komisyonun oluşturulacağı yerde İskan Vekaletinin Mıntika Müdüriyeti memurlarından da birer kişi komisyona katılacaktı. Vilayet İskan ve İmar Komisyonları, Mübadele İmar ve İskan Vekaletine, Kaza Komisyonları da Vilayet Komisyonlarına bağlı olacaktı. Mübadele İmar ve İskan Vekaleti müfettişleri dışında, Mülkiye ve Sıhhiye müfettişleri de komisyon çalışmalarını denetleyebilecekti.Kararlar komisyon üyelerini yarısının bir fazlasıyla alınırken, eşitlik olan durumlarda komisyon başkanının tarafının görüşü kabul edilecekti. Kararlar önce vekaletle bildirilecek, sonra uygulanmaya geçilecekti. Komisyonlar kendi aralarında en az üç üyeden oluşmak şartıyla encümenler oluşturabileceklerdi.⁶³ Bu komisyonlar yoluyla taşrada sorunların hızlı bir şekilde çözümlenmesi amaçlanmıştı.

Vekalet, sorunların kısa sürede tespit edilip çözülmesi için müfettişler görevlendirmişti. Yayınlanan talimatnamede müfettişlerin görevleri ve yetkileri geniş tutulmuştu:

“ Müfettişler muhacirin ahvali sıhhiye iaşe ve beytutetleriyle sevk ve iskanlarını ve vaziyeti umumiyelerini ve bu bapta ita edilen tahsisatın sureti sarf ve istimalini ve Vekaletle merbut alelumum memurun ve müstahdemini muamelatı umumiye ve hesabiyelerinin ve Vekalet emrindeki müessese ve komisyonların vazائف, ve mumelatını, nakliyat ve sevkiyat ve iskan hususatını ve imalat ve inşaat ve saireye müteallik levazım ve mevaddı muhtelifeyi ve demirbaş eşyalarını müzayedede, münakasa ve satış ve mübayaa

⁶² TBMM ZC., Devre.2, cilt:3, s:140-141.

⁶³ Düstur, Üçüncü Tertip, cilt:5, s: 444-446.

mesailini ve memurinin ahval ve dereci mesailerini ve merkezden verilen bilcümle evamir ve talimatın kavanin ve nizamatin hüsnü tatbik edilip edilmediğini, velhasıl Vekaletin vezaifi umumiyesile alakadar kaffei hidematın hüsnü ifa olunup olunmadığı teftiş ve tahkik edeceklerdir.”⁶⁴

Mustafa Necati Bey, 6 Mart 1924 İsmet İnönü Hükümetinde Adliye Vekili olmasıyla bu görevde beş ay kaldı.⁶⁵ İkinci İnönü Hükümetinde Vekalet Mahmut Celal Bey getirildi. Vekaletin kaldırılmasına kadar bu görevi Refet Canitez ve Recep Peker üstlendiler.⁶⁶

Mübadillerin büyük kabileler halinde gelmeleri, bunların yerleştirilmesinde kullanılması amaçlanan Rumlardan kalan emval-i metruke ait binaların çoğunun kullanılmayacak derecede harap olması, iyi olanların ise mülteci, felaketzede, memur ve askerler tarafından işgal edilmesi, Vekaleti zor durumda bırakmıştır. İskan işine ayrılan paranın azlığı, mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması, onları üretici duruma geçirmek için yapılacak maddi yardımların az olmasına yol açmıştı. Özellikle Vekaletin personelinin yeterli sayıda olmaması iskan işlerini içinden çıkılmaz bir hale sokmuştu. Bu dönem İskan Tarihçesine göre :

“ bu kadar vasi ve şümüllü işlere veçhe verebilmek için kuvvetli bir teşkilata , mütehassıs mesai unsurlarına, bilhassa paraya ihtiyaç vardı. Yeni bir Vekalet teşkilatını vücuda getirmek için ne istenilen unsurlar ve ne de bin bir ihtiyaca veren devlet bütçesinden başka bir menba mevcuttu. Vekalet memurlarının bir çoğu zaruretin devşirme suretiyle tedarik edilmişti. Sulhun fedasında bütün devlet teşkilatı mahmul olduğundan iskan işlerinde diğer devlet mensupları mesainden istifade imkanı çok mahduttu imar işlerine veçhe vermek için tesis iltizam edilen imar bankası maddi imkansızlık yüzünden teşkil ve Vekaletin mesaisi iktisadi bir teşekkül ile takviye edilmemişti⁶⁷”

Çok geçmeden yaşanan sorunlar nedeniyle mübadele imar ve iskan konuları meclis gündemine taşınmaya başlandı.

⁶⁴ Düstur, Üçüncü Tertip, cilt: 5, s: 561-565

⁶⁵ Neşe Erdilek, “ Hükümetler ve Programları”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, (İletişim Yayınları, İstanbul 1983), s: 971.

⁶⁶ A.g.e., s: 971.

⁶⁷ İskan Tarihçesi s: 15

3. İSKAN İŞLERİNİN MECLİSTE GÖRÜŞÜLMESİ VE DAHİLİYE VEKALETİNE BIRAKILMASI

Mübadele sonucu yüz binlerce insanın gelmesi ve bunların iskanında yaşanan problemleri çözmek amacıyla hükümet 2 Kasım 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaletinin kaldırılması bu görevin Dahiliye Vekaletince yürütülmesiyle ilgili bir teklifte bulundu.

Bu tekliften önce Menteşe Mebusu Esat Efendi, muhacir ve imar hareketiyle ilgili olarak Vekalet bir soru önergesi vererek iskanla ilgili eleştirilerini dile getirdi⁶⁸. Bu soru önergesinden sonra İsmet Paşa kürsüye gelerek sadece iskanın değil hükümete gensoru verilmesini isteyerek meclisin, hükümetin tüm faaliyetlerini sorgulanması gerektiğini istemişti. Yapılan oylamayla gensoru kabul edilmişti. Gensorunun tartışılması sırasında iskanla ilgili tartışmalar ön planda tutulmuştu.

Eleştirileri yönelten mebusların büyük bölümü daha sonra kurulacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyeleri idi.⁶⁹ İskan işlerini sert bir şekilde eleştirenlerin başında gelen Karesi Mebusu Vehbi Bey, mübadele sırasında ilgisizlikten yüzlerce insanın öldüğünü, harap olan yerlere insanların yerleştirildiğini, Bandırma'da bulunan 3698 hanenin 2153 hanesinin yanmış olduğunu örnek göstermiştir.

Karesi Mebusu Vehbi Bey, Vekalet'in muhacirlerle değil yerlilerle ilgilendiğini, memurların görevlerini yeterince yapmadıklarını belirtti. Bandırma'ya yerleştirilen 568 hanenin 200'ünün Bulgarca konuşan Pomak Türkü ve Arnavutça ve Boşnakça konuşan kişilerden oluştuğunu, sahil kısmına yerleştirilenlerin, milli raks yerine polka; milli çalgı yerine mandolin, gayda, milli lisan yerine Arnavutça ve Boşnakça konuşmalarını eleştirdi. Konuyla ilgili görüşlerini belirten Yusuf Kemal Bey, iskan mıntıklarının belirlenirken hata yapıldığını gelenlerin mesleklerine uygun yerleştirilmediği üzerinde durdu. Gelen 385.000 kişiden 2819 kişinin ölmesini eleştirdi. Canik Mebusu Cahit Paşa ise Samsun'a gönderilen mübadillerin büyük sorunlar yaşadıklarını, gelenlerin

⁶⁸ TBMM ZC. Devre 2 ,cilt: 9, s:81-107.

⁶⁹ Erik Jan Zürcher ,Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925) (Çev: Gül Çağalı Güven) (İletişim yayımları ,İstanbul 2003) s: 108-109.

mesleklerine uygun yer olmadığını hükümetin imar işleriyle gerektiği kadar ilgilenilmediğini belirtti. Vekaletteki aksaklıkların nedenlerinden birinin de Vekalet memurlarının toplama olmasından kaynaklandığını söyledi.. Bakanlarında görevde kısa kalmalarını aksaklıkların nedeni olarak gösterdi.⁷⁰

Bu eleştirilere katılmayan mebuslar da Vekale'ti savunmuşlardır. Muş mebusu İlyas Sami Bey, tecrübesizlikten kaynaklanan sorunların olabileceğini, insanların memnun etmemin zor olduğunu ve iskan işine ayrılan paranın az olduğunu, büyük miktarda insan değiştirme işinde ölenlerin sayısının da normal olduğunu, imara para kalmadığını belirtmenin haksız olduğu görüşündedir. Kayseri Mebusu Ahmet Hilmi Bey, sorunların çözülmesi için öncelikle Vekalet'in kaldırılması gerektiğini, ikinci olarak ayrılan paranın artırılması, son olarak da memur sorununun çözülmesi gerektiğini savunmuştu.

Eleştirilere tek tek cevap veren Refet Bey eleştirilerin haksız olduğunu yapılan incelemeler sonucu gelenleri en uygun yerlere yerleştirmeye çalıştıklarını burada %5 hata yapıldığını, bataklıkların iskana açılmadığını, ayrılan ailelerin ise kızların evlenmesi sonucu olduğunu bunun ise normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Teşkilatlanma için çalışıldığını, ancak iskan memuru yetiştiren bir okulun olmaması nedeniyle sıkıntı yaşandığını, memur maaşlarının azlığının ise sıkıntıyı iyice arttırdığını ve memurların yaşlı olmasından yakınmakta, imar işleriyle ilgili olarak 15 bin eve ihtiyaç olduğunu, bunun için de yedi milyonun gerekli olduğunu, oysa bu iş için 1 milyon ayrılmasından yakınmıştır. Yolsuzlukların üstüne gidilerek haksızlıkların giderilmesine çalışıldığından mübadele dışında Suriye'den, Rusya'dan gelen muhacirlerle birlikte elde bulunan emvali metrukenin yetmediğinden yakınmaktadır.

Eleştirilere Mübadele İmar ve İskan Vekilliği yapan Mahmut Celal Bey de yanıt vermiştir. Memurların çalışkan olduğu, Lozan Anlaşması'nın imzalanmasıyla muhacirlerin nasıl taşınacağı ve iskan edileceğiyle ilgili bir komisyonun çalışmalara başladığını, yapılan hesaplamayla ayda 15-20 bin kişinin getirilmesi düşünülürken bu sayının 60 bine çıkmasının ölümlere neden olduğunu belirtmiştir. Bazı valilerin eksik bilgi verdiklerini, bu nedenle aksaklıklara neden olduklarını, bu kişilerin de gerektiği

⁷⁰ TBMM ZC. Devre 2, cilt:10, s: 28-37

gibi cezalandırıldıklarını ifade etmiştir. Önemli bir sorunun da giden Rumların ticaretle uğraşırken, gelenlerin tarımla uğraşmalarının iskanda problem olduğunu belirtmiştir. Gelen mübadillerin iskan edildikleri yerleri beğenmeyerek başka bir yeri istemelerinin de büyük problem çıkardığı görüşündedir. Mübadeleyle gelenlerin Türk olduğunu, Arnavutların Türkiye'ye alınmadıklarını, ancak pasaportlarında Türk yazan ancak Türkçe bilmeyen Rumca konuşan insanların olduğunu, bunun bir problem yaratmayacağını, bu kişilerin Türk dostu olup Yunan düşmanı olduklarını aktarmıştır.⁷¹

Vekaletle ilgili en ağır eleştiriler Mustafa Necati'ye yöneltilmiştir. Özellikle de Rıza Nur bu dönemle ilgili ağır ithamlarda bulunmuştur. Adliye Vekili olan Mustafa Necati eleştirilere cevap vermiştir. Mustafa Necati, ülkenin büyük bir felaketin içinde olduğu bir dönemde vekil olduğunu, emvali metrukeden kalan evlerin harap olduğunu, 252 memurun bulunduğunu, bir liste yapıldığını 140 bin kişinin nerelere yerleştirileceğinin planlanarak gerçekleştiğini ancak hiçbir milletvekilinin tebliğe bile gelmediğinden yakınmıştır. Gerekli kanunların yapıldığını bütçenin hazırlandığını gelenlere acilen tohumluk dağıtılarak, 20-30 bin eve gelenlerin yerleştirildiği, 150 bin kişiden şikayet olmadığını, ayda gelen 400 bin kişiden 5 bin kişinin ölümünün tabii ölüm olduğunu ifade etmiştir. Türk yerine Arnavut getirildiği eleştirisine katılmadığını Vekalet'in her işi kaydettiğini, bataklık yerlere dikkat edildiğini, sıtma hastalığının ülkenin büyük bir sorunu olduğunu, bütçenin ise dışına çıkılmadığını belirtmiştir.

Son olarak Dahiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin vekilliğini yürüten Recep Bey, eleştirilere cevap vermiştir⁷². Ne Türk olup ne de Müslüman olan Kıptilerin iskan edildiğini, Kıptilerin Müslüman-Yunan tebaasından sayıldıklarını belirtti. Mübadeleyle tabii tutulan Kıptilerin sadece Zonguldak'a değil farklı yerlere "serpinti halinde" yerleştirildiklerini ifade etmiştir. Rakamlarla iskan edilenlerin sayısı ve yapılan yardımları belirtmiştir. Rauf Bey'in söz almasıyla olay Cumhuriyet tartışmasına dönüşmüştür. Bu tartışma sırasında Feridun Fikri Bey Mübadele ve İskan Vekaleti'nde görev yapan üç bakanla ilgili meclis araştırılması yapılmasını teklif etmişti. Yaşanan tartışmalar sonucu iki teklif hazırlanmış Mübadele Vekaleti'nin meclis araştırmasıyla incelenmesi teklifine karşı, tahkikatın reddiyle, hükümetin beyanının

⁷¹ TBMM ZC, Devre:2, cilt:10, s:

⁷²Recep Bey 22 Kasım 1924- 3Mart 1925 Tarihleri arasında görev yapan Fethi Okyar Hükümetinde bu görevi üstlenmişti. Erdilek, a.g.m, s:971.

kabul edilerek oylama yapılmasıdır. Oylama sonucu 168 kişiden 148 oy hükümet lehinde 19 oy ise hükümet aleyhinde olmuş böylece İsmet İnönü Hükümeti güven oyu almıştır.⁷³

Yaşanan bu sert tartışmadan kısa bir süre sonra hükümet bir kanun teklifinde bulunarak Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'nin kaldırılarak bu görevin Dahiliye Vekaleti'nce yürütülmesini önermişti. Hükümet kanunun gerekçesini şöyle açıklamıştır: "Mübadele İmar ve İskan vazifesinin şimdiye kadarki şekli ruiyetinde ciheti merbutiyet ve emri idare noktai nazarından müşkülât müşahade edilmiştir. Bilhassa meskur vazifeyi ruiyete memur vekaletin muhtelif menatıkta müstakil memurlar istihdam eylemiş ve bugün alakadar vekaletlerin azami muavenet ve mesaisine rağmen vazifenin aslen mütedahil bulunması müşkülâtı tezyit ve muvafakiyeti tavik eylemiştir. Bu sebeple iskan işlerinde müessir olması müfit ve tabii bulunan rüesayi mumurini mülkiyeyi doğrudan doğruya tanzif edecek ve muhacir meselesinin icap ve mahalline göre münasip surette takviye edilecek olan devletin teşkilatı daimesiyle ruiyetini mümkün kılacak bir şeklin temine acil ihtiyaç vardır. Mülahazatı maruzaya binaen İmar ve İskan ve Mübadele Vekaletinin lağvı ile mezkur vekaletin hukuk ve vazifenin bir müdüriyeti umumiye teşkilatıyla Dahiliye Vekaletine devri en münasip bir tarzı hareket olur."⁷⁴ Hükümetin, iskan işlerinin daha kolay ve hızlı yürütülmesi için ülkenin tüm olanaklarından yararlanılması için karar aldığı görülmektedir.

Hükümet adına konuşan Dahiliye Vekili Recep Bey, yapılan işin sadece kişileri bir mıntıkaya getirip yerleştirmekten ibaret olmadığını, bu kişilerin sağlık, ziraat, emlak gibi önemli sorunlarının bulunduğu, bu kişilerin Türkiye'ye gelmiş ve Türk vatandaşı olmuş olanlarla diğer vatandaşlarımızın aynı kurumlar tarafından eşit ölçüde ilgilenilmesi gerektiğini belirtmişti. Bu doğrultuda yeni kanunların çıkarılacağını iskan işinin bir müdüriyete bırakılmasının işin öneminin azalacağı anlamına gelmediğini, dışarıdan gelen vatandaş kitesinin artık yerli olduğunun kabul edilmesinin gerektiği üzerinde durmuştu.

Teklif üstüne konuşan Tunalı Hilmi Bey, Vekalet'in kurulmasının daha baştan sakat olduğunun memurlarının geçici olduğu bir kurumun başarılı olamayacağını, iskan işlerinin kaymakamlara bırakılmasının bazı aksaklıklar doğuracağını öne sürmüştür. Hamdullah Suphi Bey ise, böyle bir değişiklik mübadillerin, muhacirlerin ziyan olacağını Avrupalı devletlerin iskan işleriyle ilgilenen müstakil teşkilatlarının

⁷³ TBMM ZC Devre :2 Cilt : 10 s: 25-166.

⁷⁴ TBMM ZC. Devre 2 , cilt: 11, s: 47.

bulduğunu vekaletin aksaklıklarının olması nedeniyle vekaletin kaldırılmasının gerekmediğini, yapılması gerekenin aksaklıkların giderilmesi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca Hamdullah Suphi Bey, hükümetin bir iskan siyasetinin olmadığını, Anadolu'nun boşluklarına iki buçuk milyon Türk'ü çekmek gerektiğini Anadolu'nun baştan başa harap olduğunu, imarı için de bir vekaletin olması gerektiğini düşündüğünü dile getirmişti.

Mecliste yaşanan yoğun tartışmalar sonucunda milletvekillerinin bakanlığın kaldırılmasına sıcak bakmadıkları anlaşılmaktadır. Oylama sonucunda kanun teklifi 116 kişiden 70 kabul, 43 ret, 3 de çekimsiz oy kullanılmasıyla vekaletin kaldırılması, iskan işinin de Dahiliye Vekaleti'ne devri kabul edilmişti.⁷⁵

Zürcher, Terakkiperer Cumhuriyet fırkası üyeleri vekaletin kaldırılması değil daha çok yeni genel müdürlükte çalışacak memurların Dahiliye Vekaletine bağlanması kaygısını taşıdıklarını düşünmektedir. Dahiliye Vekaletinin güçlenmesine karşı bu dönemde Dahiliye Vekaleti görevini CHF'nin radikal kanadının en ileri gelen mebusu Recep Peker'e ait olmasının muhalefetin tepkisini çekeceğini düşünmektedir. Bu dönemde muhalefet partisi olan Terakkiperer Cumhuriyet Fırkasının 32 mebusu bulunmasına rağmen, CHF'nin içinde de iskan işlerinin yetersiz olduğunu düşünenlerin olduğu görülmektedir.⁷⁶

Çok önemli olduğu düşünülen ve Meclis'te milletvekillerinin büyük çoğunluğunun kararıyla kurulan Mübadele ve İmar İskan Vekaleti'nin kaldırılmasında en önemli etken, geçen bir senelik zaman diliminde iskan işlerinde yaşanan başarısızlık ve toplumdaki hoşnutsuzluktu. Büyük kitleler halinde gelen insanların yerleştirilmesi de sorunlar yaşanmıştı. Diğer yandan mübadillerin yerleştirilerek binaların harap olması, diğer yandan bu gayri menkullere savaş nedeniyle yerleşmiş bulunan insanların bulunması içinden çıkılmaz bir durum oluşturmuştur. Kurulan imar ve iskan komisyonlarının bürokratik işleri uzatması, ayrılan paranın azlığı memurların yetersizliği iskan işinin ülkenin her yerinde örgütlenmemesi gibi nedenler bu işin Dahiliye Vekaleti'ne devrini gündeme getirmişti.

⁷⁵ *Düster*, Üçüncü Tertip, cilt.6, s: 18.

⁷⁶ Zürcher ,a.g.e s: 81-83.

İskan işlerinin Dahiliye Vekaletine devriyle birlikte 29 Kasım 1923 tarihli talimatname kaldırılarak 20 Ocak 1925 tarihli yeni bir talimatname yayınlandı. Buna göre muhacirlerin sevk ve iaşeleri ile evlerinin tamir ve inşasına ve adiyen iskanlarıyla ilgili tüm işlerde en büyük mülkiye memurunun denetiminde İskan müdürleri ve memurlar tarafından yürütülecekti. Yaşanacak sorunlar oluşturulacak bir komisyon tarafından çözülecekti.⁷⁷ Ayrıca Dahiliye Vekaleti'ne bağlı on müfettişten oluşan bir teftiş heyeti oluşturuldu.⁷⁸ Bu teftiş heyetiyle sorunların hızlı bir şekilde çözülmesi amaçlanmaktaydı.

Dahiliye Vekaleti bu görevi İskan Müdüriyeti Umumiyesi ile yürütmeye çalışmıştır.1934 yılında 2510 sayılı İskan Kanununun yürürlüğe girmesiyle iskan işleriyle ilgilenmesi için Nüfus Umum Müdürlüğüne görev verilmişti.⁷⁹ 1935 yılına kadar iskan işleriyle ilgilenen vekalet dışarıdan gelen yüz binlerce muhacirin yerleştirilmesi yanında içeride de iskan uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Ancak bu görev, Dahiliye Vekaletinde olmakla birlikte, iskan işiyle 1927'de kurulan umumi müfettişliklerin kendi bölgelerinde birincil sorumlu oldukları kanunla belirlenmişti.⁸⁰ Umumi Müfettişliklerin en önemli görevlerinin başında iskan sorunları gelmekteydi. Kurulan beş Umumi Müfettişlik alanına bakıldığında iskan faaliyetlerinin en yoğun yaşandığı bölgeler olduğu görülmektedir.⁸¹

⁷⁷ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt:6, s:42-43.

⁷⁸ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt:6, s:195-202.

⁷⁹ **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:23, s.5-6.(Sıra No:301)

⁸⁰ Umumi Müfettişlik için bkz. Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, (İletişim Yayınları, İstanbul 2003). Serap Taş, **Umumi Müfettişlikler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1997). Hüseyin Koca, **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu- Güneydoğu Anadolu Politikaları**, (Umumi Müfettişlikler'den Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine), (Mikro Yayınları, Konya 1998).

⁸¹ Birinci Umumi Müfettişlik 1927'de çıkartılan bir kanunla Elazığ, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin, ve Van illerini içine almaktaydı. Şeyh Sait isyanından sonra sıkı yönetim ilan edilen bütün illeri kapsamaktaydı. Bu illere 1929'da Beyazit (Ağrı) vilayeti de ilave edildi. Umumi Müfettişlik ünvanıyla kurulan ilk müfettişlik Birinci Umumi Müfettişlik olarak değiştirildi.

İkinci Umumi Müfettişlik diğer adı Trakya Umumi Müfettişliği 19 Şubat 1934'te Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini içeren bayındırlık ve iskan işlerini bölgede düzenli bir şekilde yapılması amacıyla kuruldu.

Üçüncü Umumi Müfettişlik 1935'te Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon ve Ağrı illerini içine alan bölgede kuruldu.

Dördüncü Umumi Müfettişlik 1936'da Tunceli, Elazığ, Erzincan illerini içine alan bölgede kuruldu.

Beşinci Umumi Müfettişlik 1947'de Hatay, Adana, İçel, Gaziantep, Silifke, Mersin, Maraş illerini içine alan bölgede kuruldu.

Doğu ve Güneydoğu'yu kapsayan Birinci ve Dördüncü Umumi Müfettişlikler, bölgede yaşanan sorunların çözümünde sorun yaratanların batıya nakilleri ve bu bölgedeki Türk nüfusunun arttırılması için birçok rapor hazırlamış ve bunların bazılarını uygulamışlardır. Muhacirlerin yoğun biçimde yerleştikleri Trakya bölgesinde, Trakya Umumi Müfettişliği yoğun bir çalışma sergilemiştir. Umumi Müfettişlikler, 21 Kasım 1952'de kaldırılmıştır.

4. İSKAN İŞLERİNİN SİHHAT ve İCTİMAİ MUAVENET VEKALETİ'NE BIRAKILMASI

1935 yılında iskan işlerinin yürütülmesi ile ilgili değişiklik gündeme geldi. 2510 sayılı İskan Kanununda bazı değişikliklerle iskan işlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ne bırakılması amacıyla Hükümet kanun tasarısı sunmuştu. Hükümet gerekçesinde şunları belirtmişti:

“Yer değiştiren göçmenlerin gerek yolculukları ve gerekse yerleştirilmeleri esnasında topluluk halinde bulunmaları dolayısıyla normal şartlar içinde bulunan bu topluluğun kendisini teşkil eden göçmenlerin sağlığı olduğu kadar genel sağlık içinde ehemmiyetli ve muzur bir amil olacağı şüphesizdir. Normal şartlar içinde olsa dahi topluluklar, bulaşıcı hastalıklar, salgınların, belli başlı sebepleridir. Bunun için evvela sağlık ve sonra sosyal yardım işi telakki edilmek lazım gelen iskan ve göçmen işlerinin Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletine devri dolayısıyla 2510 sayılı kanunun ve buna ait diğer kanunların bu görüşe göre tadili zaruri bulunmuş ve bağlı kanun lahiyası tanzim edilmiştir.”⁸²

Hükümetin teklifi mecliste milletvekillerince kabul edilip değişiklik yapıldı.⁸³ 2849 sayılı kanunla iskanla ilgili tüm sorumluluk Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaletine verilmekteydi. Vekalet'in iskan işlerini yürütebilmesi için İskan Umum Müdürlüğü kurulacaktı. Dahiliye Vekaleti'nde bulunan muhacir ve mültecilere ait olan dosyalar Vekalet devredilecekti. İskan işiyle uğraşan Dahiliye Vekaleti memurları ile Trakya Umumi Müfettişliği'ne bağlı iskan memurlarının kadroları yeni kurulacak İskan Umum Müdürlüğü'ne nakledilirken bu memurların sicil dosyaları Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'ne devredilecekti. Kanuna konulan geçici bir maddeyle İskan Umum

⁸² TBMM ZC, Devre:5, Cilt:6, s:1 (Sıra No:1).

⁸³ TBMM ZC, Devre:5, Cilt:6, s:76-84.

Müdürlüğünün 1935 yılı bütçesi 1042400 lira olarak belirlenmişti.⁸⁴ Bu kanuna göre İskan Umum Müdürlüğü kadrosu aşağıda verilmiştir:

İskan Umum Müdürlüğü Kadrosu

Derece	Memuriyet nev'i	Aded	Maaş
Merkez			
3	Umum Müdür	1	100
6	Umum Müdür Muavini	1	70
Büro:1 – İskan			
10	Şef	1	35
11	Memur	1	30
12	Memur	2	25
14	Memur	1	20
12	Daktilo	1	25
Büro:2- Eski işler			
10	Şef	1	35
12	Memur	1	25
14	Memur	2	20
14	Daktilo	1	20

Büro:3- Muamelat

⁸⁴ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:17, s:24-25.

10	Şef	1	35
----	-----	---	----

A: Evrak

12	Memur	2	25
----	-------	---	----

14	Memur	1	20
----	-------	---	----

14	Daktilo	1	20
----	---------	---	----

17	Tevzi Memuru	1	14
----	--------------	---	----

B: Dosya

12	Dosya Memuru	2	25
----	--------------	---	----

14	Dosya Katibi	1	20
----	--------------	---	----

Müstakil Memurlar

13	Müracaat Memuru	1	25
----	-----------------	---	----

13	Tasfiye Heyeti Katibi	1	22
----	-----------------------	---	----

Vilayetler [2]

7	Birinci Sınıf İskan Müdürü	2	55
---	----------------------------	---	----

8	İkinci Sınıf İskan Müdürü	3	45
---	---------------------------	---	----

9	Üçüncü Sınıf İskan Müdürü	5	40
---	---------------------------	---	----

10	Birinci Sınıf İskan Memuru	4	35
----	----------------------------	---	----

11	İkinci Sınıf İskan Memuru	7	30
----	---------------------------	---	----

12	Üçüncü Sınıf İskan Memuru	9	25
----	---------------------------	---	----

10	Birinci Sınıf İskan Fen Memuru	2	35
11	İkinci Sınıf İskan Fen Memuru	3	30
12	Üçüncü Sınıf İskan Fen Memuru	5	25
13	Birinci Sınıf İskan Katibi	4	22
14	İkinci Sınıf İskan Katibi	6	20
15	Üçüncü Sınıf İskan Katibi	10	17,5
6	Birinci Umum Müfettişlik İskan Müşaviri	1	70
7	Birinci Umum Müfettişlik İskan Müşavir Muavini	1	55
6	İkinci Umum Müfettişlik İskan Müşaviri	1	70
7	İkinci Umum Müfettişlik İskan Müşavir Muavini	1	55

1950 yılında İskan ve Toprak İşleri Genel Müdürlükleri, Toprak İskan İşleri Genel Müdürlüğü adı ile genel bir bütçe içinde Tarım Bakanlığı'na bağlı bir Genel Müdürlük halinde birleştirildi.⁸⁵ 1951 yılında yeni bir düzenlemeye gidilerek Toprak ve İskan Genel Müdürlüğü Başbakanlığa bağlandı.⁸⁶

⁸⁵ Naci Kökdemir, Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu, (Ankara 1952).s:110-113.

⁸⁶ A.g.e, s:116.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKAN İŞLERİNİN YÜRÜTÜLMESİ İÇİN OLUŞTURULAN YASAL ÇERÇEVE

1. 368 SAYILI MÜBADELE , İMAR VE İSKAN KANUNU

Mübadele, İmar İskan Vekaleti'nin kurulmasıyla birlikte sorunların çözülmesi için bir iskan kanununa ihtiyaç olmuş bunun üzerine hükümet 23 Kasım 1923 tarihinde 17 maddelik bir kanun teklifinde bulunmuştur. İmar Encümeni ve Meclis'te yapılan görüşmeler sonucu 20 maddelik bir kanun tasarısı hazırlanmıştı.⁸⁷ Kanun taslağının Meclis görüşmeleri sırasında yoğun tartışmalar yaşanmıştı.

Kanun, Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ni, mübadeleye tabi olan halkın nakillerinden , ayrıca ihtiyacı olanların iskanlarından itibaren iki ay süreyle işlerinin sağlanmasından iskan mntıklarının belirlenmesinden, bunun yanında harap olan yerlerin imarından sorumlu tutmuştur (madde 1). Milletvekillerce en çok itiraz edilen maddelerin başında bu madde gelmiştir. Kanunun sadece mübadele ile sınırlı tutulmasına itiraz edilmiştir. Karesi milletvekili Vehbi Bey, maddeyle ilgili olarak ;

“ ... Burada kanun heyeti umumiyesinin tanziminde hakim olan ruh, yalnız mübadele meselesidir. Halbuki mesele bu değildir. Yalnız beş yüz bin kişinin iskanı değildir, açıkta milyonlarca kişi vardır. Binaenaleyh bu kanunun mevaddı tespit edilirken bilhassa Polatlı' dan İzmir' e kadar açıkta kalan ahalinin tarzı iskanını düşünelim. Bilhassa bunların tarzı iskanını ve terfisini nazara dikkate olmasını rica ederim” şeklinde görüşünü bildirerek savaş sırasında yanan evlerin tamir edilmesinin Vekaletin görevi olması gerektiğinin öne sürerek, kanun maddesinin kapsamının genişletilmesini istemişti. Zonguldak Mebusu Tunalı Hilmi Bey ise Türkiye' ye gelecek olan Müslüman Türklerin yalnızca mübadeleye tabi olanlarının değil, Lozan Antlaşmasının kapsamı dışında bulunan Türklerin de Hariciye Vekaleti ile ortak hareket edilerek Anadolu'ya getirilmelerini önermişti. Beyazıt Mebusu Şefik Bey ise, göçebe yaşamakta olanların da yerleşik hayata geçirilme çalışmalarının bakanlığın görev ve sorumluluğunda olması gerektiğini vurgulamıştı. Milletvekillerinin itiraz ettiği diğer bir

⁸⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, cilt:5, s: 407-410.

nokta da iâşe dağıtım süresidir. Milletvekilleri tarafından iki aylık iâşe dağıtımının kış ayında yeterli olmayacağı ve ayrıca gelen göçmenlerin bu kadar kısa bir zamanda üretici konuma gelmelerinin imkansızlığı dile getirilmişti. Van Mebusu Hakkı Bey ise, Vilayet-i Şarkiye deki göçmenlerin perişanlığı üzerinde durmuştu. Bundan başka Kütahya Mebusu Ragıp Bey de , hükümetin köy oluşturma politikasını eleştirmiş, gelecek muhacirlerle birlikte dağınık durumda bulunan köylerin üç beşini toplayarak bir köy yapma fırsatının doğduğunu bunun iyi değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁸⁸

Eleştiriler üzerine söz alan Mübadele, İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati Bey, milletvekillerinin hassasiyetlerini anladığını, görevlerinin sadece yer değiştirme işlemleri olmadığını, kanunun dördüncü maddesi gereğince bu kişilerin yerleştirme sorumluluğunun da Vekaletle verildiğini vurgulamıştı.

“Her kim gelirse gelsin onunla uğraşmaya mecburuz ve her ne surette olursa olsun memleketimize gelmesini kabul edebiliriz. Ancak mukavele icabı olarak bugün beş yüz bin kişinin memleketimize gelmekte olduğu bir zamanda mucavir mahallerden bu suretle muhacir gelecek olursa bunları arzu ettiğimiz vechile iskan ve terfilerini temin etmek imkanı yoktur.”⁸⁹

Fakat bütün bu işler için Vekaletin bütçesinin yetersizliğini hatırlatmıştır. Var olan imkanlarla sadece mübadillerin yerleştirilebileceklerini, bunların dışında gelecek muhacirlerin yerleştirilmesine imkan olmadığını, eğer muhacirin gelmesi kabul edilirse mübadeleye tabi halkın hayatını kurtarmanın imkanı olmayacağı kaygısını dile getirmiştir. İâşe konusundaki eleştirileri ise gelenlerin mesleki becerileri ve yerleştirilecekleri yerin özelliklerini göz önüne alarak cevaplamıştır. İâşenin iki ayla sınırlandırmanın manası da Bakana göre bu noktadadır. Çünkü iki aylık zaman meslek edinme ve tarım için yeterlidir. Aksi takdir de gelenlerin iâşeye yaslanarak çalışmayacaklarını iddia etmiştir . Bütün bu tartışmalar sonucunda kanun maddesi 1912 yılını da kapsayacak şekilde değiştirilerek Balkan Savaşı sırasında gelen muhacirleri de kapsamı kabul edilmiştir.⁹⁰

⁸⁸ TBMM ZC, Devre:2, Cilt:3, s: 158-170

⁸⁹ Mübadele dışında muhacir kabul edilmemesi Hariciye Vekaletine bildirilerek gereken önlemlerin alınması istenmişti. BCA., Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, 30.18.1.1/8.39.9, 4 Kasım 1923.

⁹⁰ TBMM ZC, Devre:2, Cilt.3, s: 170-172.

Kanun taslağının 2. maddesinde, Mübadele , İmar ve İskan Vekaleti'nin görevini yaparken devletin tüm imkanlarından ve mülki ve askeri personelinden yararlanması öngörülmüştür. Ayrıca tüm mülki ve askeri personelin bakanlığın emrinde olacağı, buna uymayan memurların en ağır biçimde cezalandırılması öngörülmüştür. Beyazıt Mebusu Şefik Bey, maddede yer alan görevlerini yerine getirmeyen memurlar en ağır cezayı alır , ifadesinin çelişkili olduğunu, bu nedenle maddede “Bilmuamele fiil ve hareketine göre tecziye olur.” biçiminde değişiklik önermiştir. Dersim mebusu Feridun Fikri Bey ise, Mübadele ve İmar İskan Vekaleti emrinin, en önemli emir olarak kabul edilmesinin bakanlıklar arasında sorunlar yaratabileceği, memurların şaşkınlık ve tereddüt içinde kalabilecekleri kaygısını dile getirmişti. Madde ile ilgili söz alan bakan Mustafa Necati Bey, maddenin aynen kabul edilmesinin önemini dile getirerek, madde ile ilgili görüşünü şöyle belirtmiştir:

“ Mübadeleye tabii halkın vaziyeti elimesi mevzu bahsi olmasaydı ve bunların bir an evvel temini refahları gayesi bulunmasaydı; o vakit kanunda böyle bir maddeye ihtiyaç hasıl olmazdı. Fakat kışın şiddetleri içerisinde memleketimize gelecek olan bu halkın bir an evvel istirahatlerini, meskenlerini temin etmek ne kadar mühim bir vazife ise kadın, erkek bu kafilenin bir an evvel iaşelerini temin etmek nasıl gayemiz ise, bunların temin ile muvazzaf olan memurini devletin de bu işle alakadar olması o derece ehemdir. Binaenaleyh maddenin son fıkrasında bulunan (mütecasiri hakkında en ağır ceza tatbik olunur) fıkrası gayet doğru ve hukukidir.”

Mustafa Necati, bu madde olmazsa memurların ihmalinden dolayı ceza kanununun ikinci maddesine üç lira ceza alacaklarını, bu nedenle memurların bu işle gerektiği gibi ilgilenmeyecekleri kaygısını dile getirmişti. Bakan çok önemli olan mübadele işinde devletin tüm olanaklarının kullanılmaması halinde bu işin gerçekleştirilemeyeceği üzerinde durmuştur.⁹¹

Diğer madde de ise (madde 3) Mübadele , İmar ve İskan Vekaleti'nin gerekli gördüğünde mahalli, idari ve belediye üyelerinden heyetler oluşturması söz konusu edilmiştir.

4. madde ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaletine bağlı bulunan İskan Müdüriyeti kaldırılmıştı. Müdüriyetin bütçesi bakanlığa devredilmiş ve burada bulunan

⁹¹ A.g.e. s:188-189.

memur kadroları yeni vekalet aktarılmıştır. Bakanlık ihtiyacı doğrultusunda Maliye Bakanlığında üç milyon lira avans kullanabilecektir (Madde 5). Vekalet yine gerektiren hallerde ücretli memur kullanabilecektir (madde 7).

İhtiyaç görüldükçe, emvali metrukenin Maliye Vekaletince İmar ve İskan Vekaletinin emrine verilmesi kabul edildi. Bakanlık emvali metrukeyi işgal edenlerin tahliye edilmesinde sorumlu tutulup, bakanlığın bu işi yaparken bakanlıktan iki, belediyelerden iki üyeden oluşacak bir komisyon görevlendirildi (Madde 8). Rum ve Ermenilerden birçok gayri menkul (emvali metruke) kalmıştı. Kalan bu gayri menkuller büyük sorunların yaşanmasına neden olmuştu. Milletvekilleri bütün emvali metrukenin vekalet devredilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardı. Ancak asıl tartışılan konu, emvali metruke idi. Bu gayri menkulleri işgal edenlerin tahliyesinin milletvekillerinin tepkisine yol açtığı görülmektedir. Karesi Mebusu Vehbi Bey, Ayvalık'ı örnek vererek durumu şöyle izah etmiştir;

“Ayvalık'ın yan başındaki Kerem köy tamamen yanmıştır. Şimdi bu köylüler yanmamış yerlere gelip sığınmışlar. Şimdi muhacirler gelince bunları kış ortasında nereye atacağız? Hükümet onlara kefalet edip binaları yapıncaya kadar bu adamları da sokak ortalarına atmak doğru değildir. Manisa da böyledir. Birçok halk vardır ki, kış ortasında bunları sokağa atmak doğru değildir. Memaliki müstahlasada emvali metrukeden olup harikzedegan tarafından işgal edilen mesakin, iskanlarına kadar bu madde ahkâmından müstesnadır demeliyiz. Yani temlikini istemiyoruz. Hiç olmazsa iskanlarına kadar sokaklarda sürünmesine.”⁹²

Diğer milletvekilleri de kendi bölgelerinde yaşanan emvali metruke sorunlarını dil getirerek savaş nedeniyle mağdur durumda kalarak bu gayri menkullere yerleşenlerin karşılaştıkları sorunları gündeme getirmişlerdir. Gündem üzerine söz alan milletvekilleri kendi bölgelerindeki sorunları dile getirerek çözüm yolları önermişlerdir. Bunlardan birisi olan Van Mebusu İbrahim Bey, sekizinci maddede değişiklik teklifinde bulunmuştur: “ Van şehrindeki emval-i metrukeye ait haneler Van mültecilerine bilabedel ita edilmiştir” şeklindeki değişiklik kabul edilmemiştir. Konu üzerine söz alan Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati, emvali metruke ile ilgili durumu rakamlarla açıklamıştır: “ Elimizde yüz binden fazla emvali metruke bulunması lazım gelirken bunun ancak yirmi veya yirmi beş bin tanesi elimizdedir. Diğerleri de icarda, şunun bunun tahti işgalindedir. Memleketimize

⁹² TBMM ZC, Devre:2, Cilt:3, s:203.

gelecek yüz binlerce muhacirini sığdırmak da kabil değildir. Onun için şunun bunun işgalleri altında kalan ve hiçbir hakları olmadığı halde işgal edilen mebaniyi almak ve muhacirine vermek bir emri tabiidir. Onun içindir ki madde kanuniyenin aynen kabulünü istirham ederim.”⁹³ Bakan, işgal edilen emvali metrukenin muhacirlerin hizmetine sunulması üzerinde önemle durmuş, milletvekillerini ısrarı üzerine harikzadeler tarafından işgal edilenlerin ise, muhtaç olanların durumlarının Vekalet tarafından dikkate alınacağını kabul etmiştir.⁹⁴

Yaşanan iskan sorunlarının başında, emvali metruke gelmekteydi. Savaş sırasında birçok kişi bu gayri menkulleri işgal etmişti. Bakanlık işgal edilen bu gayri menkullerin boşaltılması için yoğun bir çalışma sergiledi. Ancak yaşanan sorunun büyüklüğü çözümü zorlaştırdı. Örneğin; İzmir’de savaşın kazanılmasıyla birlikte büyük bir Rum nüfusu göç etmiş, gidenler birçok ev, dükkan, mağaza, fabrika, tarla, bağ, bahçe bırakmıştı. İlgisizlik, suiistimal ve yolsuzluklar bir çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Lozan Anlaşmasına göre Rumların terk ettikleri mallara Yunanistan’dan gelen Türkler yerleştirilecekti. Ancak bu istenildiği gibi olmadı. Bunun nedeni savaş sonrası İzmir’e göçmen akını yaşanmasıydı. Oysa mübadelede İzmir’e 32 bin kişinin yerleştirilmesi planlanmıştı. İzmir’de Rumlardan 10678 ev, 2173 dükkan ve mağaza, 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden ise 1600 hane 2821 dükkan ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kalmıştı. Bu gayri menkullerin bir bölümü işgal edilmiş, büyük bölümü ise savaş sırasında ve daha sonra ilgisizlikten harap olmuştu. Böylece bakanlığın emvali metrukeye mübadil yerleştirme planında birçok sorun çıkmasına neden olmuştu.⁹⁵

1912 yılında yerleştirilen göçmenlerin iki sene içerisinde durumları ve mesleklerine göre gereken yerlere iskan edilmesinden Vekalet sorumludur(mad10). Bu

⁹³ A.g.e. s:204.

⁹⁴ Bu maddenin uygulanmasında sorun yaşanması üzerine maddenin açıklaması yayınlanmıştı:

“(Muhtacin) tabirinden maksudunbih olan man, munhasıran iskan ve ibateye ihtiyacı olan harik ve hasarzedelere şamil olup harik ve hasarzedede olmayan kesana teşmil edilemez ve sükna bahsinde bu misillüler hakkında tahakkuk eden ihtiyaç bunlar için mütesavi olup bu mevzide fakru zaruret ve yahut servetin bir güna alakası olmamak lazımdır. (İdareten Tahliye) tabirinden vazı kanunun maksadı, harik ve hasarzedelerden maada ahşasın tahtı isticar ve işgallerinde bulunan hane ve emvalin tahiyeleri için mahkeme hükmüne lüzum olmadığı ve binaenaleyh tahliye muamelesinin idareten icrası caiz bulunduğu hususına matuf olduğu gibi esasen ibateye muhtaç olan bu misillülerin bir müddeti muayene zarfında tahliyelerine cevazı kanuni yoktur ve müddet kaydile tahliye muamelesi ruh ve mevzuu kanuna muhaliftir.” **Düstur**, Üçüncü Tertip, cilt:6, s: 564.

⁹⁵ Kemal Arı , “Yunan İşgalinden Sonra İzmir’de Emvali Metruke ve Fuzuli İşgal Sorunu” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** , (C:V, Sayı:15, Ankara 1989), s:691-706.

maddede aslında hükümetin kanun kapsamına almak istediği göçmenler 1919 yılını kapsamaktadır. Yapılan itirazlarda yılın değiştiği ve kapsamın genişlediği görülmektedir.

Tahrip edilen yerlerin imarı için , uzun vadeli kredi verebilecek ve hazine garantisinde olacak bir İmar Bankasının kurulması için Vekalet yetki verilmiştir (madde 11) . Fakat bu bankanın kurulması gerçekleşmemiştir⁹⁶.

Yoğun tartışmaların yaşadığı diğer bir madde de 12. maddedir. Hükümet yaptığı teklifte, yeniden inşa edilecek binaların on yıl vergiden muaf tutulmasını önermiştir. Hükümetin amacının ülkenin imar edilmesinin teşvik edilmesi için böyle bir maddenin konduğu belirtilmiştir. Madde maliye encümeninde değiştirilerek 1923 senesinden itibaren yeniden inşa edilecek, gelir sağlayan ev, dükkan vb yapılar, 1927, ile 1932 yılları arasında emlak vergisinden muaf tutulacağı kararlaştırıldı. Saruhan mebusu Vasıf Bey, bu maddeden Rumların ve Musevilerin yararlanacağını ileri sürmüş ve şunları söylemiştir:

“ Bu madde kabul edildiği takdirde bugün paraya malik olan insanlar bundan istifade edebilir. Maalesef itiraf etmek mecburiyetindeyiz ki , bu halde bulunan insanlar, bizim varlığımıza taarruz eden canilerdir. Bir kere İstanbul’ u tasavvur buyurunuz, İzmir’i tasavvur buyurunuz , oralarda daha evvel tavsif ettiğim şekilde bizim varlığımıza suikast eden caniler vardır. Çünkü maalesef Mübadele-i Ahali Mukavenamesi , İstanbul’ daki Rumları teb’ ide demiştir. Bir de İzmir’ de Türk iktisadiyatı için bir tehlike teşkil eden Museviler vardır. Arkadaşlar, hukuk-u siyasiye ,tebaa hukuku beynelanasır vifak ve müsavat gibi bütün bu düsturları kitap dahilinde kabul ediyorum. Fakat bu düsturların ne kadar müğfil olduğunu ve mensup olduğum milletim için ne kadar tahripkar bir tesir yaptığını da son devrin feci manzaralarından anlamışımdır.... Şu kürsi millete iddia ederim ki bu maddeden Rumlar ve Museviler istifade edememelidir.... Burada bir noktai nazar varid olabilir. Hiç şüphesiz bizim camiai siyasetimiz içerisinde Türkler vefakarlık yapmış ve bu memlekete merbutiyet göstermiş, kanını dökmüş, birçok fedakarlık göstermiş Müslüman unsurlar vardır. Hiç şüphesiz bu kardeşlerimiz bu maddede azami istifade etmek salahiyetini maliktir.” Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Vasıf Bey’ in savunduğu görüşler II.

⁹⁶ 1934 yılında yazdığı bir makalede Yunus Nadi, İskan ve İmar Bankasının kurulmasının neden gerekli olduğunu şöyle belirtmektedir. “ *Hariçten gelecek muhacirlerin iskanını kendimize iş edindiğimiz zamanlarda bu maksat için bütçeye konulmuş tahsisatlarla masraflar ihtiyar ediyoruz. Bütçeye konulan para ekseriya bütün ihtiyacı karşılayacak bir miktar olamamak suretiyle bazen gelen muhacirlerin derhal faaliyete geçecek vechile tüm techizlerini temin edemiyoruz. Bu işte en mühim nokta memleketimizin şurasına yerleştirilecek muhacirin derhal müstahsil vaziyete gecebilmeleridir. Bu devlet için mühim olduğu kadar muhacir için de hayati bir noktadır. İşte İskan ve İmar bankası bu mülahazan zaruri bit neticesi olarak ortaya çıkıyor. “ Bir İskan ve İmar Bankası Yapmalıyız “ *Cumhuriyet* , 7 Mart 1934.*

Meşrutiyetle beraber ekonomide Müslüman-Türk egemen sınıfların kuvvetlendirilmesi tezinin bir yansımasıdır. Tunalı Hilmi Bey' de meclis kürsüsünden buna benzer görüşler dile getirmiştir. Hilmi Bey' in açılımında Batılı Emperyalist güçlerin de bu işe taraf olacağını, yapılacak binaları % 50'sinin Batılılar tarafından inşa edileceği kaygısını dile getirmişti: “ Bu madde arkadaşlar, bir kere zenginler için yapılmıştır, saniyen Ermeniler, Rumlar, Yahudiler için yapılmıştır. Salisen Garplı kapitalistler yani sermayedarlar için yapılmıştır. Bu maddeyi tayedilmek lazımdır.” Bu sert eleştiriler doğrultusunda encümen kanun maddesine son şeklini vermiştir.⁹⁷

Kanun tasarısının 14. madde üretim tesisleri ve bu tesislerin ekipmanları üzerinde şekillenmiştir. Düşman tarafından tahrip edilen yerlerdeki yıkılan fabrika ve tezgahların yeniden kurulması için getirilecek makine, alet ve edevat gümrük resminden muaf tutulmuştur.

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti Müfettişlerinin harcırahları 10 Kasım 1918 tarihinde yayınlanan kararnameye göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır (madde 15). Ayrıca Mübadele İmar ve İskan Vekaleti'ne tayin edilecek diğer vekaletten memurların hakları saklı kılınmıştır (madde 16). Kanunun uygulanmasında Mübadele İmar ve İskan Vekaleti ile Maliye Vekaleti sorumlu tutulmuştur.

Hükümetin hazırladığı iskan kanunu tasarısında var olan olanaklarla sadece mübadillerin iskanıyla ilgilenmeyi hedeflemiş ancak milletvekillerinin ısrarı karşısında geri adım atılarak bazı maddelerin değiştirilmesi zorunlu olmuştur. Milletvekilleri kanun görüşülmesi sırasında bölgelerinde yaşadıkları sorunları ileterek var olan durumun ne kadar kötü olduğunu gözler önüne sermişlerdir. Ayrıca Yahudilere karşı var olan tutum mebusların bakış açılarının sergilemektedir.

2. 885 SAYILI İSKAN KANUNU

Yoğun bir şekilde yaşanan muhacir ve mülteci akını bunun yanında içerideki problemler var olan iskan kanununun yetersiz kaldığı görülmüş yeni bir İskan Kanunu

⁹⁷ TBMM ZC. Devre:2, Cilt: 3, s: 218.

hazırlanmıştır. Gerçi 1926' da yeni İskan Kanunu hazırlanana kadar geçen süreçte bir çok geçici kanun, genelge, talimatname yayınlanmıştır. Yaşanan sorunların başında iskan yerini beğenmeyen göçmenlerin iskan yerlerini terk etmeleri gelir. Bunun üzerine gerek kendi isteğiyle gerekse hükümetin iskanı sonucunda iskan yardımı olarak iskan edilenler beş sene oturmaya mecbur kılınmıştır. Vekaletin izni olmadan iskan yerlerini terk edemeyeceklerine, eğer ederlerse iade olmalarına karar verilmiştir.⁹⁸

Diğer bir sorun olan mübadil muhacir, mültecilere yapılacak yardımların çerçevesini belirlemek için Borçlanma Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre verilecek ev, arazi, tohumluk ve hayvan ile aletlerin bedelleridir. Bedeller aile reisi adına borç olarak tahakkuk edilmiş borcun 20 seneye bölünerek geri alınması kararlaştırılmıştı. Bu kanunla iskan yardımı istemeyenlerin istedikleri yere iskanı serbest bırakılmıştır.⁹⁹

Hükümet, Dahiliye Vekaleti'nin hazırladığı kanun metnini 30 Aralık 1925 tarihinde meclise sevk etti . Hükümet kanunun gerekçesini de şu şekilde açıklamıştır: “ Muhacir iskanı işler için evvelce tanzim edilmiş ve tatbik edilmekte bulunmuş olan nizamname Cumhuriyet mefkure ve gayesine göre tadil ve ikmali muktazi mevad ve nekaysı havi olduğundan şimdiye kadar kabul edilen kavaninde bu cihetler nazarı dikkate alınmış ve aynı gayeyi temin için Hükümeti Cumhuriyetçe daimi ve nafi bir iskan siyaseti takibini kafil ve iş bu lahiyai kanuniyenin birer faslı mahsus meyanına dahil olacak olan Meclis-i Ali de derdesti teşekkür kanuniyle evel beş sene müddetle mecburi ikametleri hakkında kanun tertip kılınmış idi. Anıfüzzilcirkanun ve kanun layihası ile birleştirmek ve memlekete nüfus boşluğunu doldurmak üzere atiyen nafi uzuvlar ithali ve şimdiye kadar iskan veya terihleri icra edilememiş olan uzuvların da iskanlarını mucip esasatı ihtiva etmek üzere iş bu layihası ihzar kılınmıştır.¹⁰⁰ ”

Sunulan bu kanun taslağında, ülke dışından gelmek isteyenler hükümetçe alınan kararlar doğrultusunda kabulleri, iskan yerlerinin belirlenmesi ve bu iskan bölgelerine sevk edilmesi görevi Dahiliye Vekaleti'ne vermiştir (madde 1)¹⁰¹.

Kanunun 2. maddesinde yurtdışından geleceklerin hangilerinin kabul edilebileceğini belirten hususlar yer almıştır. Buna göre, Türk kültürüne dahil olmayanlar, bulaşıcı hastalığı olanlar ve aileleri, siyasi ve askeriye müstesna olmak

⁹⁸ Kökdemir, a.g.e, s:18-19.

⁹⁹ Kökdemir, a.g.e, s:19-21.

¹⁰⁰ TBMM ZC, Devre:2, Cilt:25, s:25. (Sıra No:214).

¹⁰¹ TBMM ZC. Devre:2, Cilt:25, s.649.

üzere cinayetle mahkum olanlar, anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket dışına çıkarılanlar kabul edilmeyecektir. Hükümet böyle bir ayırım yaparken belirlediği ilkeleri şöyle açıklamıştır; “ Memlekete kabul edileceklerin beden ve harsan faydaları dokunacak eşhastan olmaları muktazi olmakla bu bapta bir amil olmayacak marizlerle birer unsuru fesat teşkil edecek olanların kabul edilmemeleri muvafık görülerek ikinci madde bu esase binanen yazılmıştır.” Burada hükümetin kanun taslağında kabul esasları içerisinde Türk kültürü kavramına vurgu yapması ulus-devlet projesinin iskanla olan irtibatını açığa çıkarmaktadır. İlk kez kullanılan fakat fazla açıklanmayan bir kavramla karşılaşyoruz. O da Türk Kültürü kavramıdır. Ulus devlet projesinin bir kapsamını oluşturacak bu kavram ilerleyen yıllarda birçok defa yasalarda yer alacaktır.

Kanunun diğer maddelerinde iç iskan sorunu ele alınmıştır. 3. maddede özellikle gezici aşiretlerin, göçebelerin , sağlık sorunları ile nakilleri gerekenlerin, orman köylülerinin uygun yerlere yerleştirilmeleri Bakanlar Kurulu kararı ile Hükümet yetkili kılınmıştır.¹⁰² Madde görüşülürken Trabzon milletvekili Rahmi bey, orman köylülerinin zorla mı yer değiştirmeye tabi kılınacağı ve casuslukla şüphe edilenlerin hangi ölçütlerde yer değiştirileceklerini hükümete sormuştur. Soruyu cevaplandırılan Dahiliye Bakanı Cemil Bey, orman köylülerinin rahat yaşam alanlarına kavuşmaları için nakledilmelerini tercih ettiğini belirtmiş, casusluk yapan şüpheli kişilerin mahkeme sonucunda kararın kesinleşmesiyle uzaklaştırılacaklarını vurgulamıştır.¹⁰³

Yapılan uluslararası antlaşmalar sonucu Türkiye’ ye gelmek zorunda olanlar hükümetin aldığı kararlar doğrultusunda iskan edilecektir (madde 4). Hükümet , bu maddenin amacıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “ Lozan da mübadeleci olan ahali mukavelenamesi dairesinde bir kısım ırkdaşlarımızın Yunanistan’ dan celbedilmiş olmasından ve Kıbrıs

¹⁰² Bu maddenin ilk uygulaması 1930 yılında bir kararname ile hayat bulmuştur. Dersim’in dağlık kesiminde yaşayan insanlar Elazığ ovasına yerleştirilmiştir. “ Elazığ ovasında iskan edilmek üzere arızalı mıntikalardan indirilmekte olan Dersimliler, borçlanma kanununa tevfi kanununa tevzi edilen arazinin bedelini tediye etmek kudretleri olmadığından bunların dağlık mıntıkada terk ettikleri gayri menkul mallarının maliye bütçesine istinaden istimlak ile bu gibilerin iskan edileceği mıntikalarda kendilerine takdiri bedelle verilecek gayri menkul malların bedelleri ile takas ve mahsubu yapılması birinci Umum Müfettişliğinin 7/5/929 tarih ve 1005/338 numaralı teklifi ve Maliye ve Dahiliye Vekaletlerinin 26/ 12/ 929 tarih ve 7262 ve 30/12/929 tarih ve 8278/1069 numaralı mütalaaları üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 1/1/930 tarihli içtimasında tasvip ve kabul olunmuştur. 8734,1/1930 ile 18.03.1931 tarihli 10822 sayılı kararname. Yalnız bu kararnameden dolayı kapsam içinde olan veya yerleştirilen insan sayısı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Kökdemir, a.g.e. s:166-167.

¹⁰³ Bir çok kişi şüpheli görüldüğü için sınırlardan uzaklaştırılmıştır. Örneğin İğdır civarından gasp ve eşkiyalık yaptığı gerekçesiyle Celali Aşireti’nin sınırдан münasip bir yere sürüldüğü görülmüştür. Bkz. BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, 30.18.1.1. / 6.46.3.

adası gibi bazı mahallerdeki ırkdaşlarımızın da ahden hakkı hıyarını istimal etmesi melhuz bulunmasından minbais bulunmuştur. Yerlerini yurtlarını terk etmek suretiyle bir çok zarara düşer olan muhacirlerin müstahsil hale ifrağları için kendilerine bir miktar muavenet edilmesi zaruri olduğu ve fakat bu muavenetin pek mübrem olanlardan maadasının teberrü şeklinde değil belki bütçeye bir yük teşkil etmemek üzere uzun taksitlerle ödenecek bir surette karzan vuku bulması tensip kılınarak altıncı ve sekizinci ve dokuzuncu maddeler tahrir edilmiştir. Bir taraftan hariçten ırkdaşlarımızı anavatana celbederek memleketimizin yerli ahali meyânında arazisiz ve muhtaç bir vaziyeti gayri müsaide kalmış olanlara yardım etmemek doğru olamayacağından altıncı maddedeki esasat dairesinde bu gibilere de Hükümetçe muavenet ifası muafik görülerek yedinci maddede yazılacağı...”¹⁰⁴

Üzerinde durulan en önemli iskan politikalarından biri de Çingenerle ilgili olandır. Türkiye vatandaşı olan Çingenerin iskanı hedeflenirken dışarıdan gelecek Çingenerin Türkiye’ye girmelerine izin verilmeyecektir (madde 5). Madde üzerine yapılan konuşmalarda, egemen anlayışın Çingenerden ne kadar rahatsızlık duyduğunu gözler önüne sermiştir.

Bu kanun doğrultusunda iskan edilecek , muhacir, aşiret ve göçebelere bedelli borçlanma konusunda belirtilen esaslar doğrultusunda ,ev, arazi, çift hayvanı, ziraat aleti, tohumluk sanayici olanlara alet ve edevat, çerçilere sermaye verilmesi kabul edilmiştir (madde 6).

Dışarıdan gelecek muhacirlerle içerde çeşitli nedenlerle iskan edilen kişilerin muhtaç olanlarına nakil masrafları, yollarda ve iskan oluncaya kadar iki ay müddetle iaşelerinin verilmesine karar verildi. Bu süre içinde ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelemezlerse borçlanma kanunundaki belirtilen esaslara göre geri alınmak şartıyla altı ay daha bakılmalarına olanak sağlandı (madde 7).

İskan edildikleri köylerde iskan edilenlerin ihtiyaçları düşünülerek yeterli miktarda mera, okul, cami hamam, karakol, pazar, harman gibi yerlere uygun arazi tahsis edilecektir (madde 8).

Dışarıdan gelenlerin getirdikleri mallardan beş bin liraya kadar olandan gümrük vergisi alınmaması kararlaştırılırken, askerlikten de iki yıl muaf tutulmuşlardır (madde 10-11).

¹⁰⁴ TBMM Z.C. Devre 2, Cilt25, s:25. (Sıra No:214).

İskan Kanununun uygulanmasıyla ilgili olarak 1926 tarihinde "İskana Ait Muhtıra" adıyla ayrıntılı bir genelge yayınlanmıştı. Dışarıdan gelmek isteyenlerden kimlerin kabul edileceği 885 sayılı kanunun 2. maddesindeki unsurlar yer alırken, kanundan farklı olarak, Pomakların, Boşnakların, Tatarların Türk kültürüne dahil edildikleri görülmektedir. Önceden gelmiş olan Arnavutların aileleri dışarıda kalanların da ailelerinin kabul edileceği belirtilmiştir. Bunun dışında Arnavut kabul edilmeyeceği anlaşılmaktadır. Bu genelgede Adi İskan tanımı yapılmıştı: Memleketinde malı olup olmadığına bakılmayarak kendisine barınacak bir hane, uğraşına göre geçinecek dükkan veya arsa veya kanunların belirlediği miktarda arazi, bağ, bahçe, zeytinlik verilmesiydi. Adi İskan'dan yararlanacaklar ise; mübadiller, 1912-1923 arası gelenlerden ihtiyacı olanlar, muhacir ve mültecilerle ilke içinde hükümet tarafından yerleri değiştirilen 885 sayılı kanunun 3. maddesinde yer alanlar, vilayeti şarkiye mültecileriydi. Ayrıca 1923 ile 885 sayılı kanunun yayınlandığı 1 Temmuz 1925 tarihleri arasında gelen Yugoslav mültecilere yalnız arazi verileceği belirtilmişti. 1925'te gelen Kıbrıslara ise yerleşim yerlerinde bulunan araziden verileceği ifade edilmiştir.¹⁰⁵

885 sayılı iskan kanunu var olan sorunları çözülmesinde önemli bir adım olarak görülmüştü:

"Bu kanun, devletin iskanı mühacirin işlerinde takip edeceği hattı hareketi çok sarih ve şümüllü suretle ifade etmiştir. Haricden geleceklerin alel'tlak kabullerinden hasıl olacak zararlar, bunlar hakkında her yerde olduğu gibi şeraiti masusa vaz'ını istilzam etti. Kabul şeraitini haiz olanlara iskan hususunda bahşedilen musaadat ve temin edilen mafiyat bilhassa kayda şayandır. Mecburi hicret ve iltica olanlara kapılarını daima açık bulunduran Türkiye Cumhuriyeti bu defa onların terhih ve iktar hususunda pek esaslı hükümler vazediyordu. İndelicab eşhasa ait çiftlikleri bile mübayaa ve tevzi hususunda vazinin bahşettiği müsaade bunun canlı bir delilidir. Tesis ve temdinleri öteden beri devletçe iltizam edilen seyyar aşiretlerle göçebelerin iskanı, vasıtai maişetten mahrum ve dağınık yerler halkının münasip merkez etrafında teksif ve terfii esaslı bir noktai nazarın ifadesidir. Güzel ve cazip esasaları ihtiva eden bu kanunun mübadeleden mütevellit mesailin tesfiyesinden sonra iktisadi bir teşekküle istinaden tatbik sahasında mevki alırsa çok faydalı neticeler verebilecek mahiyettedir."¹⁰⁶

Bu kanunun önceki iskan kanunundan en önemli farklılığı sadece dışarıdan gelenleri değil içeride iskan edileceklerle ilgili hükümleri de içermesidir. İkinci önemli

¹⁰⁵ Kökdemir, a.g.e. s:192-208.

¹⁰⁶ İskan Tarihçesi, s 79-80

nokta iskanı kabul edileceklerin nitelikleri ortaya koymasındır. Bu yasa 1934 yılına kadar yürürlükte kalmış, dışarıdan gelen yüz binlerce muhacirin yerleştirilmesinde temel alınmış, ülkenin içinde gerçekleştirilen yer değiştirmelere de yasal bir zemin hazırlamıştır.

3. 2510 SAYILI İSKAN KANUNU

1926'da çıkarılan İskan Kanundan sonra 1930'ların başında bir iskan kanunu daha hazırlanma yoluna gidildi.¹⁰⁷ Kanun tasarısı 27 Nisan 1932'de görüşülmek üzere meclise sevk edildi. Ancak kanun tasarısı, 1934 yılında görüşülmeye başlandı. Hükümetin hazırladığı 40 maddelik kanun teklifi ilk önce İskan Encümeninde görüşülmüş ve burada 54 maddelik bir tasarıya dönüştürülmüştür.¹⁰⁸

2510 sayılı İskan Kanunu Cumhuriyet tarihi kanunları içerisinde en çok tartışılan kanun olma özelliğini bugün bile korumaktadır. 2510 sayılı kanunun birçok maddesi 2848 sayılı kanunla değişikliğe uğramıştır. Kanunu değerlendirirken bu değişiklikleri de birlikte vermeyi uygun gördük.

Hükümet yasa hazırlanması gerekçelerini belirtirken Osmanlı nüfus ve iskan politikalarına değinerek, son üç yüz yılda anavatana binlerce insanın göç etmek zorunda kaldığını, Osmanlı Hükümeti'nin gelenleri sistemli bir iskan politikasına tabi tutmadığını öne sürmüştür.

“Dini ve emperyalist saltanatın memlekette idame ettiği idarei mutlakanın bünyesi esasen milli temsil siyaseti tatbikine gayri müsaittir. Mutlakiyet kendi varlığını birbirleri ile anlaşamayan unsurların yan yana bulundurulmalarına ve birbirlerine bağdaşmamalarına ve kaynaşmamalarına istinat ettiriyordu. Onun için muhtelif kıtalardan gelen muhacir unsurlar hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilip temsil edilmeleri maksadı hiçbir zaman istihdaf edilemezdi. Muhtelif vilayetlere gelen bu halk blok halinde müstakil köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ihtilaf unsuru olarak katılırdı. Bunlar yıllarca kendi dilleri ile mütekellim kaldılar. Bütün Osmanlı devrinde Türkçeyi ana dil olarak benimseyemediler. Türk ırkına ve harsına mensup muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek

¹⁰⁷ “Yeni İskan Kanunu Meclise Sevk Edildi.”, Cumhuriyet 5 Mayıs 1932

¹⁰⁸ Düstur, Üçüncü Tertip c:15, s: 460-473.

yüzünden ırkdaşlarına bütün bir Osmanlı devrinde ısınamadılar, gittiler.”¹⁰⁹ Hükümet kanun gerekçesinde Osmanlının muhacir yerleştirme politikasını eleştirmiş, bununla birlikte Osmanlının aşiretleri kendi haline bırakmak, hatta reis ve ağalarının aşiret üzerindeki nüfuzlarını arttırdığından bahsetmektedir. Gelenlerin Türk kültürüne ve milliyetine entegre edilmelerinin hiçbir zaman dikkate alınmamasından şikayet edilmiştir. Buna karşılık cumhuriyetin dokuz yılı boyunca iskan politikası da değerlendirilmiştir.

“Bu dokuz yıl zarfında cumhuriyet hükümetçe hal ve tesviyesine muvaffakiyet elveren dahili, harici birçok meselelerden sonra normal bir sistem tahtında milli bünyemizi korumağa, sağlamaştırmağa mütücanisletmeye ve milli harsımıza ve muasır medeniyete daha ziyade intibakları matlup olan nüfus kütleleri üzerinde müsmir bir surette Devlet eliyle işlemeye Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe intifaşlandırmağa müteveccih bir nüfus siyaseti takip ve tatbikine sıra gelmiştir....İskan işi harici ve dahili iki safha arz eyer ve dahili iskan safhası temdin ve temsil memleketin muhtelif coğrafi, iklimi, iktisadi şartları haiz mıntikalarda nüfus kesafetlerini tanzim ve tevizin hususlarını da tazammum eder. Bu maksatları temin için merbut iskan kanunu projesiyle milli nüfus siyasetimizin esaslı, ilmi ve uzunca bir devre zarfında muttariden tatbiki mümkün olacak veçhile ameli bir programa istinat etmesini istihdaf ediyoruz.”¹¹⁰ Hükümet dışarıdan geleceklerin sistemli yerleştirilmesinin yanında anadili Türkçe olmayan nüfusun dağıtılmasını da bu yasayla amaçladığını belirtmektedir. “Yine dahili iskan safahatı cümlesinden olarak ana dili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin meniine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine ve bu suretle hars vahdetin korunmasına ait tedbirlerin itti has ve tatbiki için hükümetçe kanuni salahiyet alınması düşünülmüştür.”¹¹¹ Bu tarihlerde ülkede ana dili Türkçe olmayan hangi etnik grupların bulunduğu bahsedilmemiş, ancak hükümetin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kürtçe konuşan Kürtlerden söz ettiği anlaşılmaktadır.

İskan Kanununu görüşen geçici encümen gerekçesinde; Türk soyunun Doğu’dan başlayarak bütün dünyaya yayılmasının dünyaya bulunmaz bir iyilik olduğunu, ifade ettikten sonra Osmanlının gücünü kaybetmesi ile birlikte sınır dışından gelenlerin gelişi güzel yerleştirilmelerinin yanlış olduğunu öne sürmüştür:

“İslam camiasında olan bu göçenlerin birçoğu Türk soyu ile inanda birleşik idiler. Ancak bir gün için Türk kültürüne girmemişler idi. Hep kendi türe ve göreneklerine bağlı kalmakla beraber işin en kötüsü de artık yirminci asrın yüksek sesle istediğini anlatmasına yol olmayan dil lehçelerini de bırakmamışlardı. Bunların dilleri, oba diline bir adım öteye geçmemiş ve işlenmemiş dil olduğu gibi bunu bırakmamakta

¹⁰⁹ TBMM Z. C. Devre:4, c: 25 s: 1-2 (sıra no: 189)

¹¹⁰ TBMM ZC, Devre:4, c: 25 s: 1-2 (sıra no: 189)

¹¹¹ TBMM ZC, Devre:4, c: 25 s: 1-2 (sıra no: 189)

kendileri ayak direyip durmuşlardır. Muhacir yerleştirmede gözetilmesi gereken işlere böylece yer vermeyen yok olan Osmanlı İmparatorluğunun kötü gidişlerinden birisi de yalnız bu yığılıp gelenleri şuraya buraya oturtturmak veya kendi kendilerine yer bularak oturmak yüzünden ortaya çıkan yakışıksız işlerdir. Bu gelenler üzerinde devlet buyruğunun gevşek olması bu karışıklığı ortaya çıkarmıştır. Bugüne kadar muhacir işleri için konulan kanunlar, emirler, nizamlar, talimatlar muhacirin yollu ve yordamlı yerleştirilerek bunları eksiksiz Türk varlığına katamadığı gibi devletin de bu yüzden çektiği güçlüğü ortadan kaldırmamıştır.”¹¹² Encümen, Türkiye Cumhuriyetinin gelen muhacirleri oldukça düzenli bir yolla yerleştirdiğini, bununla birlikte dışarıda kalmış soydaşların geniş topraklarda yerleştirilmesi için eldeki kanunların yetersiz olduğu, bu nedenle yeni bir kanunun yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. Encümen: yasa dili ile ilgili olarak da önemli gerekçeler sunmuştur.

“ Türkiye Cumhuriyeti de ancak gönül ve kafa birliği ile dil birliğini göz önüne alarak bir soyun tek çocuğu saydığı Türklüğün iç ve dış güçlerini biletip yükselterek her şeyi ancak bu büyük Türk’e bağlamayı kendisine ülkü ve amaç yapmıştır. Yalnız muhacir getirerek yerleştirmek düşüncesi bu konuda yer tutmuş değildir. Burada en canlı ve köklü düşünce yapılacak iş yerleştirmenin bilgi yoluyla yapılması yoluyla beraber binlerce yıldan beri dönüp dolaşan dağınık Türkleri toplayarak artık bu göçebe yaşayışına bir son vermek ve kültür işini kökünden kesmek için buraya açık ve kestirme kurallar konmuştur. Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olan ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için devletin yapacağı işler bu konuda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamış iken Türk yurttaşlarını kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta onları Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet, hiçbir türkün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez. Yalnız devletin kanunlarında her türlü koruyuculuğu ve yararlılığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini kazançlarını verimlerini bol bol almakla beraber Türk olgusunu taşımaz gibi olmanın işini bu kanun kökünden kesip atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu kanunla uygunsuzlukların hepsini ortadan kaldırmıştır.”¹¹³

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Encümen, kanunun birinci amacının Osmanlı Devleti’nin yıkılmasında etkili olan yanlış iskan siyasetinin terk edilmesi sistemli bir iskan anlayışının yürürlüğe girmesi olarak belirtmiştir. Dışarıdan gelecek muhacirlerin sistemli bir şekilde yerleştirilerek Türk kültürüne entegre olmalarını, bununla birlikte içeride de planlı bir iskan siyasetinin izlenilmesini öngörmüştür. Ülkede yaşayan herkesin ortak bir kültür etrafında toplanması amaçlandığı görülmekte

¹¹² A.g.e. s:6.

¹¹³ A.g.e. s:6.

olup ortak kültürün ana belirleyici olarak ortak dil yani Türkçe'nin konuşulması, buna uymayanların ise Türk kültürü içinde eritilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

2510 sayılı İskan Kanununun mecliste görüşülmeye başlamadan milletvekilleri kanunun tümü hakkında görüşlerini belirtmişlerdir. Kütahya Mebusu Naşit Hakkı Bey, kanunun, inkılabın ana kanunlarından biri olduğunu, mübadeleyle 100 milyonluk bir servetin kazanıldığını hükümetin dışarıdan gelen muhacirlerin uygun yerleşmesi için tüm tedbirlerin aldığını belirterek: "Türk içtimai varlığı esasen kendisine yakıştırmamış olduğu bir tezat manzarasından kurtulacak dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine kaynaşmış olan milyonlarca velev ki pek azlık da olsa bu gayri tabiiyet tarihe intikal edecektir." sözleri ile kanunun çıkarılmasındaki memnuniyetini açıklamıştır¹¹⁴. Samsun Mebusu Ruşen Bey de Osmanlı Devleti döneminde yaşanan kozmopolit durumdan şikayet ederek ayrı diller ayrı adetlerden gördüğü zararların üzerinde durmuş Rusya'da uygulanan Ruslaştırma Amerika'da yılda 3,5 milyon insanın Amerikalılaştırma politikalarından örnekler vermiş, dilin toplumun gelişmesindeki önemine değinerek imparatorluk devrindeki kendilerini yabancı soydan sayanların Türk olduklarının öğretilmesini ve Dahiliye Vekaletinin bu konuda tedbirler almasını istemiştir. Ruşen Bey ismini vermediği ve Türkçe konuşmayan bir topluluktan bahsederek sözlerine şöyle devam etmiştir;

" Şimdi burada bir noktaya nazarı dikkatinizi celbetmek isterim. İyi amma, bizde öyle bir unsur vardır ki onu tek olarak istediğiniz Türk camiasının içerisine atınız, orada derhal inkişaf ederek o camianın bünyesini kemirecek ve sermayesini yabancı memleketlere atacaktır. Peki bunları ne yapalım? Bunlar öyle bir millettir ki dünyanın her yerinde zoru gördüğü zaman derhal vatan aşığı, büyük vatanperver, büyük fedakar görünür. Fakat yine öyle bir millettir ki (Yaşasın) der, lakin kim, daha belli değildir.(Gülüşmeler). Bizim vatanımızda büyük kütle teşkil etmezler, fakat iktisadiyatımızda bir çok tesiri ve büyük zararları vardır. Müstakillen sanat edinmek ve icrai sanat etmek yasaktır, dendiği halde bunlar ticaretin bir çok şubelerini müstakillen kendi ellerinde bulundurmaktadırlar. Benim kanaatimce bunların ne dağıtılması ne tehirci lazım gelmez. Fakat bizim kanunu medenimizce bu ticarete yüksek kabiliyetli insanlar pekala Türke karışabilir. Türke iltihak edebilir. Bunların Türk'ten aiacakları şeref namütenahi olduğu gibi Türklerden görecekları istifade de çoktur. Bunların başka türlü temsil edilmeleri imkanı yoktur. Bunun için çekinmeye de ihtiyaç yoktur. Bu, benim kendi noktai nazarımdır; fakat

¹¹⁴ TBMM ZC, Devre:4, cilt: 23, s:67.

herhalde manasız değildir.”¹¹⁵ Ruşen Bey’in isim vermemekle birlikte Yahudilerden söz ettiği tahmin edilebilir..¹¹⁶

Kanunun görüşülmesi sırasında söz alan diğer milletvekilleri kanunun içeriğinden daha çok kullanılan dili eleştirerek düzeltmelerin yapılmasını istemişlerdir. Kanunla ilgili görüşlerini bildiren Dahiliye Vekili Şükrü Kaya ise görüşlerini şöyle belirtmiştir:

“ Arkadaşlarım bu kanunun isminin her ne olursa olsun, kanunun ihtiva ettiği ve istihdaf ettiği gaye bir umranı dahilidir. Memleket için istismarıdır ve vahdetinin teminidir. Bu evveleminde nüfusla alakadardır. İkincisi muhaceretle alakadardır. Üçüncüsü dahildeki seyyar aşiretlerle alakadardır. Dördüncüsü de demin lahiyada mevzu bahs olan topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alakadardır. Bu dört noktadan kanun tetkik edilecek olursa görülür ki her dördüne de ayrı ayrı çare aranmıştır.... Memleketimiz veludiyet itibarile milletlerin başında gelen bir ırkın elindedir. Büyük öletlerden, büyük muharebelerden azade kalacak bir Türk nesli çok zaman geçmeyecek bu memleketi dolduracak ve taşıracaktır. Bunu biz hayatımızda görmeye namzet bahtiyarlarımız.... Şimdiye kadar kanunlarımız, hariçten gelen Türk muhacirlerine yardım ederdi. Bu kanun nüfus kesafeti askın ve taksın olan vilayetlerden nüfusu daha az olan vilayetlere gidecek olanlara yardım edecektir. Çünkü bir memleketin asıl ve aslı nüfus sermayesi kendi nüfusedir, hariçten gelenler değildir. Bugün 18 milyon olan nüfusumuz behemehal 25 sene sonra 35-45 milyon olmaya namzettir. Bu itibarla dahildeki yerli vatandaşların kesafetine nazaran daha az nüfuslu yerlere sevk etmek ve kendilerine suhulet göstermek çok faydalı bir tedbirdir... Bu kanun tek dille konuşan bir düşünen aynı hissi taşıyan bir memleket yaratacaktır.”¹¹⁷

Böylece hükümet ve mebuslar çıkarılacak bu yasayla bu güne kadar yaşanan İskan ile ilgili sorunların çözüleceğine inanmaktaydılar.

¹¹⁵ TBMM ZC, Devre:4, cilt: 23, s:69-70.

¹¹⁶ 1930’lardan itibaren Yahudi düşmanlığı başladığı görülmektedir. Hükümetin tutumu olmamakla birlikte bazı kişi ve guruplar Yahudi düşmanlığı yaymaya çalışmaktaydılar. Bunların başında Cevat Rifat Atilhan ve Nihat Atsız gibi Pan-Türkçüler bulunmaktaydı. Bu kişiler özellikle çıkardıkları gazetelerle yazdıkları yazılar ve çevirilerle Yahudi düşmanlığını tırmandırmaya çalışmaktaydılar. Bu yayınlardan biri Milli İnkilap Dergisi idi. Bu dergide 1934 yılında Yahudilerin karıştığı bazı ticari skandallara yer verilerek Yahudi düşmanlığı körüklenmeye çalışıldı. Cevat Rifat Atilhan Yahudilerden “Bir Hastalık, sosyal yapımıza ve dünyanın sosyal yapısına müsallat olmuş bir mikrop yalnız Almanya değil, bütün dünya bu sosyal vebadan, bu parazitlerden açı çekiyor.” şeklinde söz ediyordu. İlk hareket Çanakkale’de Türk köylerini sömürdükleri iddiasıyla Yahudi tüccarlara karşı bir boykotla başladı. İskan Kanunu’da bu sırada çıkarılmaktaydı. 21 Haziran’da Çanakkale’de Yahudilere saldırıldı. Bu sırada Yahudiler kimliği belirsiz kişiler tarafından tehdit edildi. 3 Temmuz günü bir gurup Kırklareli’nde Yahudilerin evlerine saldırı. Benzer olaylar Edirne’de de yaşandı. Edirne’deki Yahudiler tedirgin olmalarıyla evlerini terk etmeye başlarken boş evler ve dükkanlar yağmalandı. Bu saldırılar Trakya’nın diğer illerinde de görüldü. Trakya’da yaşayan 13.000 Yahudi İstanbul’a kaçmaya başladı. Trakya olayları için bakınız; Avner Leri, Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler,(İletişim Yayınları, İstanbul, 1998) s:100-130.Rıfat Bali,Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri :Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945),(İletişim Yayınları,İstanbul)1999.

¹¹⁷ TBMM ZC, Devre:4, cilt: 23, s: 140-141.

Kanun giriş ve sekiz bölümden oluşmaktaydı. Giriş bölümünde iskan bölgeleri belirlenmişti. (madde 1- 2) buna göre nüfusun yerleşmesi ve yayılışı bakanlar kurulunda Türk kültürüne bağlılık ilkesi çerçevesinde belirlenecek bunun uygulama görevi ise içişleri bakanlığına verilmiştir.¹¹⁸ Ayrıca Dahiliye Vekaleti yapılp Bakanlar Kurulu'nca onaylanacak haritaya göre Türkiye iskan bakımından üçe ayrılmıştır. Buna göre;

1 numaralı bölgeler:Türk kültürü nüfusun sıkılaştırılması istenen yerler.

2 numaralı bölgeler: Türk kültürüne temsili istenen nüfusun nakil ve iskanına ayrılan yerler.

3 numaralı bölgeler: Yer sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve güvenlik nedeniyle boşaltılması istenen ve ikameti yasak edilen yerler.¹¹⁹

Bu bölgelerin zamanla ihtiyaca göre değişiklik yapılabileceği ve bu yetkinin Dahiliye Vekalet'ne verildiği açıklanmıştır.¹²⁰

Çok sık kullanılmakla birlikte ilk kez muhacir, mülteci tanımı yapılarak aralarındaki farklılıklar gösterilmiştir. Buna göre; Türkiye'ye yerleşmek maksadıyla

¹¹⁸ 2510 Sayılı İskan Kanununun 1. maddesi 21/11/1935 tarihli 2848 numaralı kanunla değiştirilmiştir. Bu değişiklikle " Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekilleri heyetince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekillerine verilmiştir." *Düştur*, Üçüncü Tertip, Cilt:17 , s:20.

¹¹⁹ Bu iskan mıntıkları ile ilgili bazı değişiklikler yapılmıştır. 5/2/1948 bakanlar kurulunun yayınladığı 3/6992 nolu kararname ile iskan programında toplu bir halde veya yeniden köy kurmak suretiyle yapılacak iskan işlemlerinde, iskan itibari ile göz önünde tutulacak esaslarda ülke üç kategoriye ayrılmıştır. Buna göre;

A) Birinci kategori

1- Nüfus oranı pek düşük olan aynı zamanda coğrafi ve kültür bakımından Türk kültür ve nüfusunun toplanmasına ihtiyaç bulunan şark ve güneydoğu illeri.

2- Nüfus oranı düşük olan, coğrafi ve siyasi bakımdan ehemmiyeti önemli olan Trakya illeri.

B) İkinci kategori

1- Akdeniz kıyıları çerçevesinde dahil iller.

2- Ege ve Marmara kıyıları çerçevesine dahil iller.

C) Üçüncü kategori

1- Merkez Anadolu

2- Batı Anadolu. Bkz: Kökdemir, a.g.e. s:134.

¹²⁰ 7 Temmuz 1934 Tarihinde yayınlanan "İskan ve Nüfus İşlerinin sur'atle ikmalı hakkında" ki tamimde tabiiyet beyannamesi Türk ırkından olanlara veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe konuşup Türkçe'den başka dil bilmeyenlere imzalatılarak muhacir kağıdı verileceği belirtilmiştir. Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar ve Karapapaqlara da muhacir kağıdı verileceği de ifade edilmiştir. Yabancı Kürtler, Araplar, Arnavutlar, Türkçe'den başka dil konuşan diğer Müslümanlar, Türk olmayan Hıristiyanlar ve Yahudilere muhacir kağıdı verilmeyeceği belirtilmişti. Kökdemir, a.g.e. 235-236.

dışarıdan Türk soyundan olan göçebe ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı kimseler Dahiliye Vekaleti'nin emri ile yerleştirileceklere muhacir denecektir. Kimlerin Türk kültürüne bağlı olduğu Dahiliye Vekaleti'nce belirlenecektir.¹²¹

Yerleşmek maksadıyla gelmeyerek belli zaman dilimi için gelen sığınmacılara mülteci denmiştir. Mülteciler Türkiye'ye yerleşmek isterlerse muhacir muamelesi görülmelerine karar verilmiştir.¹²² Maddenin görüşülmesi sırasında Çanakkale Mebusu Ziya Gevher, muhacir kelimesinin değiştirilerek "sığınaklar" olarak değiştirilmesini önermiştir

Muhacir demek sığınmış, her türlü haktan mahrum, her türlü felakete maruz, biçare, zavallı kırmızı kuşaklı bir Türk demektir. Bunu memleketimizden kaldıralım, bize gelecek adam Türk olmak için geliyor. Esasen Tüktür. Ona muhacir damgasını vurmak – demin bazı arkadaşlar Çerkez filan dediler-cinayettir. Bunu vatandaş yapıyoruz, muhacir demeyelim. Buraya geldikten sonra benimle aynı hakkı haiz olan, evladı her hakka sahip olacak insan, hatta benden daha fazla kıymet vererek benim mükellef olduğum bazı vaziyetlerden, ve saireden bunları affediyoruz. Demek ki muhacirin bu memlekette benden daha fazla kıymeti vardır. Buna, bu damgayı vurmak doğru değildir. Bunu Türkçe yapalım, sığınaklar diyelim. Mülteci yerine de başka kelime bulunsun." Bu tekliften sonra Meclis Başkanı milletvekillerinin dil üzerine tartışmalarını eleştirerek, milletvekillerinin maddelerin

¹²¹ Bu madde 2848 sayılı kanunla şu şekle getirilmiştir:

"Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavelet Vekilliklerince Müstereken yapılip İcra Vekilleri Heyetince Tasdik olunacak Haritaya göre Türkiye, İskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:

1 numaralı mıntakalar – Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfû istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntakalar – Türk kültürene temessülü istilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntakalar – Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebebiyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntakalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması alâkadar vekâletlerce gösterilecek lüzum üzerine İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılır." **Düstur**, Üçüncü Tertip, cilt:17, s:20

¹²² Bu madde 2848 sayılı kanunla şu şekle getirilmiştir:

"Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan münferiden gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinin mütalaası alınmak şartıyla Dahiliye Vekilliğinin emriyle ve müçtemian gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir.

Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri heyeti kararıyle tesbit olunur.

Türkiye'de yerleşmek maksadıyla olmayıp bir zaruret ilcasiyle muvakkat oturmak üzere sığınanlara mülteci denir. 4 üncü maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler Türkiye'de yerleşmek isterlerse ve bunu yazıyla buldukları yerin en büyük idare amirine bildirirlerse haklarında Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğince muhacir muamelesi yapılır.

Öbür mülteciler için Dahiliye Vekilliği'nce haklarında Vatandaşlık kanunu tatbik olunur.

Muhacirin alınma yolları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğince, mültecilerin ise Dahiliye Vekilliğince yapılacak talimatnamelerle tesbit olunur" **Düstur**, Üçüncü Tertip, cilt:17, s:21

içeriği ile ilgili eleştiride bulunmalarını istemiştir. Milletvekillerini dil üzerindeki eleştirilerinin devam etmesi üzerine kanun teklifinin dilinin düzeltilmesi üzerine Encümene geri gönderilmesi kararlaştırılmıştır.¹²³

Encümende yapılan düzeltme ile kanunun görüşülmesine devam edilmiştir. Buna göre :

- a- Türk kültürüne bağlı olmayanlar
- b- Anarşistler
- c- Casuslar
- d- Göçebe çingeneler
- e- Memleket dışına çıkartılanların Türkiye'ye muhacir olarak kabul edilmeyecekler belirlenmiştir.

Hükümetin teklifinde yukarıda sayılanlar dışında bulaşıcı hastalığı olanların da kabul edilmemesi ön görülürken, Encümende bu ibare kaldırılmıştır. Encümen aile bireylerinden birinin hasta olması nedeniyle tüm ailenin kabul edilmemesini doğru görmeyerek bu kişilerin devlet hastanesine gönderilerek parasız tedavi edilmesine karar vermiştir. Hükümet ayrıca dışarıdan gelecek tüm Çingenelerin kabul edilmemesini önermiş ancak; Encümen Balkanlarda özellikle de Bulgaristan'da bulunan Müslüman Çingenelerin bulunduğunu ve bunların Türkçe'den başka bir dil bilmediklerini, Bulgarların Çingenelere siyasi hak vermediklerini bu kişilerin hayvancılık, ziraatla uğraşan çalışkan insan olduklarını, uğradıkları tüm baskılara rağmen Türkçe konuşmayı terk etmediklerini bu nedenle yerleşik yaşam sürenlerin iskanının kabul edilmesini, gezgincilerin ise kabul edilmemesini karara bağlamıştır.¹²⁴ Türkiye'ye kabul edilemeyeceklerin temel özelliği Türk ulusal kimliğine entegre olamayacak unsurlardır. Bu doğrultuda birçok kişinin muhacir olma isteği reddedilmiştir.

Türkiye'ye uluslararası anlaşmalarla gelenlere yapılacak muamele hükümetin sorumluluğundadır(madde 5).

¹²³ TBMM Z.C. Devre:4, Cilt: 23, s: 75

¹²⁴ TBMM ZC, Devre:4, cilt: 25 s: 1-2 (sıra no: 189)

Muhacirler sınırlardan girdikleri veya yerleştikleri yerin en büyük mülki amirine başvurarak muhacir kağıdı almaya ve vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamaya mecburdurlar. Muhacir kağıdı geçici olup doğum kağıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur. Muhacir olarak alınanlar Bakanlar Kurulu kararı ile hemen vatandaşlığa kabul edilirler (mad. 6).

Türk ırkından olup hükümetten iskan yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacir ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yere yerleşebilirler. Hükümetten iskan yardımı isteyenler hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecbur tutulmuştur. Türk ırkından olmayanlar yardım istemeseler de hükümetin göstereceği yere yerleşmek zorundadırlar. İzinsiz başka yere gidenler, ilk defasında yerlerine gönderilir, bu olay tekrar ederse Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlıktan atılırlar (mad. 7).

İçişleri Bakanlığı gerektiğinde toprağı dar, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim sıkıntısı yaşayan köyler ile üç numaralı bölgede bulunan köyleri nakletmek ve dağınık köyleri uygun merkezlerde toplama yetkisine sahiptir (mad. 8).¹²⁵

Türk tabiiyetinde bulunan göçebe Çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri toplu olmamak üzere Türk kültürü ile yoğrulmuş köylere-kasabalara serpiştirmek suretiyle dağıtıp yerleştirilmelerine karar verilmiştir. Casusluklarından şüphe edilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılması, yabancı tebaaya bağlı göçebe

¹²⁵ Bu madde 2848 numaralı kanunla şu şekle getirilmiştir:

“Türkiye içinde toprağı dar veya azmalık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn ve gerek göçebe bulunsun 3 numaralı mıntakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe, evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa, huğları, obaları ve komları köyler içinde kaldırmağa v e yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe alâkadar vekillerinin teklifi mütalâası üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği salâhiyetlidir.” **Düstur**, Üçüncü Tertip, cilt:17, s:21

Bu madde 5098 sayılı kanunla değiştirilmiş, buna göre; jeolojik olaylar ve tabii afetler dolayısıyla zarar gören bir yerleşim yerindeki insanların kendi başvuruları veya Bakanlar Kurulunun uygun görmesi sonucu merkezi iskan komisyonunun yapacağı inceleme sonucunda başka yerlere iskan edilmesi kararlaştırılmıştır.

Cumhuriyet dönemi iskan yerlerinin değiştirilmesinde önemli bir neden de doğal afetlerdir. Doğal afetler ülkesi olan Türkiye’de birçok kişi yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Örneğin 1930 yılında Of ve Sürmene’de meydana gelen felaketten sonra, 568 haneden 2766 kişi başka bir yere iskan istemiştir. (BCA, 30.10.99/31.536.13). Özellikle de Karadeniz’de aşırı yağış nedeniyle meydana gelen sorunların çözümünde bu bölgeye yakın olan Doğu Anadolu’ya yerleştirilmelerine çalışılmıştır. Diğer bir doğal afet 1939’da yaşanan Erzincan depremidir. Depremde Erzincan yerle bir olmuştur. (Cumhuriyet 28 Birinci Kanun 1939) Erzincan’da açıkta kalan halktan Kayseri’nin Talas nahiyesine 1000 kişinin iskanının mümkün olacağı tespiti yapılmıştır. (Cumhuriyet 31 Birinci Kanun 1939).

Çingeneri Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin milli sınırlar dışına çıkarılma yetkisi İçişleri Bakanlığına verilmiştir (mad. 9)¹²⁶

Kanunun en önemli maddelerinden biri de aşiretlerle ilgili olanıdır. Herhangi bir hüküm, vesika bulunmadan tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalık, şeyhlik lakapları kullanılmayacaktır. Bu kişilere ait taşınmaz mallar devlete geçecektir. Bu taşınmaz mallar muhacirlere, mültecilere, göçebelere, nakledilenlere, topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılarak tapulanacaktır(mad. 10). Ayrıca bu kanunun yayımlanmasından önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanlar ve yapmak isteyenler ve sınırlar boyunda oturmasını emniyet ve asayiş bakımından mahsurlu bulunanlar aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirilmesine Bakanlar Kurulu kararı ile Dahiliye Vekaleti'ne yetki verilmiştir.¹²⁷ Türk vatandaşı olup Türk kültürüne bağlı olmayan aşiret fertleri dağınık olarak iki numaralı mıntikalara, Türk vatandaşı olup Türk kültürlü göçebe aşiretlerin fertleri ise sağlık ve yaşam şartları elverişli yerlere iskan edilmelerine karar verilmiştir. Türk vatandaşı olmayıp ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebe aşiretlerin sınır dışı edilmesi kararlaştırılarak bu görev İçişleri Bakanlığına verilmiştir. Bu maddeden ağalık, şeyhlik, beylik gibi yapıların kaldırılacağı ve kişilere ait olan toprakların ihtiyacı olanlara dağıtılacağı anlaşılmaktadır. Ancak maddenin uygulaması farklı olmuştur. Madde sadece asayiş ve güvenlik açısından sakıncalı görülen Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan aşiretlere uygulanmıştır. Hatta devletle iyi ilişkiler içinde bulunan birçok aşirete

¹²⁶ Bu madde 2848 sayılı kanunla şu şekle getirilmiştir:

"Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci Çingenerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeleri ve casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları Dahiliye Vekilliğinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararı ile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nce yapılır. Ecnebi tebaası Çingenerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebelerin milli sınırlar dışına çıkarılmasına Dahiliye Vekilliği Salahiyetlidir" **Düstur**, Üçüncü Tertip, cilt:17, s:22

¹²⁷ Bu madde 2848 sayılı kanunla şu şekilde getirilmiştir:

"10. maddenin (C) ve (Ç) fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

C – Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veya yapmak isteyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından asayiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğince yapılır.

Ç – Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler ve ferlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe Sıhhat İctimai Muavenet Vekilliği; Türk tebaasından olupta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler ve fertlerin dağınık olarak 2 numaralı mıntikalara nakil ve yerleştirmeğe Dahiliye Vekilliğinin teklifi ile Sıhhat içtimai Muavenet vekilliği; Türk tebaası olmıyan ve Türk kültüne bağlı bulunmayan göçebe ve aşiretler fertlerinin icaba göre Türkiye hududları dışarısında çıkarmağa Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğine malûmat vermek şartıyla Dahiliye Vekilliği saahiyetlidir." **Düstur**, cilt:17, s:21-23

dokunulmayarak, aşiret reislerinin bir bölümü milletvekili olarak meclise girmişlerdir. Kemalist tarihçilerden Şevket Süreyya Aydemir, başta İsmet İnönü olmak üzere hükümetlerin bu konudaki tutarsız davranışlarını eleştirmiştir.

“ İsmet Paşanın gerek başvekil gerek cumhurbaşkanı olarak bütün iktidarı boyunca, doğu illerini ve oradaki toprak ve yerleşme davasını, top yekun bir milli dava ve kalkınma davası olarak almayıp, bu bölgeler sadece idari ve askeri müdahalelerle yetinilmesi, bu idare için, sanıyorum ki ağır bir kararsızlık teşkil eder. Doğunun ıstırabı, uzaktan duyulandan veya tahmin edilenden, daima çok daha fazla olmuştur. Genel yetersizlik bütün yıllar boyunca tamdır. İsmet Paşadan sonra da bu bölgenin, sadece üst tabakalarda bir politika alanı, yani bir seçim meselesi olarak ele alındığı bir gerçektir. Hatta mahalli nüfusların, eski şeyh kalıntılarının partiler arasında kapaşılması, seçimlerde ve politikada ön plana çıkışları bu devrede çok şiddetli olmuş ve zaman zaman bu ön plandaki mankenler ve din istismarcılığı, iktidar ve muhalefet arasında, mahalli pazarlık konuları olarak da kullanılmıştır.”¹²⁸

Anadili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy, mahalle, işçi, sanatçı kümesi oluşturulması veya bir sanatı kendi soydaşlarına öğretmeleri yasaklanmıştır. Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe’den başka dil konuşanlar hakkında kültürel, askeri, siyasi ve güvenlik nedeniyle Bakanlar Kurulu kararıyla Dahiliye Vekaleti’ne gerekli tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan çıkartmak bu tedbirler arasında sayılmıştır. Encümen maddenin bu bölümünün gerekçesi olarak şunları göstermiştir :

“(B) bölmesi yabancı ekimlilerin veya Türk ekimli olup da Türkçe’den başka dil konuşanları meydana getirmiş buldukları müstakil köy, mahalle ve blokları veya işçi ve sanatçı zümrelerini tamamen Türk ekimine ve kanına karışmalarının temin edilmesi hakkındadır. Memlekette ekim ve kan birliğini temin edecek olan bu kısım çok mühim olduğundan bu hususta hükümeti kuvvetli salahiyetlerle teçhiz etmek lüzumlu görülmüş ve hükümete bu işlerde lüzumunda toptan olmamak kaydile göç ettirmek ve tabiiyetten de düşürmek salahiyetleri verilmiştir. Aynı zamanda nazik olan bu işin selametle yürümesini temin için bu husustaki tedbirlerin icra vekilleri heyetinden de geçirilmesi lüzumlu görülmüştür. Encümen bu bölme üzerinde çok tevakkuf etmiş ve işi çok inceden eşelemiş olup bu hususta çok tafsilatlı hükümlerde koymayı düşünmüştür. Mesela herhangi başka bir dil konuşanlar veya başka bir ekime bağlı bulunanların yaşadığı kazalarda büyük ve küçük kaza memurlarının ve o kaza vilayeti amirlerinin bu dili konuşan veya başka ekime bağlı bulunanlardan olmasını; çarşı ve pazarlarda, meydanlarda bütün umumi yerlerde Türkçe’den başka bir dil konuşulmasını; beş yıl, on yıl, yirmi yıl gibi atamaklı muayyen müddetlerde

¹²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, (c:1, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999), s: 317.

önce umumi yerlerde sonra çatı altında müşterek yerlerde, daha sonra evlerde ve en sonra her yerde Türkçe'den başka bir dil söylenmesini yasak etmek ve başka kıyafet taşınmasını, başka adetleri, başka oyunları, başka türkü ve şarkıları velhasıl başkılığa delalet eden her şeyi kaldırmak gibi hükümler konmak istenmiştir. Ancak gaye yurttaki bu yurttaşları darıltmak ve bizden uzaklaştırmak olmayıp bilakis bunları bizlere yakınlaştırmak, ısındırmak ve tamamen içimize almak olduğundan konacak bu umumi hükümlerin tatbikinde bazı yerlere uygun gelip bazı yerler için elverişli olmayacağı hesaba katılmış, tatbiki nazik olan bu işin yerine , zamanına gidişine ve lüzumuna göre tedbirler düşünüp yapmasını hükümete bırakmak faydalı görülmüştür.”¹²⁹

Encümenin gerekçesinden anlaşılacağı gibi Türkçe dışında başka dil konuşanlar sorun olarak görülmüş, bu sorunu çözmek için hükümete bu grupların dağıtılması yetkisi verilmiştir. Bu madde, iskan kanununun en önemli maddelerinden biri olup bu maddeye dayanarak birçok kişi hükümetçe yer değiştirmek zorunda bırakılmıştır. Maddede ve Encümenin gerekçesinde Türkçe'den başka Türkiye'de hangi dillerin konuşulduğu hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu hüküm o tarihlerde sürdürülen “Vatandaş Türkçe Konuş!” kampanyasıyla beraber düşünüldüğünde ulus-devletin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁰ Bu maddede ayrıca kasabalarda ve şehirlerde yerleşen yabancıların belediye sınırındaki bütün nüfusun %10'unu geçemeyeceği belirtilmiş, ayrıca bu kişilerin ayrı bir yerleşim yeri kullanmaları yasaklanmıştır (mad. 11)¹³¹. Burada da gayri Müslim unsurların toplu bir şekilde yaşamaları engellenmeye çalışılmıştır.

Üç bölüme ayrılan iskan bölgeleri ile ilgili olarak kimlerin nasıl yerleştirileceği ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Buna göre; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini içeren birinci iskan bölgesine yeniden hiçbir aşiret, göçebe ve Türk kültürüne bağlı olmayan hiç kimsenin yeniden yerleşmesine izin verilmemiş, hatta bu bölgede eskiden yaşamış olsalar bile iskanlarına yasak getirilmiştir. Bu bölgeye dışarıdan gelecek muhacirlerin yerleştirilmesi uygun görülmüştür. Bu bölgede Türk olup dilini unutan

¹²⁹ TBMM Z.C. Devre 4, cilt:23, s: 11(sıra no:189).

¹³⁰ Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene** Türk ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938),(İletişim Yayınları, İstanbul, 2001), s:286-290.

¹³¹ Bu madde 2848 nolu kanunun B fıkrası şu şekle getirilmiştir:

“B – Türk kültürüne bağlı olmayanların veya Türk kültürüne bağlı olupta Türkçe'den başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasi, içtimai ve inzibatî sebeplerle İcra Vekilleri heyeti kararıyla Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri alır. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Bunlardan, başka yere naklolanması lâzımgelenleri Sıhhat ve içtimai Muavenet vekilliği nakil ve dağılık olarak münasip yerlere iskân eder.” **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt:17, s:23

soyca Türk olan köyler veya aşiretlerin Türk kültürüne bağlı köylere veya vilayetlere yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bu bölgedeki Türk nüfusunu artırmak amacıyla bu bölgede Türk ırkından olup görev yapan devlet görevlileri terhisten sonra buraya yerleşmek isterlerse veya bekar olanlardan evlenerek yerleşirlerse iskan yardımı yapılması teşvikinde bulunulmuştur (mad. 12).

Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışında kalan iki numaralı bölgelere dışarıdan gelecek muhacir, mülteciler bu bölgedeki aşiretler, bir ve üç nolu mıntıkadan nakledilenler, ayrıca bu bölgede yaşayıp askerliğini yaptıktan sonra evlenerek kalmak isteyenlerle, bir nolu bölgedeki Türk ırkından olmayanların yerleştirilmesi kabul edildi. Bu bölgelere yerleştirilecek Türk ırkından olmayanların serpiştirme yoluyla ve ayrı mahallelere, kasabalara, şehirlere iskanları yöntem olarak belirlenmişti (mad. 13)¹³².

Üç numaralı iskan bölgesinde yer, sağlık, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve güvenlik nedenleri ile boşaltılmasına ve bu bölgedeki insanların diğer bölgelere gönderilerek iskan edilmelerine karar verilmiştir. Bakanlar Kurulu kararı olmadan hiç kimsenin yerleşmesine izin verilmeyecektir (mad. 14). Bu gerekçe ile Sason, Zeylan, Ağrı ve Tunceli'nin bazı bölgeleri boşaltılmıştır.¹³³

¹³² Bu madde 2848 nolu kanunla 1 ve 2 numaralı fıkraları şu şekilde getirilmiştir:

"1) Aşağıda yazılanlar, Dahiliye Vekilliğinin mütalâası alınmak şartıyla Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliğinin münasip göreceği yererde iskân edilirler:

A – Dışarıdan gelen muhacir ve mülteciler,

B – Bu mıntakadaki aşiretler,

C – 1 ve 3 numaralı mıntakalardan naklolunanlar,

Ç – 1 ve 3 numaralı mıntakalar halkından olup bu mıntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler.

D – 1 numaralı mıntakalarda Türk ırkından olmıyanlardan bu mantakaya gelip yerleşmek isteyenler.

2) Aşağıda yazılanlar, alâkadar Vekillerinin teklifi ve Dahiliye Vekilliğinin mütalâası üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilligince nakil ve iskân edilebilirler:

A – topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B – Heyelân ve seylâp ve afete uğrıyan kimseler,

C – Verimsiz veya azmâklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç – Harsî, siyasi, idari, içtimai, iktisadi, askerî, sebeplerle nakline lüzum görülenler." Düstur,

Üçüncü Tertip, cilt:17, s:23

¹³³ Bu madde 3/8/1951 tarihinde kabul edilen 5826 nolu yasayla değiştirilmiş, buna göre yasaklı bölge Kars ilinin İlice, Ağrı ilinin Tokatlı, Serdarbulak, Karnıyarık, Şehîrgirden ve Yukarıño köyleri doğusundan geçirilen hattın doğu kısmında kalan ve içinde Küçük Ağrı dağının da bulunduğu bir alanla sınırlı tutularak diğer bölgelerin yasaklığı kaldırılmıştır.

Devlet yerleştirilecek muhacirleri, mültecileri ve hükümetçe naklolanların eşyalarını ve hayvanlarını yerleşecekleri yere kadar kara veya deniz yoluyla nakledecektir. Dışarıdan gelen muhacir ve mültecilere sınırdan içeriye girdikten bir sene sonraya kadar bir yıl yatacakları, yiyecekleri, yakacakları, tedavileri hükümetçe karşılanacaktır. Bunlardan çok fakir olanlara bir defalık giyim yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Muhacir ve mültecilere önemli olanaklar sunulurken hükümetçe naklolanlar ve kendi kendine gelen ve serbest iskan isteyen muhacirlere masraf yapılmayacağı, imkan olan yerlerde bunlara toprak, bağ ve meyvelik verileceği masrafları kendi masraflarından karşılanmak üzere nakil vasıtalarının, yatacak yerin, yiyeceğin, ieeğin, yakacağın hükümet tarafından temin edilmesine karar verilmiştir (mad. 15).¹³⁴

Karı, koca bir aile olarak iskan edilmekte olup evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana baba ile veya bunların sağ olanı ile iskan edilirken ; evli çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskan edilmeleri kararlaştırılmıştır. Bu madde nedeniyle bazı sorunlar yaşanmış, ailelerin parçalandıkları görölmüştür. Türk muhacir ve mültecilerinin akrabalarının yanında iskan edilmeye çalışılması istenmiştir (mad. 16).

Kanunda iskan sırasında verilecek arazi miktarı da belirlenmiştir (mad. 17).
Buna göre;

İki nüfuslu bir aileye:

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
30	45	iyi topraklardan
45	60	orta topraklardan
60	90	aşağı topraklardan

¹³⁴ Hükümet ihtiyalıları ve ihtiyasızları ayırmaya yarayan bir ihtiyaç cetveli hazırlamıştır. Gelenleri ikiye ayırmıştır. Dışarıdan gelenler ticari eşyaları iki bin lira ile tüm varlığı beş bin lirayı bulanları ihtiyaçsız saymıştır. İçeride yer değiştirenlerin serveti, ev ve ev eşyası dışında, iki bin lira ile beş bin lira serveti olanlar ihtiyaçlı sayılarak yardım yapılması kararlaştırılmıştır.

İkiden fazla her nüfus için ise;

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
10	15	iyi topraklardan
15	20	orta topraklardan
20	30	aşağı topraklardan

Kasaba ve şehirlerin etrafında sulu bostan yerler bağ, verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk ve fidanlıklar ise;

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>
6	15

(İkiden fazla her nüfus için iki dekar arttırılmıştır.)

Muhacir ve mülteciler içindeki yüksek tahsilli olanlar ve iki ve üç nolu iskan bölgesinden bir nolu bölgeye gidenlere iki katı toprak verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece devlet Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya iskanı teşvik etmiştir. Bu konu ile ilgili 20. madde de bilgi bulunmaktadır. Bir numaralı bölgelerde iskan edilenlere değeri peşin verilmek üzere iskan derecesinin iki katı toprak verilmesine karar verilmiştir.

İskanda hükümet tarafından belirlenen talimata göre para ve malzeme yardımının yapılması, bunun yanında parasız kereste vermek, yapılacak binalarda devlete ait vasıtaların kullanılabilceği kararlaştırılmıştır. Ayrıca yeniden kurulacak köy veya canlandırılacak köylere ortak mal olarak (camii, mektep, karakol, köy odası, mezarlık, harman yeri vb.) parasız verilecekti (mad. 18-19).

İskan edilecek muhacir, göçebe, mülteci ve naklolun çiftçilere, sanatkarlara dağıtılacak topraklar tespit edilmiştir. Buna göre bu kişilere; milli topraklar, şehirlerin, kasabaların , köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, bataklık gibi orta malı olup

hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklar, şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan topraklar ile Bakanlar Kurulu tarafından karar verilecek bazı orman alanları tespit edilmiştir. Bu topraklar kimin işgali altında olursa olsun, vali ve kaymakamların yazılı emirleri ile hemen boşalttırılacaktır. Yapılacak yardımlardan vali ve kaymakamlar sorumlu tutulmuştur. Muhacir ve mülteciler ile naklolanlara ev yapılıncaya kadar münasip binalarda barındırılması için vali ve kaymakamlara bina kiralanması yetkisi verilmiştir. Kiralanan bina sahiplerinin mağdur edilmemesi ve bu sürenin bir yılı geçmemesi şartı getirilmiştir (mad. 21-24).

Muhacirlerin ve mültecilerle, naklolanların , göçebelerin iskan edildikten sonra İçişleri Bakanlığı tarafından gerekli görülürse iki yıl içerisinde aynı iskan bölgesinde yerleri değiştirilebilir (mad. 25).

Kanunun dördüncü bölümünde mecburiyetler ele alınmıştır. Buna göre, tamamen boşaltılarak Batıya nakledilen üç numaralı bölgelerdeki kişilerin, mallarını yanlarında götürebilecekleri ,bıraktıkları taşınmaz mallarının devlete geçeceği, malların tasfiyesi için bir yıl süre tanınacağı hükmü getirilmiştir. Tapu veya tasarruf vesikası olanlara 1914 veya daha önceki yıllara ait vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu veya vergi değerleri olmayanlar emsaline bakılacak, idare heyetince “ istihkak mazbatası” düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Mecburi ikamete tabii olanlar, iskan edildikleri yerlerde iskan için verilen menkul ve gayri menkuller bu mallara sayılır. Ancak bir aileye istihkak mazbatası karşılığı iskan haddinin iki katından fazla toprak verilmemesi kabul edilmiştir (mad. 26-28). Bu madde ile iskana tabii olanların mağduriyeti açıktır. Feodal yapının egemen olduğu üç numaralı bölgelerde kaç kişinin tapusunun olduğu tartışmalı bir konudur. Topraklarından zorla sürülen insanlara bir de bürokratik engeller çıkartılarak mağduriyetleri arttırılmıştır.

Bu kanunla bir önceki iskan kanununda hükümetin iskan edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolanlara getirmiş olduğu beş sene mecburi ikamet on yıla çıkarılmıştır. Buna göre bir numaralı bölgeye hükümetçe yerleştirilenler bu bölgede on yıl oturmak mecburiyetindedir. Dahiliye Vekaketi'nin izni olmadan başka bir yere yerleşmek yasaklanmış, böyle bir girişimde bulunanların eski yerlerine geri gönderileceği belirtilmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya nakledilenlerin

ise on yıl dolsa da Bakanlar Kurulu kararı olmadıkça başka yere yerleşmeleri yasaklanmıştır. Bir ve iki numaralı bölgelere yerleşenlere verilen taşınmaz malların ise borçlu veya borçsuz verilse de on yıl satılmaması şartı getirilmiştir (mad. 29-30). Böylece hükümet, mecburi iskana tabii olanlara yerleştikleri yerden başka bir yerde yaşama olanağı tanımamış, bu konuda sert bir tavır takınmıştır.

Kanunun beşinci bölümünde ise, muafiyetler yer almaktaydı (mad. 31-38). Hükümet tarafından kabul edilecek dışarıdan gelenlere getirdikleri ev eşyası, çiftçilere tarımla ilgili getirdikleri havyan ve aletleri, sanat ve serbest meslek sahiplerine alet, edevat ve makineler ile tüccarların getirecekleri mallara gümrük muafiyeti getirilmiştir. Bunun dışında mektep eşyası, camii eşyası, vakıflara ait eşya ve cemaate yadigar eşyalar gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. Gelenlerin gümrük muafiyetinden yararlanabilmesi için Türk vatandaşlığına girmeleri zorunlu görülmüştür. Türk vatandaşlığına girmekten vazgeçen veya giremeyenlerden gümrük vergisinin tam alınacağı kabul edilmiştir. Ayrıca muhacir ve mülteciler hükümetçe beş yıl arazi, bina , kazanç, buhran, muvazene, hava kuvvetlerine yardım ve yol vergisinden muaf tutulmuştur. Askerlikle ilgili muafiyetler getirilerek, askerlik çağı gelenlere iki yıl daha süre tanımıştır. Bu konuda farklı bir muamele Türkiye içinde hükümet tarafından bir ve üç nolu iskan bölgesinden Batı'ya gönderilenlere yapılmıştır. Askerlik çağı gelen kişiler en yakın piyade kıtalarında askerliklerini altı ay süreyle yapmakla yükümlü kılınmıştır. Bu dönemde askerliğin uzun olması böyle bir muafiyetin sağlanmasının nedeninin bu kişilerin sakıncalı görülmesi olabilir.¹³⁵

Kanun mali hükümler konusunu da ele almıştı. Buna göre; kanunla bir nolu iskan bölgesine yerleştirilen muhacir, mülteci ile iki nolu iskan bölgesine hükümetçe veya kendi isteğiyle iskan edilenlere sermaye, sanat ve ziraat aleti, hayvanlar, tohumluklar ile bir numaralı iskan mıntikasına yerleştirilenlere verilen topraklar parasız verilmiştir. Hükümet böylece Doğu ve Güneydoğuyu içine alan bir nolu iskan mıntikasına muhacir yerleştirmeyi özendirmiştir. İki nolu iskan bölgesinde iskan edilenlere verilen topraklar borçlanmaya tabii tutulmuştur. Kişilerin borçlarını yirmi yılda kırk taksitle ödenmesi kararlaştırılmıştır.

¹³⁵ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:15, s:469.

İskan işlerini yürütülmesi için bir merkez iskan komisyonu kurulmuştu. Komisyonun başkanlığını Dahiliye Vekili veya onun göstereceği bir kişi yapacaktı. Komisyonda diğer Vekaletlerden seçilen üyeler Ziraat Bankası'ndan seçilecek kişiler ve Dahiliye Vekaletinden gelen üç kişiden oluşacaktı. Merkez iskan komisyonunu görevi; Türkiye'ye gelecek muhacirlerin yerleştirilecekleri, bir ve iki numaralı iskan bölgelerini araştırarak, muhacirlerin iskan edilmesi ile ilgili çalışmalarda bulunmak ve devlet kurumları arasında eş güdümü sağlamaktı. Komisyon danışma özelliği taşımaktaydı. Vali ve kaymakamlar iskan işinden birinci derecede sorumlu tutulmuş, bütün memurların her şeyden önce iskan işiyle ilgilenmeleri istenmiştir. Görevlerini yerine getirmeyen memurlara vali ve kaymakamların on beş gün ile bir ay maaş kesme cezası verecekleri belirtilmişti. Umumi Müfettişlik teşkilatı olan yerlerde iskan işinden Umumi Müfettişler birinci dereceden sorumlu tutulmuşlardı. Bu kanunun uygulaması Bakanlar Kurulu'nun görevi olarak kabul edilmişti.

2510 Sayılı İskan Kanunu, 1947 yılında birçok maddesi değişikliğe uğramasıyla birlikte, bugün hala üzerinde yoğun bir şekilde tartışılan bir metindir. Bu yasadan yüz binlerce kişi etkilenmiştir. 2510 Sayılı İskan Kanunu'nun değerlendirilmesinde farklı yaklaşımlar görülmektedir. Taner Timur'a göre;

“...İskan Kanunu “ırk” esasına göre yeniden yerleştirmeyi amaç edinen bir yasadır.... Fakat kanun, yerleştirme ve özümleme politikası ile beraber bir de köylüyü toprak sahibi kılma amacı gütmektedir.... Kanun ırkçı bir yerleştirme politikasıyla birlikte feodal, şeyhlik ve ağalık kurumlarını da yok etmek istemiştir. Görüldüğü gibi bütün bu maddeler bir toprak reformu çerçevesi olarak ele alınabilir. Ancak burada dikkat edilecek nokta Doğu Anadolu'daki ağa ve şeyhler hariç, kanunu büyük toprak sahiplerinin haklarını saklı tutmasıdır. Kanunun bu yönü açıkça ilan ettiği ırkçı amacına uygundur.”¹³⁶

Konu ile ilgili bir çalışma yaparak 2510 Sayılı İskan Kanununu ayrıntılı biçimde inceleyen İsmail Beşikçi, yasayı sert bir şekilde eleştirerek yasanın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Kürtleri hedef aldığı düşüncesindedir.

“ Mecburi İskan Kanunu hükümleri Tek Parti döneminde bütün şiddeti ile uygulanmıştır. Yukarıda sözü edilen kanun, kararname, tamim, talimatname hükümleri bütün teferruatları ile uygulanmıştır. Kürdistan zaman zaman boşaltılmış, yerine Balkanlardan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nden gelen

¹³⁶ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, (İmge Kitabevi, Ankara 1993), s:131-133.

göçmenler yerleştirilmiştir. Kemalist hükümet Kürtlerin, ağaların, şeyhlerin, aşiretlerin topraklarına el koymuş ve göçmenlere dağıtmıştır. Fakat batı kesimlerine sürgüne gönderdiği Kürtlere gittikleri yerlerde toprak vermemiştir. Özellikle zaten topraksız ve yoksul olan Kürt emekçileri sürgüne gönderildikleri yerlerde işsiz, güçsüz kalmışlar, çok zor durumlarla karşılaşmışlardır. Yerleştirildikleri şehirlerde daima ikinci sınıf muamelesi görmüşler, horlanmışlardır. Daima, şehirlerin dışına itilmişlerdir.”¹³⁷ Ancak Beşikçi bu çalışmasında hiçbir belge kullanmayarak bu kanunun nasıl uygulandığı hakkında bilgiler vermemiştir.

2510 Sayılı İskan Kanunu’nu, bundan önce çıkartılan iskan kanunlarından ayıran en belirgin özelliği iç iskana ağırlık vermesidir. Kanun “ Türk Kültürü” esas alınarak ülkeyi üç bölüme ayırmıştır. Türk Kültüründen neyin kastedildiği ve kimin Türk Kültüründen olduğu konusunda tam bir tanımlama yapmamıştır. Ancak hem hükümetin hem de Encümenin kanun gerekçesinde Türk Kültürü, Türkçe konuşmakla özdeşleştirilmiştir. Bu nedenle Türkçe konuşmayan Doğu ve Güneydoğu Anadolu bir ve üç numaralı mıntikalara ayrılarak, üç numaralı bölge tamamen boşaltılacaktır. Bir nolu mıntıkada ise, devlete sorun yaratan kişiler bu yasadan alınan yasal dayanakla Batıya sürülmüşlerdir. Bülent Tanör’ün de belirttiği gibi bu kanunda kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuzluklar içeren birçok madde bulunmaktadır.¹³⁸ İsmail Beşikçinin kanunun Kürtleri hedef aldığı görüşü doğru; ancak eksiktir. Yasanın tartışılması sırasında milletvekillerce en az Kürtler kadar Yahudilerden de rahatsız olduğu görülmektedir. 1934 Edirne Olayları buna örnektir. Ayrıca Çingeneler de iskan politikalarından olumsuz etkilenen grupların başında gelmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından kanunun ağalık, şeyhlik gibi kurumların kaldırılması amaçlandığı bunun yanında topraksız köylüleri toprak sahibi yapmak gibi önemli bir işlevi bulunduğunu belirtmektedirler.¹³⁹ Ancak yasanın bu maddesi tüm ülkede uygulanmayarak yalnızca ulus-devlet oluşumuna karşı çıkan ağalar ve şeyhlere uygulanmış, bırakın diğer bölgelerdeki ağalar ve şeyhleri Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunan ağalardan bazıları milletvekili olarak meclise girmişlerdir. Bu yasanın nasıl uygulandığı ayrıntılı bir şekilde diğer bölümlerde ele alınacaktır.

¹³⁷ İsmail Beşikçi, *Kürtlerin Mecburi İskanı*, (Yurt Yayınları, Ankara 1991), s: 154.

¹³⁸ Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, (4. Baskı, Afa Yayınları, İstanbul 1996), s: 249.

¹³⁹ Tekeli, a.g.m. s:64.

3.1. 5098 Sayılı Kanun

Türkiye’de 1945 yılında çok partili yaşama geçilmesiyle birlikte demokratik adımlar atılmaya başlandı.¹⁴⁰ Bu doğruda iskanla ilgili sert politikaların yumuşadığı görüldü. 7 Ağustos 1946 yılında kurulan Recep Peker Hükümeti’nin programında vatandaşların bir taraftan diğer tarafa nakledilmesiyle ilgili hükümete verilen yetkinin kullanılmayacağı belirtilmişti. Ayrıca bu kanunlardan dolayı nakledilenler yurtlarına dönmeleri için çalışmalar yapılacağı ifade edilmişti.¹⁴¹

İstanbul milletvekili Fuad Hulusi Demirel ve 6 arkadaşının 2510 sayılı İskan Kanunu’nda bazı değişiklikler öneren bir teklifte bulundular. Teklifin gerekçesinde şunlar belirtilmişti:

“Mevzuatımız içinde anayasamızın âmir hükümleriyle tezat halinde bulunan bazı kanun maddelerine sık sık tesadüf edilmektedir. Tek Partili Hükümet sisteminin en mühim noksanlıklarından olan bu gibi maddelere bulup meydana çıkartmak ve düzeltmek bugünkü demokratik Devlet doktrininin en mühim hedeflerindedir. Memleketimizde demokrasi adına birçok yenilikler ve bu sistemi yerleştirmeye çalışırken elbetteki onu engelliyen mevzuatı tamamiyle ortadan kaldırmak icabeder. Filvâkı aşağıda isim ve numarası yazılı İskân Kanununun belirli maddeleri ve bu neviden olup Anayasamızın esas hükümlerine aykırı hükümler vazetmiş bulunmaktadır.

Filhakika 2510 sayılı İskân Kanununun 1 inci ve 2 inci maddelerinde iskân işi yerleşmiş halkın hakiki bir zarurat yokken politika düşüncesiyle bir yerden diğer bir yere göç ettirilmesine müsait ve bu bakımdan demokrasi prensiplerine ve Anayasamızın tekeffülü altında bulunan insan hak ve hürriyetlerine aykırı bir esas kurduktan sonra 10ncu maddesinde ve 11nci maddesinin (B) ve 12nci maddesinin ikinci fıkrasının (Ç) bentlerinde ve 14ncü maddesiyle 29ncü maddesinin (B) fıkrasında bu esaslar üzerine bilinen antidemokratik hükümleri konmuştur.

Bu arada 23ncü maddeye eklenmiş bulunan bir fıkra ile vatandaşın mülkiyet hakkı ihlâl edilmiş bulunmaktadır. Çünkü bu ek fıkra Devletin esasen yahut intikalen malik olduğu gayri menkullerle veya ihtiyaçtan fazla mera ve saireden ayrılacak yerlerde iktidar ve terfide lazım olan muhacir ve sairenin iskanları yapılan yerlilerden muhtaç olanlara o gibi yerlerden toprak verilmesi sırasında vatandaşlardan bazılarının tapulu mülkleri ile yanlışlıkla bunlardan birine temlik edilmiş bulunması halinde hatanın kemaliyle ve tarafların haklarına uygun surette âdilâne tahsisi yerine antidemokratik ve Anayasasının 71 ve 74ncü maddeleri hükümlerine aykırı hal şekli vazedilmiş bulunmaktadır.

Tekrar ederiz ki, İskan kanununa girmiş olan bu sert hükümler, Anayasa ile vatandaşlara tanınmış olan tabii hak ve hürriyetleri onlardan nezetmektedir.

¹⁴⁰ Kemal Karpat, **Türk Demokrasisi Tarihi**, (Afa yayınları, İstanbul 1996), s:125-142

¹⁴¹ Erdilek, a.g.m. s:984

Mesela Anayasamızın 5 nci faslının (Türklerin kamu haklarına) tahsis edilmiş olan kısmında vatandaşa tanınmış olan hak ve hürriyetlerle İskân kanununun yukarıdaki hükümlerini telif edebilmek imkansızdır. Bu hükümlerle Anayasamızın bahsettiği hak ve hürriyetlerle sayılır gibi bir mana mevcut olduğundan böyle bir hüküm kabulü Anayasa muhalif olduğundan başka hukukun ana prensiblerine de aykırıdır. Bundan başka Anayasamızın 4ncü maddesinin ikinci fıkrası (hiçbir kanun Anayasaya aykırı olamaz) diyor. Halbuki İskân Kanununun mezkur maddeleri (Anayasa uymayan hükümler) koymaktadır. Bu bakımdan bu maddeler ilmi ve hukuki bir vasıf arzetmektedir.

Bütün bu sebeplere dayanarak o gibi hükümlerin sözü geçen kanundan çıkartılmasını demokratik esaslar dairesinde değiştirilmesini sağlamak maksadiyle kanun lâyihası sunuldu.”¹⁴²

Konunun teklifi mecliste görüşülmeye başlanmış ve değişikli kabul edilmiştir.¹⁴³ Yasayla 2510 sayılı İskan Kanun’un 2. maddesi, 7. maddesinin A ve B fıkraları 10. maddesinin C ve Ç fıkraları, 11. maddesi, 13, 14, 26, 27, 28, maddeleri kaldırılmıştır. Böylece hükümetlerin uyguladığı zorunlu yer değiştirme hakları ellerinden alınmıştır. Ayrıca 3 nolu yasaklı bölgenin bir bölüm dışında yerleşime açılması kabul edilmiş ve zorunlu yer değiştirmeye uğrayanların yerlerine dönmelerine izin verilmiştir.

¹⁴² TBMM ZC, Devre: 8. cilt:6 s:23 (Sıra Sayısı:225)

¹⁴³ TBMM ZC, Devre:8, cilt: 6, s: 406-418.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSKAN POLİTİKALARININ UYGULANMASI

1. MÜBADELEYLE GELENLERİN İSKANI

Lozan Antlaşması görüşmeleri sırasında gündeme gelen konulardan biri de Yunanistan ile Türkiye arasında Müslüman Türklerle Rumların mübadelesinin gerçekleştirilmesidir. İki ülke arasındaki nüfus sorunu geçmişe dayanmaktaydı. 1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında kaybedilen topraklardaki Müslüman-Türk unsurlar elde kalan topraklara göç etmişlerdi. Göç hareketi Balkan Savaşlarıyla devam etmişti.

Yunan ulusalcıları, Yunanistan'ın ,1829'da bağımsızlığına kavuşmasından sonra temel amacı sınırlarında yalnızca Yunanlıların yaşadığı bir devlet oluşturmaktı. Nitekim, Yunanistan Batı Anadolu dışında Anadolu'da yaşayan Rumları içeren bir mübadele istedi. Bu yönde İttihat ve Terakkiyle bir nüfus mübadelesi antlaşması imzaladı; ancak I. Dünya Savaşının çıkmasıyla bu amacına ulaşamadı. Yunanistan'ın 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Anadolu'yu işgal etmek istemesi nüfus hareketine farklı bir boyut kazandırmıştı. Savaş sırasında iki yönlü nüfus hareketi yaşanmıştı. Örneğin; Mudanya Mütarekesinden sonra Doğu Trakya ve İstanbul'dan çok sayıda Rum Yunanistan'a göçmüştü. Sadece İstanbul'u 50.000 Rum terk etmişti. Aynı yıllarda Bulgaristan ve Rusya'dan yaklaşık 1.200.000 göçmenin Yunanistan'a göç etmesi, Yunanistan'ı zor durumda bırakmıştı.¹⁴⁴ Yeni kurulan Türk hükümeti de işgalcilerle iş birliği yapan Rum azınlığın bir an önce Türkiye'yi terk etmesini istiyordu.¹⁴⁵ Bütün bu gelişmeler nüfus mübadelesini gündeme getirmişti.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansında mübadele konusu "Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu"nda ele alındı. 1 Aralık 1922'de Yunanistan temsilcisi Venizelos, Osmanlı Devletinin 1914 yılının ilk aylarında Anadolu ve Doğu

¹⁴⁴ Seçil Akgün, "Birkaç Amerika Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", III. Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1986), s.241-258.

¹⁴⁵ Mehmet Çanlı, "Mübadele Dosyası", Tarih ve Toplum, (sayı:129),s: 183.

Trakya'dan 450000 Rum'u zorla sınır dışı ettiğini belirterek mübadele sözcüğünü kullandı. Görüşmeler sırasında 1919'da Milletler Cemiyeti tarafından nüfus akışını incelemek için görevlendirilen Norveçli Dr. Nansen'in hazırladığı rapor ele alındı. Nansen her iki tarafın da mübadeleyi istediğini, yapılacak antlaşma için önceden uygulanan Bulgar-Yunan Antlaşmalarının örnek alınmasını önerdi. Antlaşmanın genel hükümler içermemesini, ayrıntıların özel yönetmeliklerle çözülmesinin sonuca ulaşılmasında kolaylık sağlayacağı üzerinde durdu. TBMM, Milletler Cemiyetine üye olmaması nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin işin içine katılmasını istemiyordu. İsmet Paşa, raporu özel bir kişinin raporu olarak değerlendirdiğini belirtti. Türk görüşünü açıklayan İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın 30 Kasım'da teslim edilmesinden dolayı boşaltılmış köylerin kaç kişi barındırabileceğini tespit etmenin hemen olamayacağını öne sürmüştü. Anadolu'da binlerce evsiz-barksız Türk vardı. En azından şimdilik, Yunanistan'daki Müslümanlar evlerinde oturmaktaydılar. Bu nedenle bir mübadele yapılırsa bu İzmir ve İstanbul içine almak koşuluyla bütün Rum nüfusu kapsamalıydı. Yunan tarafının ısrarı ise mübadelenin isteğe bağlı olarak gerçekleşmesiydi. Zira, Yunanistan'a sığınan 1 milyona yakın göçmenin yanında bir de Anadolu'dan gidecek Rumlar ülkede büyük sorunların çıkmasına neden olacaktı. Görüşmelerde Türk tarafı mübadeleyle azınlıklar meselesinin birlikte ele alınmasını istiyordu. Bunun nedeni Türk hükümeti mübadeleyle azınlık diye nitelenen Hıristiyan unsurlardan kurtulmak istiyordu. Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu sivil rehinelere ve savaş tutsaklarının mübadelesi sorunlarıyla ilgili bir alt komisyon kurulmasını kararlaştırdı. Alt komisyonda görüşülen mübadele ile ilgili tartışmalar sonucu 30 Ocak 1923'te "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı.¹⁴⁶

Yapılan antlaşma Türkiye'deki Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan'daki Türk uyrukları ve Müslüman dininden Yunan uyruklarını içermekteydi. Bu kişilerden hiç kimse hükümetlerin müsaadesi olmadıkça ne Türkiye'de ne de Yunanistan'da ikamet edemeyecekti. Antlaşmaya göre İstanbul belediye sınırları içinde 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş Rumlarla 1913 tarihli Bükreş

¹⁴⁶ İsmail Soysal, *Tarihçileri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları I, (1920-1945)*, (TTK Yayınları, Ankara 1983), s:177-183 (ek:1).

Antlaşmasının çizdiği sınırın Doğusunda yerleşmiş Türkler mübadele dışı tutulmuştu. 1912 tarihinden sonra göç etmesi gerekenler yada göç edenler göçmen olarak nitelendirilerek mübadele kapsamına alınmıştı. Mübadeleye tabi olan her iki halkın mülkiyet haklarına ve alacaklarına zarar verilemeyecek, mübadeleye tabi olan halkın gidişine hiçbir engel çıkarılmayacaktı. Türkiye’de alıkonulan Rumlar gönderilecek ilk kafiye içerisinde yer alacaktı. Göçmenler gittikleri ülkenin uyruğunu ülkenin topraklarına ayak basar basmaz kazanırken geldikleri ülkelerin uyruğunu yitireceklerdi. Mübadiller taşınır mallarının tümünü yanında götürebileceklerdi. Ayrıca dinsel ve cemaatleriyle ilgili yapıların (cami, kilise, dernek) taşınabilir mallarını götürebileceklerdi. Mübadele sırasında götürülmeyen taşınır veya taşınmaz mallarla ilgili olarak yerel makamlar değer tespiti yapacaklar ve bununla ilgili olarak dört nüsha tutanak hazırlayarak, birincisini kendilerinde, ikincisi göçmene, üçüncüsünü karma komisyona, dördüncüsünü ise göç edilecek hükümete verilecekti. Taşınmaz malların tasfiyesi ile Karma Komisyon görevlendirilmişti. Bu komisyonun temel görevi göçü denetlemek, taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek, sözleşmenin gerektireceği tedbirleri ve çıkacak sorunları karara bağlamaktı. Karma Komisyon I. Dünya Savaşına katılmayan ülkeler arasından Milletler Cemiyeti’nce seçilecek üç üyeden oluşacaktı. Çıkacak sorunları çözecek, kesin hükmüyle karara bağlayacaktı. Göçmenler bıraktığı mal değerinde gittiği ülkede mal alacaktı. Antlaşma tarafların onaylamasıyla yürürlüğe girecekti.¹⁴⁷

¹⁴⁷ Soysal, a.g e,s:177-183 . Antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte bazı sorunlarda yaşanmaya başlandı. Türk ve Yunan temsilcileri arasında “yerleşmiş” (etabli) deyiminin yorumlanmasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Türkiye’ye göre “yerleşmiş” deyimini Türk kanunlarına göre tayin edilecekti. İstanbul’da daha fazla sayıda Rum bırakmak isteyen Yunanistan 1918’den önce herhangi bir nedenle İstanbul’da yerleşmiş olan Rumların etabli olduğunu ileri sürdü. Yaşanan görüş ayrılığı Milletler Cemiyetine havale edildi. Ancak sorun burada çözümlenemedi. 1925’de Yunanistan’ın Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyması iki ülke arasındaki gerginliği artırdı. Türkiye’de misilleme olarak İstanbul’daki Rumların mallarına el koydu. Bunun üzerine iki ülke 1 Aralık 1926’da bir antlaşma imzaladı ancak sorunlar devam etti. 1930’da Yunanistan başbakanı Venzelos’un yapıcı tutumuyla 10 Haziran 1930’da yapılan antlaşmayla. İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri yerleşme tarihleri ve doğum tarihleri ne olursa olsun “etabli” kapsamı içine alınarak sorun çözülmeye çalışıldı. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (cilt 1-2, 1914-1995, Alkım Yayınları, Ankara), s.323-326. Ayrıca bkz. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Siyasal Kitapevi, Ankara 1996), s: 63-70.

Bu arada mübadeleye tabi olup Yunanistan’a gitmesi gereken Rumların arasında bazı kesimler Bakanlar Kurulu kararıyla uygulamanın dışında tutuldu. Bunlar Türk veya mübadeleye tabi olmayan Gayri Müslim erkeklerle evli olan Rum asıllı kadınlarla Kurtuluş Savaşında Türk Kuvvetlerine yardımda bulunan Rumlardı. *Düstur, Üçüncü Tertip*, cilt:6, s: 1188-1189. Ayrıca Bkz., Hikmet Öksüz, “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (cilt XVI, Kasım 2000, sayı: 48), s.753-763.

Antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra hızlı bir şekilde mübadelenin uygulanmasına başlandı. Uygulamalara geçmeden önce üzerinde durulması gereken en önemli nokta mübadelenin yüz binlerce insanın iradesi dışında gerçekleştirilmesidir. Mübadele konusundaki çalışmada Arı, bu konuyla ilgili şunları dile getirmektedir:

“Kuşkusuz bütün bu konuların en ilgi çeken, mübadele sözleşmesi kapsamına giren Türk ve Rum halklarının göçünün isteğe bağlı değil, zorunlu oluşuydu. Dolayısıyla, insan hakları ve mülkiyet hakkı açısından bakıldığında ortaya çıkan sonuç, tarihsel gelişmelerin doğal olarak zorlaması yüzünden bu hakların hiç olmazsa bir ölçüde askıya alınmasıydı. Kuşkusuz, olay kendine özgü tarihsel dokusu içinde, değinilen hakların askıya alındığı ilginç bir örnekti. Özellikle “zorunlu göç” olma niteliği bu açıdan duyulan kaygıları su yüzüne çıkaracak bir ağırlık taşıyordu... Mübadelenin yürütülmesini sağlayacak ilke, kuram, kuruluş ve yöntemler, gereklilik ve zorunluluk zemini üzerinde temellenmişti. Daha açık bir deyimle bu, tarihsel gelişmelerin ve uzantılarının ortaya çıkardığı doğal bir sonuçtu. Tasarlanan uygulamanın en belirgin niteliğini oluşturan “zorunlu göç olayı”nın, göçü yaşayacak kişiye yüklediği psikolojik, toplumsal, hatta ekonomik yük, diğer sorunları gölgede bırakacak ölçüde büyüktü. Göçün zorunlu oluşu, konuyu hem teoride, hem de uygulamada ayrıntılardan ve değişik, çapraşık sorunlardan arındırıp sade ve kesin bir niteliğe soktu ve göçü kolaylaştıracak ve uygulamayı hızlandıracak bir etken oldu. Ne var ki, Lozan’daki barış görüşmelerinde görüldüğü gibi, Venizelos’un takındığı tutum, işin pratikliğini sağlamaya hizmet etmekten çok, geleceğe yönelik siyasal projeleri kolaylaştıracak malzemeyi elde tutmaya dönüktü.”¹⁴⁸

Hükümet, gelecek mübadillerin kabulü ve iskan yerlerine sevk edilmeleriyle ilgili 17 Temmuz 1923’te bir talimatname yayınladı. Buna göre mübadiller Türkiye’nin hangi iskan bölgesine gönderilecekse doğrudan doğruya sevk olunabilmeleri için o bölgelerin iskelelerine ihraç edileceklerdi. Muhacirleri, çıkacakları iskelelerde o bölgenin en üst düzey mülkiye memurunun denetiminde, içerisinde askeri kumandan veya görevlendireceği bir kişi, en büyük mal memuru, Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Müdürü veya Hükümet Tabibi ve İktisat Vekaletinin memurlarından oluşacak bir komisyon karşılayacaktı. Gelenlerin içerisinde anarşist, cani, casus ve Yunanlılara sığınmış kişilerin olup olmadığı kontrol edildikten sonra mahsurlu görülmeyenlerin kayıtları yapılacaktı. İskelelerde gereken sağlık tedbirleri alınacaktı. Gelen mübadiller uygun yerlere yerleştirilmeye çalışılırken komisyon mübadillerin yerleşeceği yerin en büyük mülkiye memuruna ve sıhhiye memuruna telgrafla bilgi verecekti. Mübadillerin

¹⁴⁸ Kemal Arı, *Büyük Mübadele, Türkiye’ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003) s.20-21.

yollarda iaşeleri sağlanacaktı. Beş nüfuslu bir ailenin 250 kilogram, beş nüfustan fazla olan aileler için ise her kişi başına 100 kilogram eşyanın nakliyesi hükümet tarafından ödenirken, fazlası mübadil tarafından ödenecekti. Nakliye işinde başta askeri araçlar olmak üzere bütün nakliye araçlarından yararlanılacaktı. Servet sahibi olup hükümetten yardım istemeyenler istedikleri yere yerleşmekte serbest bırakılırken, hükümet yardımı isteyenler hükümetin gösterdiği yere gitmek zorundaydılar. Mübadeleyle gelenler emvali metrukede iskan olmaları kararlaştırılmıştı. Dili ve adeti başka, diğer bir ırka mensup muhacirler Türk kasabalarında nüfusları %20'yi geçmeyecekti. Bu talimatnamenin uygulanmasından Sıhhiye ve Muaveti İctimaiyye Vekaleti sorumluydu.¹⁴⁹

Mübadillerin yerleştirilmesi için çıkartılan bu talimatnameden sonra göçmenlerin daha sağlıklı yerleştirilmelerini sağlamak üzere, ülke 6 Eylül 1923'te yedi iskan bölgesine ayrıldı. Göçmenlerin yerleştirilmesinde nelerin yapılabileceği, hangi yöreye kaç kişinin yerleştirileceği ile ilgili bir çalışma yapıldı.¹⁵⁰

Bu sırada iskan işleriyle ilgilenmesi için Mübadele ve İmar İskan Vekaleti kuruldu. Kısa bir süre sonrada 368 sayılı İskan Kanunu hazırlandı. Mübadele ve İmar İskan Vekili Mustafa Necati, göreve başlar başlamaz önceki dönemde yapılan çalışmaları yeterli görmeyerek bütün vilayetlere yazılar yazmış, ne kadar muhacir yerleştirilebileceği konusunda bilgi istedi.¹⁵¹ Yazışmalar sonucu ülke on bölgeye ayrıldı. Buna göre:

Birinci Alan: Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat, Çorum

İkinci Alan: Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Kırkkilise

Üçüncü Alan: Balıkesir

Dördüncü Alan: İzmir, Manisa, Aydın, Menteşe, Afyon

¹⁴⁹ Kökdemir, a.g.e. s: 411-416.

¹⁵⁰ Arı, a.g.e., s:50.

¹⁵¹ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu ,272. 0.0.79/72.3.3, 31 Mayıs 1924.

Beşinci Alan: Bursa

Altıncı Alan: İstanbul, Çatalca, Zonguldak

Yedinci Alan: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya

Sekizinci Alan: Antalya, Isparta, Burdur

Dokuzuncu Alan: Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray, Kırşehir

Onuncu Alan: Adana, Mersin, Silifke, Kozan, Ayıntab, K.Maraş.¹⁵²

Yapılan planlamayla Yunanistan'ın hangi bölgesinden ne kadar insan geleceği ve nasıl gelecekleri ve nerelere yerleştirecekleri belirlendi. Buna göre;

- Drama ve Kavala çevresinde 30.000 tütünle uğraşan kişi Samsun ve çevresine,
- Serezden 20.000 tütünle uğraşan, 15.000 çiftçi ve bağcı, 5.000 zeytinci olmak üzere 40 000 kişi, Adana ve çevresine Kozana,
- Kozana, Girebene, Nosliç ve Kesriye halkından 2500 tütüncü 15000 çiftçi ve bağcı, 5000 zeytinci Malatya ve çevresine,
- Kayalar, Kareferye, Vodine Katerin, Alasonya, Langaza, Demirhisar, Gevgili'nin Yunanistan'a kalan köyleri, Yenicevardar olan, Karacaabat bulunan 3000 tütüncü 25000 çiftçi ve bağcı, 15000 zeytinci Amasya, Tokat ve Sivas çevresine,
- Zeytüncü,Drama, Kavala, Selanik ve ahalisinde oturan 4000 tütüncü 20000 çiftçi ve bağcı 40000 zeytinci ise Manisa, İzmir, Menteşe, Denizli ve çevresine,
- Kesendire, Poliraz, Sarışaban, Avrethisar, Nevrekop ve çevresinde bulunan 20000 tütüncü 55000 çiftçi ve bağcı 15000 zeytinci, Çatalca Tekirdağ, Karaman, Niğde ve çevresine,
- Preveze ve Yanya halkından 15000 tütüncü 40000 çiftçi ve bağcı Antalya, Silifke ve çevresine, Midilli, Girit ve diğer adalarda bulunan 30000 çiftçi ve

¹⁵² İskan Tarihçesi, s:52-53.

bağcı ile 20000 zeytinci Ayvalık, Edremit, Mersin ve çevresine yerleştirilmeyi planlanmıştı.¹⁵³

Mübadillerin yerleştirilecekleri alanlar ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra mübadillerin taşınma sorunu gündeme geldi. Taşıma için denizyolunun kullanılması pratik ve avantajlı görülmekteydi. Mübadil olacakların büyük bölümü liman kentlerine yığılmışlardı. Taşımayı yapmak için bir ihale açıldı. Taşımayı yapacak şirketlere bazı yükümlülükler getirilirken taşıma sırasındaki ayrıntılar tespit edilmişti. Açılan ihaleyi, ilk aşamada İtalyan Lloyd Tristino Vapur Kumpanyası kazandı. Ancak taşıma işi yapancı bir şirkete verilmesi tepkiyle karşılınca ihale iptal edilerek taşıma işi Seyri Sefain İdaresi ile Türk Vapurcular Birliğine verildi. Böylece mübadiller taşınmaya başlandı.¹⁵⁴

Ağırlıklı olarak sözlü tarihe dayanılarak yapılan bir çalışmada mübadillerin taşınması ve yolculuk sırasında yaşadıkları şöyle anlatılmıştır:

“Taşıma işinin Türk gemilerine verilmesi sonrasında sıra bu taşıma işinin hangi şartlar dahilinde gerçekleştirileceğinin belirlenmesine gelmişti. Mübadillerin Türkiye’ye nakledilmesi için uygun şartlara sahip 30 kadar gemi bu işe tahsis edilmişti. Giresun, Sakarya, İnönü, Altay, Akdeniz, Salih, Teşvikiye, Bahr-i Cedid, Trabzon adındaki gemiler başta olmak üzere göçmenleri Türkiye’nin değişik yörelerine taşıyacak olan bu gemilerin büyük çoğunluğu yaş itibariyle yarım asrı geride bırakmış teknelerdi. Ancak o günün şartlarında bunu düşünecek ne imkan ne de zaman mevcuttu. Belirlenen şartların başında mübadillerin taşıma ücretinin en düşük düzeyde tutulması ve kendileri tarafından ödenmesi kararlaştırıldı. Yanlarında 100 kilo eşya getirme hakkına sahip olan göçmenlerin bu miktarın üzerindeki eşyalarıyla ekstra ücrete tabi olacaktı. 8 yaşından küçük çocuklardan ücret alınmamasının da karara bağlandığı bu taşıma ihalesinde özellikle köylüleri sıkıntıya sokan bir madde ise, yanlarında hayvanlarını da götürecek olanların bu hayvanlar için ayrıca ücret ödemek zorunda olmalarıydı. Cebinde doğru dürüst parası olmayan bu insanların, söz konusu parayı ödemekte zorlanmaları hatta ödeyememeleri çeşitli tartışmalara sebep oldu. Ancak onlar sonuçta ya eşten dosttan borç alarak yada uğruna sıkıntıya katlandıkları hayvanlarından bir kısmını satarak bu sıkıntıyı aşma yoluna gittiler.

Gemiye binildiğindeyse ilk karşılaşılan sorun, gemide uygun bir yer bulabilmek, daha doğrusu kapabilmektir. Eğer yolculuk sırasında hava şartları iyi seyrederse yerleşmek için genellikle bu eski gemilerin güvertesi tercih ediliyordu. Hava şartları dışarıda yolculuğa fırsat tanımazsa, bu kez de geminin ambarları oturmak için tercih ediliyordu. Ancak yolculuk ambarlarda yapılacaksa, bu kez de hayvanlarla bir arada olmayı göze almak gerekiyordu. Öyle ki, herhangi bir havalandırmanın olmadığı kasvetli

¹⁵³ A.g.e., s:18.

¹⁵⁴ Arı, a.g.e., s:34-43.

ambarlarda bu yolculuğa katlanmak durumuna olan birçok insan, Türkiye topraklarına hastalanmış olarak ayak basmaktan kendisini kurtaramamıştı. Buna karşın eğer yolculuk güvertede yapılacaksa bu durum her halükarda ambarda yolculuk etmekten daha keyifli oluyordu. Güverteye önce battaniyeler seriliyor, sonrasında çoluk çocuk bir küme oluşturacak şekilde güvertede ele geçirilen bu köşeye her aile adeta konuşlanıyordu. Burada da eğer fırsat bulunursa, bir akrabanın o olmazsa bir komşunun veya tanıdığın yanına yerleşilmeye çalışılıyordu. Bir anlamda burada kendisine güvenilir ve tanıdık bir komşu bulmak ön planda yer alıyordu. Köylüler ise eğer hayvanları da varsa onları göz önünden ayırmamak adına çoğunlukla ambarları tercih ediyorlardı. Onların ambarları böylesine gönüllü olarak seçmeleriyle, şehirli tarafından garip ve anlaşılmaz bir davranış olarak algılanıyordu.”¹⁵⁵

Mübadele antlaşmasının imzalanmasıyla bir yıl için 400.000 yakın insan Anadolu’ya gelmişti. Bu kişilerin iskan edildikleri bölgelere bakıldığında yapılan planlamanın yaşama geçmediği görülmektedir. Gelen mübadillerin, Trakya’da 73.502, İstanbul’da 35.332, İzmit 26.578, Karesi 38.925, Burdur 26.204, İzmir ve çevresine 62.524, Antalya 6.173, Konya 29.189, Adana 20.856, Erzincan 1.100, Samsun 38.076 kişinin iskan edildiği görülmektedir.¹⁵⁶

Mübadillerin yapılan plan gereği büyük bölümü iskan bölgelerindeki emval-i metrukeye yerleştirilmelerine çalışıldı. Ancak emval-i metrukelerin büyük bölümü oturulmaz durumdaydı. Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Amasya, Tokat ve Çorum vilayetlerinden oluşan Samsun iskan bölgesinde birçok Rum Köyünde, Rumlar bu bölgeyi terk ederken herşeyi yıkıp yaktıklarından kullanabilecek tek bir ev kalmamıştı. Bu durum Anadolu’nun diğer bölgelerinde de aynıydı. Bu nedenle Vekalet yeni köyler inşa etmeye başladı.¹⁵⁷

İskan bölgelerinin belirlenmesindeki yanlışlıklar mübadillerin sonradan yer değiştirmelerine neden oldu. Örneğin birinci iskan bölgesinde yer alan Trabzon’un iskana elverişli olmadığı belirtilse de buraya mübadil gönderilmiş burada bulunan Rumlardan kalan emvali metrukenin az olması nedeniyle Akçaabat’ta kalan tütüncü

¹⁵⁵ M. Ali Gökaçtı, *Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi*, (İletişim Yayınları, İstanbul 2002), s.147-149.

¹⁵⁶ TBMM ZC, Devre:2, cilt 10, s:74-75.

¹⁵⁷ Mesut Çapa, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı” *Atatürk Yolu*, (II/5 (Mayıs 1990), s: 49-84.

birkaç göçmen dışında gelenlerin hemen hemen hepsi Anadolu'nun farklı bölgelerine gönderilmişti.¹⁵⁸

Yunanistan'dan itibaren mübadiller büyük sorunlarda karşılaştılar. İlk sorun Yunanistan'da bulunan mal varlıklarının tespitiydi. Mallarının gerçek değerinin tespitinde sorunlar yaşandı. Taşınmaz mallarını fırsat bulabilenler satarak nakde çevirdiler. Hayvanları yanlarında götürme imkanı olanlar alabildikleri eşyaları toplayarak hazırlıklarına başladılar. İlginç olaylar yaşanmaktaydı. Kimileri tekkelerdeki dervişlerin mezarlarını kazarak tahrip olmasını engellemek için daha derine gömüyordu. Bazıları ise geri döneceklerini düşündüklerinden değerli eşyalarını toprağa gömüyordu. Yunanistan'da yaşanan sıkıntılı günlerden sonra "balık istifi şeklinde" bindikleri vapurlarla Türkiye'ye geldiler. Burada da onları büyük sıkıntılar bekliyordu. Limandan indiklerinde ailelerinden kaç kişiden oluştuğunu gösteren belge, aşı belgesi ve Yunanistan'da bıraktıkları mal varlığını ve onun parasal değerini gösteren tasfiye talepnamesini göstermekteydiler. Bürokratik işlemlerin zorluğu sıkıntıları daha da arttırmaktaydı. En önemli sorunlardan biri tasfiye talepnamesiydi. Bunun nedeni bu belgenin göçmen tarafından doldurularak muhtar heyeti tarafından onaylanmasıydı. İşin doğruluğu konusunda yıllar süren tartışmalar çıkmıştı.¹⁵⁹

Örneğin evrak-ı tefviziye olmayan Söke'de iskan edilen Girit mübadillerinden Mustafa oğlu Mehmet'e evrak-ı tefviziye ibraz ettiği takdirde mal verileceği bildirilmişti.¹⁶⁰ Başka bir örnek ise, Giresun'da yaşanmıştı. Giresun'da iskan edilen Kayalar mübadillerinden Yusuf oğlu Rıfat'a ait tefviz dosyasının eksikler görüldüğünden evrakları iade edilmişti.¹⁶¹ İstanbul'da iskan edilen mübadillerden Himmet adlı bir kişi tefviz konusunda kendisine haksızlık yapıldığına dair şikayette bulunmuştu.¹⁶² Konya'da Ermeni emval-i metrukesinden iskan sağlanmış olan Azize isminde bir kişinin elinde belgeleri olmadığından mübadil işlemi yapılmamıştı.¹⁶³

¹⁵⁸ Mesut Çapa, "İstiklal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskan", *Atatürk Yolu*, (11/8 Kasım 1991) s: 631-641.

¹⁵⁹ Gökçaftı, a.g.e. , s: 175-176

¹⁶⁰ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.13/81.20.10, 19 Nisan 1928.

¹⁶¹ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.13/80.13.18, 11 Ekim 1927.

¹⁶² BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.13/80.13.2, 3 Ekim 1927.

¹⁶³ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.11/20.99.55, 26 Kasım 1927.

Mübadiller giriş işlemleri tamamlandıktan sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından kurulmuş olan sağlık ocaklarınca muayeneden geçiriliyordu. Aşılari yaptırılmamış kişilerin aşılari tamamlanırken, bulaşıcı hastalıklar bulunan kişiler tedavi ettirilmekteydi. Mübadillerin yerleştirilmesinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin büyük katkıları olmuştu. 6 Mart 1924'te Ankara'da Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti ile Kızılay Genel Merkezi arasında bir antlaşma imzalandı. Antlaşmaya göre Cemiyet geleceğlerin sağlık durumlarıyla yakından ilgilenmek için Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit Bölge Müdürlükleri merkezleriyle, Kızılay Genel merkezinde birer temsilci bulundurulması kararlaştırıldı. Ayrıca Kızılay Cemiyeti bağış kampanyası da yürüterek toplanan paralarla mübadillerin ihtiyaçlarının karşılanması sağlandı. Birçok hastane ve dispanserin Kızılay Cemiyeti tarafından idare edilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bölgeleri gezmesi amacıyla gezici doktorlar görevlendirilecekti.¹⁶⁶

İskan bölgelerine gönderilecek mübadillere verilecek toprak ve diğer taşınmaz mallarla ilgili olarak 488 sayılı "Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Emvali Gayri Menkule Hakkında Kanun" çıkarılmıştı.¹⁶⁷ Buna göre mübadillere Yunanistan'da bıraktıkları malları nispetinde gayri menkul verilecekti. Verilecek bu gayri menkuller mübadilin yerleştirildiği iskan mıntukasındaki emval-i metrukeden verilecekti. Fakat iskan bölgesinde terk edilen gayri menkulun benzeri yoksa, değeri ona paralel başka gayrimenkul verilmesine karar verilmişti. Kanundan da anlaşılacağı gibi devlet, mübadilleri, Rum ve Ermenilerin bıraktıkları emval-i metrukeye yerleştirmeyi amaçlamıştır. Zaten belirlenen on iskan mıntıkası Rumların ve Ermenilerin yoğun yaşadığı bölgelerdir. Bu gayrimenkulların büyük bölümünün hasarlı olması, sağlamlarının ise daha önceden işgal edilmiş olması hükümeti yaptığı planını başarıyla uygulanmasına engel oldu.

Üzerinde durulmayan diğer bir önemli nokta, giden Rumlarla, gelen Müslüman Türk nüfusun sayıları ile ekonomik uğraşlarıydı. Türkiye'den ayrılan Rumların sayısı gelecek mübadillerin iki katıydı. Ancak Türkiye'ye gelenlerin büyük bölümü tarımla uğraşırken, giden Rumların sadece küçük bir bölümü tarımla uğraşmaktaydı. Böylece dağıtılacak tarım topraklarının gelen mübadiller arasında paylaşılmasında önemli

¹⁶⁶ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", *Atatürk Yolu*, (1/2 1988), s:241-256.

¹⁶⁷ *Düstur*, Üçüncü Tertip, cilt: 5, s: 844-846.

sorunlar çıkacağı apaçıktı. Sorunlar bizzat Mübadele İmar ve İskan Vekilleri tarafından itiraf edilmişti.¹⁶⁸

Yerleşme imkanı bulan şanslı mübadilleri başka sorunlar bekliyordu. En önemli sıkıntılardan biri, aynı köyden mübadillere yeterli sayıda iskan yeri bulunamamasından dolayı farklı yerlere yerleştirilmesiydi. Asıl sorun, yakın akrabaların bölünmesiydi. Örneğin; Langaza mübadillerinden İsmail oğlu Selim Bursa'ya iskan edilirken, annesi Silivri'de bulunmaktaydı. Bu durumun ortadan kaldırılması amacıyla Vekalet'e başvurulmuştu.¹⁶⁹

Yerleşecek bir yer bulan kişilerin üretici duruma geçmeleri gerekmektedir. Ancak mübadillerin geldikleri bölgelerin özelliklerine uygun bölgelere yerleştirilmemeleri sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. Bakanlık gelecek kişilerin meslek gruplarına göre yerleştirilmesi için çalışmalar yürütmüşse de uygulamada sorunlar çıkması, konunun Meclisin gündemine taşındı. Örneğin Sivas mebusu Halis Turgut Bey'in Sivas'taki mübadele ile ilgili verdiği bilgiler mübadelede sırasında yaşanan sorunlara açıklık getiriliyordu:

“Malumualilieridir ki Sivas ta hamdolsun Rum, yoktur denecek kadar azdır. Zara kazasının Aış nahiyesinin yedi, sekiz köyünde Yıldızeli kazasının iki köyünde ve Sivas'ta da yüz elli, iki yüz haneden mürekkep Rum vardır. Fakat mübadeleye tabi olmayan emvali metrukeden birçok emlak ve arazi mevcuttur ki, bunları Heyeti Celileniz bilirler ve bunun mevcudu yedi sekiz bini buluyor. Yetmiş seksen bin dönüm arazi vardır. Buna mukabil Sivas'a on iki bin kişi tefrik olunmuştur. Bu on iki bin kişiden dört bin hane kadarı ki; Zan ederim aşağı yukarı beş bin kişi kadar gelmişlerdir, bunların sureti yurtları, her dairei intihabiyede bütün rüfekai muhteremenin malum ve meşhuda olduğu tarzda bilhassa vesaitten mahrum olan bizim şark havalisindekiler tahta arabalar üzerine yükletilmiş getirilmiştir ki, vesait de bundan ibarettir. Ona denecek bir şey yoktur. Bunlar Sivas'ın dokuz kazasına tevzi olundular. Bunlar geldikleri zaman kimisinin kardeşi Kastomonu'da, babası İzmir'de ailesi Antalya'da, oğlu bilmem nerede olanlar var. Fakat biz bu vaziyetleri tetkik ettik, tahkik ettik, neticede bu meselenin Yunanistan'dan çıkarken vaki olduğu kanaatine vasıl olduk. Sivas'a sevk edilen muhacirler Kayalar kazasının erbabı ziraatindendir. Bunların içinde Türk'ten gayri Kıptiler de vardır. Bunlar niçin getirilmiştir? Bilmiyorum. Kayalar halkı hakikaten kanlı, canlı Türk ırkının her türlü mezayasını cami olan ve mühitte tereddit etmemiş kısımlarındandır. Fakat bu zavallılar kazalara tevzi ediliyorken erbabı ziraat olanları kasabalara, erbabı ticaret ve sanayi olanları da zorla köyle sevk edilmiştir, hatta bir vakia vardır ve belki de Refet

¹⁶⁸ TBMM ZC, Devre:2, Cilt: 10, s:52.

¹⁶⁹ BCA, Toprak İskan Kataloğu, 272.0.0.12/ 56.143.25, 4 Aralık 1927.

Beyefendinin vekaleti zamanına müsadiftir. Sivas'ta ki mıntika müdürü kuvvei cebriye istimal etmiştir. Muhacirler barbar bağırarak; Biz ziraatçiyiz, Güründe arazi yoktur. Oralar bağ ve bahçeli yerlerdir ve dar bir arazidir. Bizi niçin oraya gönderiyorsunuz? Demişler, fakat aldıkları cevap şu idi: "Oraya mürettepsin". Vilayet buna müdahale etmek istemiş, fakat mıntika müdürü valiye "Ben vekaletin mümessiliyim. Seni tanımıyorum" diyerek muhacirlere kuvvei cebriye istimal etmiştir. İdarei Umumiyei Vilayet Kanunundan bu kadar bibehre olan bu zatın, mıntika müdürünün, kendisi burada olmadığı için aleyhinde fazla söylemeyeceğim.

Sonra bir kısım muhacirler, demin arz ettiğim gibi "Aydın" nahiyesine sevk edilmiştir. 1200 ile 1300 nüfustan ibaret olan bu zavallılar Sivas'tan edindikleri malumat üzerine "Orada arazi yoktur. Biz orada geçinemeyeceğiz." İtirazında bulunmuşlarsa da "hayır, oraya mürettepsiniz, binaenaleyh ancak oraya sevk edeceğiz" cevabını almışlardır.

Halbuki oradaki Rumların hemen hepsi taşçı idiler. Gümüşhane, Trabzon ve sahilinde yaşayanlar bilirler, bu kısımda olan Rumlar hep hariçte çalışırlar, kış zamanları gelir köylerinde barınırlar. Dere köyü, Armutlu çayı vesaire gibi muhtelif Rum köy yeri öyle muhittedirler ki, Sathı bahirden olan irtifai bilmiyorum. Fakat vekayi itibarıyla bildiğim bir şeydir bir kısmı kalilin yalnız işeleri için mevcut araziye ekmiş oldukları mahsuller vaktinde yetişmez. Bazen mahsulat karın latınd akılır. Sonbaharda henüz mezruatın yeşil olduğu oradan geçen zevatın malumudur. İşte zavallı muhacirler buraya sevk edilmiştir. Tabii bu zavallılar buraya vasıl oldukları zaman meseleyi daha yakından görerek Vilayete, Vekalet, Riyaseti Cumhura, başka bir yere; nakilleri için müracaatta bulunmuşlardır. "Efendiler burada oda var, fakat arazi yoktur. Biz ise çiftçiyiz. Zara kazasına merbut birçok köylerde vasi ve mümbit arazi vardır. Neden buraya sevk etmiyorsunuz?..." diye feryat etmişlerdir. Bin netice aradan birçok zaman geçtikten ve onlar birçok masraf ihtiyar edip telgraf verdikten sonra mıntika müdüriyetine emir verilmiştir. Vilayet müdahale etmiştir. Biz dairei intihai biyemizi dolaşırken oraya gittiğimiz zaman oranın kaymakamına keyfiyet anlatılmış 7 ila 8 köyden ibaret olan bu Rum köylerine; yaşayabilecek miktarda muhacir sevk edilmiş, bakiyesi de diğer köylere gönderilmiştir. Sivas'ın mülhakatındaki köyler bu vaziyettedir. Her birisi bir tarafa dağılmış, şikayette bulunan muhacirlerin -emre itaat etmediklerinden- işeleri de kesilerek, hususiyle Gürün'de eski Hükümet konağına doldurularak aç ve sefil bırakılmışlardır.

Efendiler, bizim vilayetimizin vaziyeti başka vilayetlere benzemez. Orada kış biamandır. Sivas ve mülhakatının yerli sekene muhacirlere yardım etmemiş olsalardı, oraya sevk edilenlerin yüzde sekseni bugün mevcut olamazdı. Fakat yarın kışın ne biaman soğuklarına karşı bunların himaye edilebileceğini kim temin edebilir? O havaliye sevk edilen muhacirlere şimdiye kadar yalnız ev gösterilmiştir. Arazi, tohum vesaire verilmemiştir. Bunların müracaatlarına rağmen yalnız Hafik kazasının bir kısım köylerine hayvan alınarak verilmiştir. Bu da zannediyorum son zamanlarda olmuştur. Fakat efendiler biliyorsunuz ki, kendilerini işeden aciz olan bu zavallılar bir kat daha aciz kalarak perişan ve hatta mahvolacaktır. Bugün orada bulunan muhacirler, mıntıklarında ademi icabet dolayısıyla Hükümete müracaat ederek mevkilerinin değiştirilmesini rica etmişlerdir. Fakat buna mukabil alakadar memurlar tarafından "hayır,

başka bir yere gidemezsiniz eğer gitmek istiyorsanız hakkı iskan dan vazgeçer ve buna ait de bir senet verirsiniz. Ondan sonra istediğiniz yere gidebilirsiniz” cevabı verilmiştir.”¹⁷⁰

Mübadeleyle ilgili şikayetler bununla sınırlı değildi ve en çok şikayet edilen konulardan biri de iskan sırasında görevlendirilen memurların yaptıkları usulsüzlüklerdi. Durumdan rahatsız olan mübadiller usulsüzlükleri Vekaletle bildirerek şikayetçi olunca konu ile ilgili olarak soruşturma başlatıldı.¹⁷¹ Örneğin; 1930 yılında İskan Müdüriyetinde çalışan memurlar hazırladıkları uydurma senetlerle anlaştıkları kişilere ev vermeye uğraşmışlardı. Olay anlaşılınca yapılan soruşturma sonucu görevini kötüye kullanan memurlar tutuklanmıştı.¹⁷² Ancak bu usulsüzlüklerden dolayı kimi mübadillerin haksızlığa uğraması önlenemedi.

Yaşanan diğer bir sıkıntı bulaşıcı hastalıkların yoğun bir biçimde yaşanmasıydı. Bu nedenle birçok mübadil hayatını kaybetmişti.¹⁷³ Hükümet, mübadele sırasında 5.000 insanın öldüğünü açıklarken, bu sayının daha fazla olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁴

Mübadillerin iskan edilmesinden kısa bir süre sonra yerlerini beğenmeyen mübadillerin iskan yerlerini terk ettikleri görüldü. Bunun üzerine çıkartılan bir kanunla 5 sene oturma zorunluluğu getirildi. Ancak, mübadiller iskan haklarından vazgeçmek koşuluyla, başka bir yere yerleşebilmelerine olanak tanındı. Örneğin; iskan edildikleri İzmir’i terk ederek, İstanbul’a gelen Kavala mübadillerinden Hasan oğlu Mahmut ve ailesinin iskan haklarından vazgeçmek koşuluyla İstanbul’da iskanlarının uygun olacağı bildirilmişti.¹⁷⁵

Mübadele ile ilgili sorunlar izleyen yıllarda da sürdü. Örneğin Selanik mübadillerinden Emine Hanım sorunlarının uzun süreden beri çözülmemesi sonucu şikayetlerini gazeteye yazmıştı:

¹⁷⁰ TBMM ZC, Devre: 2, Cilt:10, s:34-35.

¹⁷¹ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.71/34.51.7, BCA. Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu 272.0.0.71/33.45.10, BCA Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu.272.0.0.71/33.44.9, BCA. Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu 272.0.0.71/30.41.12

¹⁷² Cumhuriyet, 16-19 Eylül 1932.

¹⁷³ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu ,272.0.0.79/72.2.17

¹⁷⁴ TBMMZC.Devre:2, cilt:10, s:61.

¹⁷⁵ BCA, Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.12/59.164.2, 5 Temmuz 1928.

“1926 tarihinde Adapazarı’nda Peşkir sebir mahallesinde 32 numaralı haneye iskan olundum. 1927’de bana muvakkat tasarruf vesikası verildi. Fakat tevfiz muamelesi yapılamadı. Adapazarı iskan dairesi içinde oturduğumuz evi muhaceret ile alakası olmayan Bulgaristanlı Zeliha Hanıma tevfiz etmiş ve tapu senedini de bu hanıma vermiştir. Bu surette ben 8 yetim çocuğumla sokak ortasında kaldım. Şurayı Devlete müracaat ettim. Şurayı Devlet hanenin namıma temlik edilmesine karar vererek keyfiyet Kocaeli vilayeti ve Adapazarı kaymakamına bildirildi. Buna rağmen Zeliha Hanıma verilen ve kanuni hiçbir kıymeti olmayan tapu namıma verilmedi.”¹⁷⁶

Diğer bir şikayet ise Kandiye ve Selanikli olup Adana’ya iskan edilen bir çok mübadil imzasıyla gazetede yayınlanmıştı. Mübadiller, 1930 Mayısında iskan işlerinin bittiğini gazetelerden öğrendiklerini, 6 senedir Adana’da bulduklarını, Yunanistan’da az çok emlak terk etmelerine rağmen, kanun gereğince verilmesi gereken ne ev, ne de emval alınamadığını öne sürmüşlerdir. Ayrıca çok sefalet içinde olduklarını, oysa İzmir’deki mübadillerin bu tür aksaklıklarla karşılaşmadıklarını belirterek sorunlarının çözülmesini istemişlerdir.¹⁷⁷

Yaşanılan tüm bu olumsuzluklara rağmen yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti çok kısa bir sürede eldeki olanaksızlıklara rağmen 400.000’e yakın mübadili yerleştirmeyi başarmıştı.

Mübadeleyle birlikte Türkiye’deki Rumların büyük kısmı Yunanistan’a gitmiş, pek azı Türkiye’de kalmıştır. Gelenlere bakıldığında ise Müslüman-Türk unsurların olduğu görülmekteydi. Ancak gelenler arasında Türkçe bilmeyen unsurlar şikayet konusu olmuştu. Örneğin; Karesi Mebusu Ali Süruri Bey, Edremit’e yerleştirilen mübadiller arasında Bulgarca, Arnavutça ve Boşnakça konuşanlara rastladığından ve bunların kültürlerinin, Türk kültürüne benzemediğinden şikayet etmişti.¹⁷⁸ Gelenler arasında özellikle Arnavutların bulunmamasına dikkat ediliyordu. Türkçe konuşmayan ancak Türk olmaları nedeniyle Pomakların gelmelerine sıcak bakılmaktaydı.¹⁷⁹ Böylece oluşturulmak istenen homojen bir topluluk yaratmada önemli bir adım mübadeleyle atılmış oldu.

¹⁷⁶ Cumhuriyet, 30 Haziran 1933.

¹⁷⁷ Cumhuriyet, 8 Haziran 1930.

¹⁷⁸ TBMM ZC, Devre:2, cilt:10, s:53-62.

¹⁷⁹ Cevat Eren, Pomaklara Dair, Türk Kültürü, (1-4, 1963), s.37-41.

2. MUHACİRLERİN İSKANI

Mübadiller dışında başta Balkanlardan olmak üzere Türk-Müslüman nüfusun buldukları ülkede karşılaştıkları problemler nedeniyle Türkiye'ye geldikleri görülmektedir. Bu hareket 1989'a kadar devam etmiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya'dan yoğun bir göç yaşanmıştır. Gelen bu kişilere muhacir denmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren muhacirler sistemli bir şekilde yerleştirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet döneminde yaşanan nüfus sıkıntısı nedeniyle muhacirlerin gelmesi teşvik edilmiş, konuya bir devlet politikası çerçevesinde yaklaşmıştır. Örneğin Dahiliye Vekillerinden Şükrü Kaya, 1934 yılında yaptığı bir konuşmada Türkiye dışında yaşayan Türklerle ilgili bilgiler vermiş, gelecek muhacirlerin nüfus artışı için önemini belirtmişti:

"Bütün Bulgaristan'da bir milyon Türk vardır. Türklerin en keşif buldukları yer, kadimen kılar erbaa denilen Deli ormanıdır. Buradaki Türkler kuvvetli ve bildiğimiz tam Türk evsafını haiz olan Türklerdir. Diğerleri Rumeli şarkide ve bir kısmı da Edirne vilayetinde Bulgarlara kalan kısımda. Koşukavak, Ahiçelebi, Darıdere denilen dağlardadır. 400.000 Türk de Romanya'da vardır. Bunların içerisinde Hristiyan Türkler denilen Kakavuz Türkleri de dahildir. 800.000 kadar da Yugoslavya'da vardır. Buradaki Türkler evvela Makedonya'da kendilerine kalan kısımlarda, henüz gelmeyen Türklerdir. Diğer taraftan yine Türk unsurundan oldukları halde kısmen dillerini muhitlerine uyduran diğer Türkler vardır. Hariçteki Türkler bundan ibarettir. Bunlar doğrudan doğruya bizimle beraber son asırlarda istilalara iştirak edip orada yerleşen ve asırlarca bizimle beraber hükümran olan Türklerdir. Bundan başka diğer yerlerde de Türk ırkına mensup daha 20-30 milyon Türk vardır ki bunlar mevzuumuzun haricindedir. Türk tarihi, pek iyi malumunuzdur ki büyük hicretlerle başlamış bir tarihtir. Dünyaya medeniyeti yayan, dünyaya insanlığı tanıtan ve tanıttıran Türk büyük muhacereti olmuştur. Tabii tarih mevzuumuz haricinde olduğu için son asırlara geleceğim. Türkler bir memleketi kolonize etmek yani yerleşmekte tarihte misli görülmemiş bir isim kazanmıştır. Hiçbir Devlet Türklerle boy ölçüşebilecek kolonizasyon misallerine malik değildir. Romalılar, Atinalılar ve diğerleri, hatta Fransızlar ve İngilizler Türklerin gösterdikleri kolonizasyon kuvvetini hiçbir yerde gösterememişlerdir. Türk her nereye gittiyse medeniyeti, imar ve irfanı da birlikte götürmüş ve bir müddet sonra oraları bugünkü kendi iç vatanımızdan farksız bir hale getirmiştir. Son asırlarda Türkün ilk geri hicreti bilirsiniz (Viyana'dan ricatten) başlar. Türkün ikinci bir hasleti de vaktile bayrağının hakim olduğu yerde esir olarak yaşayamamasıdır. Bunu zaaf olarak telakki edenler olduğu gibi kuvvet olarak ta telakki edenler de vardır. Ben Türklerin esir yaşayamamalarını, büyük bir haslet ve kuvvet olarak tanırım..."

Dediğim gibi ecdadın yurdundan malik olduğu tarladan bir kanunla, bir emirle, bir darbe ile atılan adamda kuvvei maneviye tabiatile sarsılır. Mala karşı rağbeti ve cana karşı kıymeti azalır. İşte cana karşı kıymeti ve mala karşı olan rağbetini artırmak, kuvvei maneviyeyi yükseltmek, bu güçlüğe inzimam eden ruhi amillerdir. Diğer taraftan bu muhacirler meselesi görüşülür ve düşünülürken memleketin nüfus meselesi de düşünölmek icap eder. Bir milletin en büyük sermayesi nüfusedur. Bu sermayenin en kıymetlisi de doğrudan doğruya kendi nüfusedur. Her memleketin nüfus şeraiti muntazama dahilinde yürürse 25 sene tezauf eder. Şimdiye kadar 10 seneden beri Türkiye’de cereyan eden iktisadi, siyasi ve içtimai ahval ve inkişafı nazarı itibare alarak hiç tekzibten korkmıyarak söyleyebilirim ki, 1950 tarihinde Türkiyenin nüfusu 30-35 milyon olacaktır. Bu doğrudan doğruya milletimizin kendi sermayesinin verimidir. Türkiyenin diğer verimleri de buna inzimam eder. Hariçteki kan arkadaşlarının, his ve hars arkadaşlarının, gerek kendi arzuları ve gerekse diğer saiklerle memlekete gelebilmeleridir. Memleket nüfusunun çoğalmasında bunlar da büyük ve kıymetli amildir. Demin de söylediğim gibi, memlekete 923 ten 934 senesine kadar bir milyona yakın Türk gelmiştir. Demek ki, bizim 25 senede bir nüfusun tezauf edeceği hakkındaki kaideye bu kuvvetli elemanların tesirile iki milyon Türk daha ilave edebileceğiz. Bunların buldukları yerlerde hukuki vaziyetleri muahedelerle mazbuttur. Hepsi de ekaliyet hukukuna maliktir. Fakat Türkiye’deki irfanın ve umranın inkişafı, Cumhuriyetin feyizlerinin elle tutulacak ve gözle görülecek kadar etrafa yayılmış olması, Türk istiklal ve şerefının cihanşümöl olması, hariçteki her Türke karşı bir cazibe rolü oynayacak her Türkü ana vatana cezp etmektedir.”¹⁸⁰

Türkiye dışında bulunan Türklerin ülkeye getirilmesi gerektiğini savunan ve yazılarında konuya sıkça vurgu yapan Yunus Nadi, izlenmesi gereken iskan siyasetini şöyle açıklamıştır:

“İsmet Paşanın sıraya koyup henüz tatbikata geçirememiş olduğu siyasetlerden biri Türkiye’imizin iskanı siyasetidir. Bir milyon kilometre murabbama yakın çok geniş bir saha işgal eden Türkiye’imizde nüfus azdır. Memleketimizde kilometre başına belki ancak 20 kadar nüfus isabet ediyor. Bu miktar pek azdır ve bu az nüfus dahi pek geniş bir saha olan memleketimizde gayri mütenasip bir surette dağılmıştır. Karadeniz’le sahilolar olan vilayetlerimizde binnisbedar araziye fazla bir nüfus kesafeti isabet etmiş olduğu halde mesela Trakya’daki topraklarımız, şimdiki mevcudunun daha dört beş misli nüfusu ferah ferah alabilecek veçhile geniştir ve boştur. Bilhassa Avrupa’nın muhtelif memleketlerinden geçilmek suretinde vuku bulan bir avdette Trakya’daki nüfus azlığı göze çarpmamak mümkün değildir. Halbuki Trakya’nın toprakları pek münbittir ve yanbaşında İstanbul gibi büyük bir şehre karadan ve denizden muvasalasındaki kolaylık hasebile iktisadi şeraiti en mükemmel olan topraklardır. Trakya’daki nüfus azlığı Anadolumuzun Karadeniz vilayetlerimizden başka hemen diğer tarafında aşağı yukarı hemen aynı ehemmiyetle nazarı dikkati celbeder. Bu sabah bizi İstanbul’dan Ankara’ya götüreren trende uyanarak dışarıya çıktığımız zaman Polatlı’yı geçmiş idik. Oradan itibaren Ankara’ya varıncaya kadar tek tük köyler görebildik. Biz bu Sakarya vadisinin Eskişehir’e kadar akşamını da karış karış denilecek kadar

¹⁸⁰ TBMM ZC, Devre:2, cilt:25, s.16-17.

yakından biliriz. Bu tarafı da, o tarafı da ilk nazarda insana bomboş dedirtecek bir manzara arz etmekten hali değildir... Demek ki Türkiye’imizde evvelü ahir nüfus mes’alesi diye gayet mühim bir mes’ele mevzudur. Memleket idaresine vazlüyet olup ta bu mes’eleyi görmemek ve bilmemek ihtimali yoktur. Nitekim biraz yukarıda söylediğimiz veçhile bu mes’ele Başvekil Paşa’nın tamamile ihata ettiği halde henüz kuvvetle ileri sürülmesine vakit bulamamış olduğu bir mes’eledir. Filhakika bu mes’elenin halli başlıbaşına bir program tanzim ve tatbikini icap ettirecek kadar mühimdir. Fakat biz öyle zannediyoruz ki memleketimiz için artık bu nüfus mes’elesile işgalin zamanı iyiden iyiye gelmiştir. Bu mes’elenin hallini daha ziyade tehir edemeyeceğimiz kanaatinde bulunuyoruz.

Memleketimizde nüfus arttırmanın iki yolu vardır:

1. Dahilde vefiyatı azaltmak
2. Hariçten yeni nüfus getirmek

Buna üçüncü bir nokta olarak memleketimizden nüfus çıkmasına meydan vermemeyi dahi ilave edersek tasnif tamam olur. Memlekette Türk olan nüfusun bu ana topraklarına terk edip gitmeleri nadirdir. Fakat gayrı Türk olan unsurlardan mesela Musevi’lerin bu son senelerde daha ziyade bazı iktisadi şerait tesirinde olarak birer ikişer memleketi terk edip gitmekte oldukları ve bu birer ikişer gidişin en sonrada birkaç bin ile ifade edilebilecek bir yekun teşkil ettiği rivayet olunup durmaktadır. Filhakika bazı bildik Musevi’lerin Türkiye’yi terk edip gitmiş olduklarını biz de biliyoruz. Eğer bu memleketi terk edip gitme hadisesi dedikleri kadar çoksa onun önüne geçecek tedbirler almak muvafık olur. Memleketi terk edip giden her fert bizim için bir zarar demektir. Biz memlekete yeni nüfus getirmek ihtiyacındayız. Nerede kaldı ki mevcutlarının da memleketi bırakıp gitmelerine göz yumabilelim. Dahilde vefiyatı ve bilhassa çocuk vefiyatını azaltmak mes’alesi en büyük devlet mes’elelerinden biri sayılacak kadar ehemmiyeti haizdir. Bu mes’ele ile devlet hiç meşgul olmuyor değildir. Refik Beyefendinin muttarit bir gayret ve ihtimam ile idare etmekte olduğu sıhhat işlerinin tahsisen bu gayeyi istihdaf eden şubeleri az iş görmüyorlar. Sonra gene devletin teveccüh vesahabetine mahzar Himayeci Etfai teşkilatı dahi bu maksat uğrunda çalışan pek hayırlı bir müessesimizdir. Fakat iş, mesainin bu kadar ile hal ve ikmal edilebilecek işlerden değildir. Bu iş pek büyüktür, adeta mahsus surette yapılacak bir programla devletçe itinaların en büyüğüne mahzar kılınacak çok muazzam bir iştir. İşte nüfus mes’alesinde devletçe bir taraftan bir programın tanzimine başlanacaktır.”¹⁸¹

Yukarıdaki bilgilerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye dışındaki Müslüman-Türk nüfusun getirilmesi Cumhuriyet dönemi iskan politikalarının önemli bir parçasıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında başta Balkanlar olmak üzere Kafkasya’dan göç yaşanmıştı. Bu dönemde Arnavutların kabul edilmediği görülmektedir¹⁸²

¹⁸¹ Yunus Nadi, “İskan Siyaseti”, Cumhuriyet Teşrinisani 1930.

¹⁸² BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.1/22.82.15, 5 Ocak 1927.

1923 ile 1952 arasında Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelen göçmenlerle ilgili şu sayıları verebiliriz:

Bulgaristan'dan 1923-1939 arasında toplam 198.688 kişi gelmiştir. Yıllık ortalaması 17.000 kişidir. 1935-1940 yılları arasında Bulgaristan'dan 95.964 Türk göç etmişti. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yani 1941'den 1949'a kadar Türk göçü azalmış ve sadece 14.390 Türk gelmişti. Bu tarihten sonra en büyük göç hareketi 1950-1951 yıllarında gerçekleşti ve 154.000 Türk göç etmek zorunda kalmıştı.¹⁸³

Diğer bir ülke olan Yugoslavya'dan ise 1923-1933 yılları arasında 26.120 aile 108.179 kişi serbest göçmen olarak gelmişti. 1934-1940 arasında ise 5894 kişi iskanlı olarak gelmişti.¹⁸⁴

Romanya'dan ise 1923-1938 döneminde 75.771 iskanlı ve 38.009 serbest olmak üzere 113.710 Romanyalı Türk Türkiye'ye göç etmiştir.¹⁸⁵ 1935 yılında Romanya Büyükelçiliği'ne atanan Hamdullah Suphi Tanrıöver burada bulunan Türklerin Türkiye'ye gitmesi için yoğun bir gayret göstermişti. Trakya Umumi Müfettişliğiyle yaptığı yazışmalarla göçün planlanmasına çalışmıştı. Trakya Umumi Müfettişine yazdığı bir yazıda Romanya'da Türk nüfusunun bulunduğu yerler, göçün mevsimi ve göç sebepleri ile ilgili bilgiler vermişti.¹⁸⁶ Bu girişimler sonucu 1935 yılında Romanya'dan yoğun bir göç yaşandığı görülmektedir. Gelen bu kişilerden Nazım Vapuruyla gelen 1028 kişi Çanakkale'ye, Hisar Vapuruyla 1296 göçmen Tekirdağ'a, Bursa Vapuruyla gelen 1296 kişi Lapseki'ye, Adana Vapuruyla gelen 627 kişi Gelibolu'ya, Nazım Vapuruyla gelen 1520 kişi Maydos'a, Hisar Vapuruyla gelen 727

¹⁸³ Aġanođlu, a.g.e., s:310. Bulgaristan'dan gelen muhacirler yıllara göre büyük farklılıklar göstermiştir. Örneğin; 1935 yılında altı aylık bir sürede 19 bine yakın muhacir gelmiştir. Bulgaristan'dan yaşanan yoğun muhacir göçü iki devlet arasında antlaşmaların yapılmasına neden oldu. Türkiye'ye gelen Bulgar muhacirlerinin Bulgaristan'da bıraktığı gayri menkuller ve Türkiye'den Bulgaristan'a göç eden Bulgarların terk ettikleri gayri menkuller sorununu zmek amacıyla 18 Ekim 1925'de bir anlaşma ve buna bir protokol eklenmişti. Bu protokolün b maddesine göre Türkiye ve Bulgaristan karşılıklı olarak 1912 hudutları içinde doğup 18 Ekim 1925'e kadar diğer lkeye göç eden gittiği ülkenin vatandaşı olacaktı. Bunlara terk ettikleri gayrimenkuller üzerinden mülkiyet hakkı tanınacaktı. Ancak İstanbul'da yaşayanlar bu anlaşma dışında bırakılmıştır. 24 Mayıs 1928'de TBMM'i tarafından Bulgaristan'da terk ettikleri mallara eşdeğer gayrimenkul verilmesi kabul edilmişti. Yılmaz Altuğ, " Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler" Bellekten,(Cilt: LV, sayı: 212), s: 114.

¹⁸⁴Aġanođlu, a.g.e., s:321.

¹⁸⁵Aġanođlu, a.g.e., s:332.

¹⁸⁶ BCA., Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu, 30.10.0.0/116.810.13, 31 Ocak 1936.

kişi Tekirdağ'a iskan edilmişti.¹⁸⁷ Ayrıca 1934-1940 yılları arasında 5.894 kişide iskanlı olarak gelmiştir. 1934-1949 yılları arasında 3.139 kişi serbest göçmen olarak gelmiştir.¹⁸⁸

Romanya ile 4 Eylül 1936 tarihinde Dobruca'daki Türklerin göçleri ile ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre bu bölgedeki Müslüman Türk unsurlar beş yıl içinde Romanya'yı terk edebileceklerdi. Bu anlaşmaya göre muhacirlerin şehir içindeki gayri menkullerin tam tasarrufu muhacirlerin olacaktı. Şehir dışındaki binaların mülkiyeti Romen hükümetine bırakılacak. Bu olay komisyon tarafından verilecek talimatnamede belirtilecekti. II. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle anlaşma tam olarak yürürlüğe girmemiştir.¹⁸⁹

Muhacirlerin ülkeye gelmeden ve ülkeye girmeleri ile birlikte takip edilen işlemler şunlardır: Dahiliye Vekaleti'nce kabul edilen muhacirler buldukları hükümetlere başvurarak pasaport alacaklardı. Bu pasaportlar pulsuz ve harçsız alınacaktı. Böyle bir işlem yapılmazsa muhacirler Türkiye konsolosluklarına başvurarak pulsuz ve harçsız muhacir vesikasıyla eşya ve hayvanları için de vesika alabileceklerdi. Konsolosluklar muhacir vizesi veya vesikası vermek için Dahiliye Vekaleti'nden gösterilen şartlardan başka şart arayamazlardı. Türkiye'de hükümetten hiçbir iskan yardımı istememek şartıyla gelmek isteyen ve yardıma muhtaç olmadığını göstererek senet imzalayan Türk ırkından mensup kişiler Dahiliye Vekaleti'nin cevabı gelmeden Türk konsolosluklarınca muhacir vesikası alabileceklerdi. Bu kişiler sadece İskan Kanunu'nun muafiyetlerinden yararlanırken hükümetten iskan yardımı alamazlardı. Türk soyundan olmayıp da Türk kültürüne bağlı bulunmayıp iskan yardımı istemeyenler Dahiliye Vekaleti'nin onayı gelmeden muhacir kağıdı alamazlardı. Hükümetten iskan yardımı isteyenlere Dahiliye Vekaleti'nin onayı olmadıkça ve iskan yeri gösterilmedikçe muhacir kağıdı verilmezdi. Muhacir kağıdı alan muhacirler ister tek, ister toplu gelmeleri konusunda Türk konsoloslukları gereken kolaylığı sağlamak zorundaydı. Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakliye vasıtalarından ilk çıktıkları yerdeki büyük mülkiye memuruna bir hafta içinde müracaat ederek tabiiyet beyannamesi imzalayarak muhacir kağıdı almaya mecburdu. Muhacir kağıdı olan her

¹⁸⁷ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1935.

¹⁸⁸ Ağanolu, a.g.e., s:320.

¹⁸⁹ Altuğ, a.g.m., s.117-118.

muhacir, iskan kanununda muhacirlerle ilgili yazılı bütün muafiyet ve haklardan istifade edebilecekti. Türk kültürüne bağlı olmayanlara, anarşistlere, casuslara, göçebe çingenelere, memleket dışına çıkarılmış olanlara muhacir kağıdı verilmezdi. Muhacir kağıdı verilen muhacirler sağlık muayenesine tabi tutulurlardı. Bu muayene Sağlık Bakanlığı tarafından veya muhacir doktoru varsa onun tarafından yapılırdı. Muhacirler sağlık muayenesi yapılmadıkça serbest iskan isteseler de sevk edilmezlerdi. Eğer hastalık varsa tedaviden sonra gönderilirdi. Hükümet özellikle bulaşıcı hastalıklara karşı tedbir almak için bu konu üzerinde titizlikle durmuştu. Muhacir kağıdı olan muhacirler, bir yıl içinde kendilerini nüfus kütüklerine yazdırmak için müracaata mecburdular. Bir yıl içinde kendini nüfusa yazdırmayan muhacirlerden muhacir kağıdı geri alınarak bunların askerlik muafiyetleri kaldırılırdı. Türkiye'nin terk ettiği topraklarda yaşayan Türk tabiiyetini muhafaza eden veya terk edilen topraklar halkından olup yabancı bir memlekette yaşamakla birlikte Türk ırk ve Türk kültürüne bağlı olanlar Türkiye'ye yerleşmek maksadıyla gelenler muhacir olarak kabul edilebilirdi. Bunlar tabiiyet beyannamesi imzalanma lüzumu olmayıp muhacir kağıdı almaya mecburdular. Hükümetten iskan veya iskan yardımı isteyen muhacirler, hükümetin gösterdiği yere gitmeye mecburdu. Bu mecburiyeti yapmayanlar iskan hakkından yararlanamazlardı. Muhacirler iskan yardımı alabilmesi için iki yıl içinde başvurması gerekmekteydi. Ayrıca iskan talebinin bulunmasından sonra üç ay içinde iskanların yapılması mecbur kılınmıştı.¹⁹⁰

Muhacir ailesi iskan edildiği sırada aile reisi adına işlem yapılmakla birlikte, muhacir ailesinin her birinin malları üzerinde ayrı ayrı hakları bulunmaktaydı. Erkek muhacirlerden yerli kadınlarla evlenenlerin öldükten sonra mülkiyetleri eşine geçirdi. Bu konu ile ilgili olarak İskan Umum Müdürlüğü'ne yapılan bir başvuruda kocası kasap Ahmet'le birlikte iskan edilen Fatma'nın kocasının ölmesiyle birlikte iskan hakkının ortadan kalkıp kalkılmayacağı sorulmuş, müdürlük iskan hakkının devam ettiğini bildirmiştir.¹⁹¹

¹⁹⁰ *Düstur*, Üçüncü Tertip ,cilt:16, s: 367-370.

¹⁹¹ Kökdemir, a.g.e., s: 241.

Bu gelen muhacirlerin (1923-1929) Türkiye'de nereye ne kadar muhacirin yerleştirildiği İstatistik Enstitüsü rakamlarıyla tabloda görölmektedir.¹⁹²

İkinci bir tabloda ise 1933 yılında muhacirlerin nereden geldikleri ve nerelere yerleştirildikleri gösterilmiştir.¹⁹³

¹⁹² T.C. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, (İkinci Cilt, 1929. İstanbul Cumhuriyet Matbaası, Ank. 1929).

¹⁹³ BCA, Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Kataloğu, 30.10.0.0/81.531.8, 24 Haziran 1935.

^

TÜRKİYE'YE GELEN VE İSKAN OLUNAN MUHACİRLERİN VİLAYET İTİBARI İLE MİKTARI

Vilayetler	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Yekün
Adana				5524	1200	407	497	782	150	8560
Afyon K. H.				451	236	94	264		228	1273
Aksaray				3286						3286
Amasya			26	1859	897	597		231	403	4247
Ankara	38	65	19	162	223	381	527	236	128	1779
Antalya	11			2781	638	662	610	218	2	4922
Artvin		46								46
Aydın			35	6322	88	14	25	146	1542	8172
Balıkesir	179	264	13725	15903	3510	1575	1932	86	957	38131
Bayazıt	136			609	2111				657	3513
Bilecik				2178	1379	569		335		4461
Bitlis	437				33	1139	720	1301		3830
Bolu				85		12	97		9	203
Burdur				383	20	2	27	16	11	459
Bursa	310	231	6701	22636	2738	827	705	305	70	34523
Cebeliçerçet				454	1822	116	326	226	162	3106
Çankale	747	54	219	7866	1778		192	782	218	11066
Çankırı										
Çorum				1524		51				1575
Denizli	269			2190				269		2729
Diyarbakır				127	75	16	80	186		484
Edirne		44	7593	20224	12224	5314	3937	105	2194	51635
Elazığ				1220		232		672	1122	3246
Erzincan					35	62		19		116
Erzurum					514	581				1095
Eskişehir	13	777	35	296	530	324	466	126	144	2712
Giresun		10		516	70			27		623
Gümüşhane			625		134	37	15			811
Gaziantep						1196	91	43		1336
Hakari					16	129		165		310
İçel				679	7	295	19	37	3	1047
İzmir	1682	4644	2301	4653	8011	2566	6238	1407	365	31863
İsparta					838	56	202	79	13	1185

TÜRKİYE'YE GELEN VE İSKAN OLUNAN MUHACİRLERİN VİLAYET İTİBARI İLE MİKTARI

Vilayetler	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Yekün
İstanbul			3647	28106	1020	302	2412	1000	999	37486
Kars	458	711	1314			29				2512
Kastamonu			127	336	192	75	39	73		842
Kayseri	13		192	253			245	577	21	7301
Kırklareli		316	135	18718	1067	3965	3053	5865	1405	34524
Kırşehir					172		21			193
Kocaeli	220	2665	3273	10043	2222	755	1292	7217		27687
Konya				2767	380	1097	776	529	22	5571
Kütahya				485	744	553	73	26	132	2013
Malatya						76				76
Manisa	26	51	399	10477	1395	928	553		526	14365
Mardin								200	244	444
Marş				1132				11	32	1175
Mersin				2992		128	210			3330
Muğla			1375	621	415	1462	172	923	152	5120
Niğde				15668		3		31		15702
Ordu			1028	44		36	15	125	107	1355
Rize										
Samsun			2411	8795	5071	2952	3350	89	550	23216
Siirt										
Sinop			310	873	6					1109
Sivas				2356	701	1835		2647		7539
Şebın K.H.				5779				100		5879
Tekirdağ	6540	215	4828	17315	90	527	728	3485	1568	35296
Trabzon				45	329	29	1			404
Tokat					3200	2987	2022	9	6	8224
Urfa				1				289		290
Van							275		158	433
Yozgat					13	13	6	1403	114	1549
Zonguldak			137	680	379	45		44		1285
Yekün	11079	10093	50689	235414	56523	35081	32213	32442	14414	477918

1933 YILI İÇİNDE TÜRKİYE'YE GELEN GÖÇMENLERİN CETVELİ

(30/06/934 tarih ve 12058/ 5410 sayılı tamime gelen cevaplardan toplanmıştır.)

Vilayet	Bulgaristandan		Romanyadan		Yoğoslavyadan		Yunanistandan		Rusyadan		Suriyeden		İrandan		Azarbecyandan		Sair Memleketlerden		Tutarı	
	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus	Ev	Nüfus
Afyon V.	4	11	4	9	3	3													11	23
Amasya V.					1	6			2	5									3	11
Ankara V.	4	21			14	71	3	3			1	3			1	1	8	18	31	117
Antalya V.																	6	13	6	13
Aydın V.					10	52													10	52
Balıkesir V.	17	88	29	145	5	27	1	4			1	1							53	265
Bayazıt V.									468	2360									468	2360
Bilecik V.	33	100	9	25	8	41													50	166
Bolu V.	1	1																	1	1
Burdur V.															1	1			1	1
Bursa V.	94	161	19	84	47	114	26	35	3	12	2	2	1	1			2	4	194	413
Çanakkale V.	5	27	5	24			1	1											11	52
D.Bekir V.			23	83	24	82					2	7							49	172
Edirne V.																	9	44	9	44
Elazığ V.			222	820	1	6			2	15									225	841
Eskişehir V.	10	50	43	244	25	126			2	9									85	429
İstanbul V.	127	741	318	1506	154	686	6	39	8	23									613	2995
İzmir V.	2	6			251	966											1	3	254	975
Kars V.									987	4088									987	4088
Kocaeli V.	47	177	7	24	5	19	34	42	2	5									95	267
Malatya V.					1	5			27	135			12	60					40	200
Manisa V.					20	93													20	93
Muğla V.																	47	146	47	146
Mus V.									416	1197			105	587	10	31			531	1815
Ordu V.											1	1							1	1
Sivas V.					85	425	1571	6362	151	847									1807	7634
Tekirdağ V.	118	388	85	309	24	97													227	794
Van V.									113	582			169	856					282	1438
Yozgat V.	3	13			46	199			7	28									56	250
Tutarı	465	1784	769	3273	724	3018	1642	6486	1201	9316	7	14	287	1504	12	33	97	581	6191	26002

Bu cetvelde adı yazılı olmayan vilayetlere 933 yılı içinde Göçmen gelmemiştir.

	Ev	Nüfus
Bulgaristandan	465	1784
Romanyadan	769	3273
Yoğoslavyadan	724	3018
Rusyadan	2188	9316
Suriyeden	7	14
İrandan	284	1504
Azarbecyandan	12	33
Sair memleketlerden	97	574
Tutarı	6191	26002

Cevat Geray, Türkiye'ye gelen göçmenler üzerinde yaptığı bir çalışmada 1923-1960 arasında 889042 göçmen geldiğini, bunların 507858'i Marmara Bölgesine, 74809'u Ege Bölgesine, 77986'sı Kuzey Anadolu'ya, 130205'i Orta Anadolu'ya, 42171'i Doğu Anadolu'ya ve 10708'inin Güney Doğu Anadolu'ya yerleştirildiğini tespit etmiştir.¹⁹⁴ İklim ve toprak şartlarının geldikleri bölgeye benzemesi önemli bir etken teşkil ederken, bu bölgenin sınır olması nedeniyle Türk kimliğine daha fazla sahip çıkmaları bu kişilerin bu bölgeye yerleştirilmesinde etkili olmuştur.

Trakya'da yaşanan yoğun muhacir göçü nedeniyle hükümetler bazı tedbirler alma ihtiyacı duymuşlardır. Örneğin; 1936'da iskan işinden sorumlu olan Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti'nin teklifi üzerine Bakanlar Kurulu, 29/1/1936 tarihli toplantısında, Trakya'ya yeniden muhacir kabul edilmesinin halkın sıkıntısını arttıracığını, bu nedenle gelecek olan 25 bin kadar göçmenin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana vilayetlerinin muhtelif kazalarında tespit edilecek olan boş topraklarına yerleştirilmesi kararlaştırıldı.¹⁹⁵

Trakya'da yaşanan bu yoğun muhacir göçü nedeniyle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale illerini içine alan bölgede Trakya Umumi Müfettişliği kurulmuştur. Müfettişliğin temel görevi bölgedeki bayındırlık ve iskan sorunlarıyla ilgilenmektir.¹⁹⁶ Yapılan çalışmalar ise Trakya Umumi Müfettişi Kazım Dirlik tarafından raporlaştırılmıştır ki bu rapor Trakya'daki iskan konusuna açıklık getirmektedir.

"İskan durumu -. Yunanistandan gelen mübadiller Rumların bıraktıkları köylere yerleştirildikten sonra 934 iptidalarına kadar muhaceret az çok durmuş idi. On sene kadar bir tevakkuf devresi geçiren muhaceret bu senenin 'iptidalarında Bulgaristan ve Romanya'dan akın halinde tekrar bağladı. 934 senesi nihayetine kadar bu iki yerden yalnız Trakya'ya (22457) göçmen geldi. O senenin bütçesinde iskan için pek az tahsisat bulunduğundan Umumi Müfettişlik bu göçmenleri halkın fili yardımlarına müracaat ederek köylülerin evlerinde barındırmıştır.

Trakyanın yerli halkının bu hususta gösterdiği fedakârlık her türlü takdirin fevkindedir. Göçmenleri evlerine kabul ettiği gibi geçen seneki kuraklığın doğurduğu darlık ve zarurete rağmen bu ırkdaşlarını uzun müddet beslemiş, tarlasını sürmüş, hatta tohum bile vermiştir. Yeniden yapılmaya başlanan göçmen evlerinin inşa malzemesinin tedarik ve naklinde yardımları hala devam etmektedir. 934 Senesinde

¹⁹⁴ Cevat Geray, Türkiye'den, Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1960),(Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, Ankara, Ocak 1960), s: 34.

¹⁹⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Katologu 030.18.01.02/61.8.9, 29 Ocak 1936.

¹⁹⁶ Koçak, a.g.e, s:127.

başlıyan muhaceret bulunduğumuz sene de durmamış, devam etmekte bulunmuştur. Bu güne kadar gelen göçmenler (6916) hanede otuzdokuz bin 124 nüfusa balığ olmuştur. Köstencedeki memurumuzdan aldığımız rapora göre Romanyadaki Türklerden alâkalarını kesip Sonbaharda gelmeğe hazırlanmış yirmi beş bin göçmen vardır. Bulgaristanda memurumuz olmadığından oradan gelecek göçmenlerin sayısını tespit etmek imkânı yoktur. Hemen her gün hududumuza iltica edenlerin ve muntazam pasaportla gelenlerin ifadelerine bakılırsa Sonbaharda Bulgaristandan mühim miktarda göçmen gelecektir. Bunların iskan mahallerini şimdiden tayin etmek, barınacakları evleri hazırlamak için oradaki konsoloslarımız marifetiyle tahkikat icra edilerek hicrete hazırlananların miktarını az çok hakikate yakın bir derecede tayin ve iş'arını Sofyadaki Elçimizden rica ettim.

İskân işi belli bağı üç safha arz etmektedir. Bunlardan biri göçmeni barındırıp ev sahibi etmek, ikincisi kendisinin ve ailesi efradının maişetlerini yalnız başına temin edecek duruma gelinceye kadar beslemek, üçüncüsü de toprak ve çift hayvanlarıyla ziraat aletlerini verip müstahsil bir hale getirmektir. Bölgenin iskân durumunu izah için bu üç safhanın her biri hakkında arzı malumat etmeği faydalı görüyorum.

1. Göçmenler memleketimize gelmeğe bağladıkları zaman kendilerine evelce yapılmış ev olmadığı için İskan kanununun verdiği salâhiyete istinaden yerli halkın evlerine muvakkaten yerleştirilmiş ve Kıştan evel gelenlere yine kendileri ve yerli halk çalıştırılmak suretiyle bir miktar ev yapılmış, mühim bir kısmı Kışı yerli evlerinde geçirmişlerdir. 934 senesinde gelenlerin bu senenin ilkbaharıyla Yaz aylarında göçenlerin evlerini yaptırmak için Bölgenin her tarafında faaliyete geçilerek inşa malzemesinden olan kerpicin göçmenler tarafından imaline başlanmış ve 935 senesi Mayısında verilen tahsisatla bir miktar kiremit, cam, menteşe, çivi mubayaa edilmekle beraber geçen sene Mersinden getirilen üç bin metre kereste ile evlerin kapı ve pencerelerinin yaptırılmasına başlanmış ise de evleri örtmek için icabeden çatılık kereste Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngörenin yorulmak bilmeyen mesaisine rağmen tedarik edilemediğinden ev inşaatında mühim bir ilerleme görülmemiştir. Umumi Müfettişlik vekâletini der'uhte ettiğim zaman inşaat durumu bu merkezde idi. Kerestesizlik yüzünden örtülemiyen evlere göçmen iskânı kabil olamayacağından her şeyden evel kerestelerin tedarik ve mubayaasına koyuldum. Arttırma ve eksiltme kanununa tevfikân Zingal Orman şirketiyle bir mukavelename yapıldı. Bu mukavele ile şirket dört bin metre mik'ap çatılık, bin beşyüz metre mik'ap çitalık, beş bin beşyüz metre mik'ap ta kapı ve pencerelik kereste vermeği taahhüt etti. Bunlardan iki bin yediyüz metre mik'ap Tekirdağına gelmiş ve vapurun tahliyesine başlanmıştır. Zingala ihale edilen bu keresteden maada Çanakkale, Bayramiç, Biga ormanlarında Orman dairesince gösterilen maktalarda çatılığa salih onsekiz bin metre mik'ap kerestenin de imal ve sahile nakli beher metre mik'abı on liradan müteahhitlere ihale olunmuş ve kat'iyata başlatılmıştır. Seyhan vilayetinin Poza ormanlarından mubayaa edilen üçbin metre mik'ap kereste önümüzdeki Eylülün sonlarında Trakya iskelelerine gelmiş bulunacaktır. Bu kerestelerle oniki bin beş yüz evin örtülerek ikmalî kabil olabilecektir. Yani şimdiye kadar gelen göçmenlerin evleri ikmal edildikten başka bundan sonra yapılacak evin kerestesi de temin edilmiş demektir. Gelecek seneki inşaatın bu sene olduğu gibi kerestesizlik yüzünden gecikmemesi için Romanyadan kereste celbine tevessül edilerek oradaki Elçimiz Hamdullah Suphi Tanrı Överin delaletiyle bunun teminine çalışılmaktadır. Son aldığımız habere göre Romanya hükümet ve kereste tacirleri ile cereyan eden müzakere müsait bir safhada cereyan etmekte olduğundan yakında oradan da kereste gelmeğe bağliyyacak ve bu

suretle ilerde de kereste sıkıntısı çekilmeyecektir» Bu kerestelerden maada İstanbuldan 76000 kapı ve pencere menteşesiyle yüz kilo cam çivisi ve Çanakkaleden 1700 adet kapı ve pencere menteşesi mubayaa edilerek inşaat mahallerine tevzi edilmekte bulunmuştur.

Bölgenin Muhacir iskân edilen mahallerinde şimdiye kadar ikibîn dokuzyüz altmış evin inşasına başlanılarak bunun dokuzyüz yetmişi ikmal edilmiş, yetmiş bir evin çatısı ve bin üçyüz yirmi dördünün çatıya kadar duvarları ve beşyüz doksan beşinin temelleri bitmiştir. Gelen göçmenlere altı bin dokuz yüz altı ev yapılması lâzım geldiğine ve inşasına başlanılan evlerin sayısı ikibin dokuzyüz altmış olduğuna göre dört bin aile bu kışı yerlilerin evlerinde geçirmeğe mecburdur. Evleri örtmek için şimdiye kadar mubayaa edilen Marsilya ve yerli kiremit başlanan evleri örtmeğe kafi gelmeyeceğinden bir kaç evin gelecek sene kiremit ile tebdil edilmek üzere saz veya samanla örtülmesi zaruridir.

2. 934 ve 935 senelerinde gelen göçmenlerin iaşesi hey'eti vekilenin kararı veçhile Ziraat bankasının mubayaa ettiği buğdaylardan temin edilmiş ve Bölgenin dört vilayetinde iskan edilen göçmenlere 934 Malî senesi zarfında bir milyon altı yüz seksen bin dokuz yüz yirmi yedi kilo buğday tevzi olunmuştur. Bu seneki iaşeleri için de bankaca tahsis edilip Trakya anbarlarında mevcut buğdayların tevziine başlanmıştır. Ancak Ziraat bankasının Trakya dahilindeki mubayaa merkezlerinde göçmenlere verilecek stok mal pek az olduğundan İzmirden buğday gönderileceği banka Umum müdürlüğünden bildirilmiştir. Buğdayların İzmirden vüruduna kadar göçmenlerin iaşesi iskan tahsisatından temin edilmekte ve aç kalmalarına meydan verilmemektedir.

3. Gelibolu ve Çorlu kazalarında tesis edilen iki üç müstakil köyden maada gelen göçmenlerin hemen umumu arazisi müsait olan yerli köylerinde yerleştirilmektedir. Göçmenler gelmeden evel kendilerine ev yapılamamış olduğundan evleri yapıncaya kadar yerli evlerinde barındırılmaları için tercihan meskun köylerde iskânlarına mecburiyet vardır. Bu sayede hem eski köyler büyütülmüş olur, hem de göçmenlerin evlerinin imece suretiyle yapılmasında, tarlalarının sürülmesinde yerli halkın yardımından istifade edilir. Göçmenlerin yerli veya kendi evinde yerleştirilmesinden daha mühim cihet müstahsil hale gelerek hükümetin yardımından müstağni olması espabını temindir. Bu sebeple göçmenler gelir gelmez evlerinin yaptırılmasına başlanmakla beraber tarlalarının tahsis ve tevziine itina edilmektedir. Bu güne kadar Tekirdağ vilâyetindeki göçmenlere seksen altı bin altı yüz yirmi iki, Çanakkale vilayetinde yirmi dört bin üçyüz seksen, Kırklareli vilâyetinde dört bin ikiyüz altmış beş, Edirne vilayetinde iki bin iki yüz on dekar toprak dağıdılmıştır. Rum ve Bulgarlardan metruk arazi daha evel gelen mübadillerle Rumeli göçmenlerine dağıdılmış olduğundan son gelen göçmenlere verilen toprakların yüzde yetmiş beşi mer'a, fundalık gibi ham arazidir. Ancak yüzde yirmi beşi işlenmiş tarla, bağ ve bahçedir. Ham toprakların mahsul verebilecek bir hale gelmesi için bunların Taraktörler tarafından iyice sürülmesine ihtiyaç vardır. Adı pulluklarla matlup derinliklere gidilemiyor. Uzun müddet işlenmemiş bu gibi topraklarda geçen sene yapılan zer'iyat iyi netice vermemiş, bir çok yerlerde atılan tohum bile alınmamıştır. Göçmen yerleştirilen köylere taraktör verilmesi iskân tahsisatının azlığı hasebiyle kabul olamayacağından göçmenlerin bir an evel müstahsil hale gelebilmeleri için kendilerine verilecek topraklarının yüzde yirmi beşinin mahsul verebilecek işlenmiş topraklardan olmasına ihtiyaç vardır. Bunu temin için de sahipli çifliklerin şimdiden istimplâki lâzım ve zarurîdir. Yalnız mer'a ve fundalık gibi ham toprak alan göçmenler uzun zaman müstahsil hale gelemeyecek, hükümetin yardımına muhtaç olacaklardır. Şimdiye kadar gelen göçmenlerin

toprak hususundaki durumlarını ıslah için çiftlik mubayaasına ihtiyaç olduğu gibi önümüzdeki sonbaharla gelecek senenin ilkbaharında Romanya ve Bulgaristandan gelecek olan göçmenleri yerleştirmek için de çiftliklerin alınmasına kat'î ihtiyaç vardır. Çiftliklerin tamamının alınması birçok paraya mütevakıf olduğundan şimdilik en lüzumlu olanları alınmakla beraber kurutulması kabil olan bataklıkların kurutulmasına da başlanmalı ve Bölgenin arazi durumunu olduğu gibi tespit için Maliye vekâletince araziye yazacak Tahrir komisyonları teşkil ve faaliyete sevkedilmelidir. Bu işler yapılmadığı takdirde bundan sonra Bölgeye gelecek göçmenleri yerleştirmek çok müşkül olacak ve belki de hiç kabil olamayacaktır.

Gelen göçmenlere şimdiye kadar bin, beşyüz yirmisi Tekirdağ, altı yüzü Çanakkale, (içyüzü Kırklareli, onu Edirne vilayetine olmak üzere iki bin dörtyüz otuz çift hayvanı dağıdılmıştır. Sn az daha üçbin beşyüz çift hayvanına ihtiyaç olduğundan hayvan bulunan kazalara mubayaa için icabeden tahsisat gönderilmiştir. Bu mevsimde Trakyanın muhtelif yerlerinde kurulan panayırlardan bu miktar hayvanın mubayaa edilebileceğini umuyorum.

Göçmenlere şimdiye kadar yedi yüz pulluk ve iki yüz düven verilmiştir. En az daha beş bin pulluğa ihtiyaç olduğundan bunu temin için pulluk yapan ve satan müesseselerle muhabere edilmektedir.

Geçen sene gelen göçmenlere dokuz yüz altmış yedi bin ikiyüz onbeş kilo tohumluk dağıdılmıştır. Ziraat bankası depolarından verilen bu tohumluklar (2661) numaralı kanuna göre iki senede tahsil edilmek üzere borçlanma suretiyle verilmiştir. Bu sene verilmesi lazımgelen tohumluklar da bu suretle verilecektir. Ziraat vekaleti ve Ziraat bankası Umum müdürlüğü ile bu husus için muhabere edilmektedir.”¹⁹⁷

Trakya dışındaki bölgelere de muhacir yerleştirilmesi için büyük gayret gösterilmişti. Örneğin; 1934'te çıkartılan 2502 sayılı kanunla Kars, Bayazıt, Erzurum ve Çorum vilayetlerindeki Ruslara ait hazineye geçen topraklara muhacir yerleştirilmesi amaçlanmıştı. Bu bölgelerde bulunan evler, ahırlar, samanlıklar, dükkanlar ve toprakların muhacirlere parasız verilmesi kararlaştırılarak muhacirler teşvik edilmişti.¹⁹⁸

Muhacirlerin yerleştirilmesi ile ilgili en ayrıntılı mevzuat 2510 sayılı İskan Kanunudur. 2510 sayılı İskan Kanunu'nda bir numaralı iskan mıntikası olarak belirlenen Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dışarıdan gelecek muhacirlerin yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya muhacir yerleştirme politikası Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren önemli bir iskan politikası olarak belirlenmişti. Örneğin; Şeyh Sait isyanından sonra Doğu'da yapılacak ıslahatlar için kurulan “Şark Islahat Encümeni”nin hazırladığı raporda bu bölgeye muhacir yerleştirilmesi önerilmiştir:

¹⁹⁷ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu , 30.10.0.0/72.472.2, 28 Ağustos 1935.

¹⁹⁸ Düstur, Üçüncü Tertip , cilt:15, s: 437-438.

“Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermenilerden metruk araziye Türk muhacirleri yerleştirilecektir. Bunun için idere-i örfiye mıntıkasındaki vilayette bulunan Ermeni evvali maliyece satılmayacak ve hatta Kürtler’e icar dahi edilmeyecektir. Yugoslavya’dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya’dan gelecek teşkil edeceği muhacirin evveleminde Elaziz, Ergani-Diyarbakir, Elaziz-Palu-Kirgi, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağının şark ve cenubu ve Hınıs, Murat Vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarbakir-Garzan-Bitlis haylarında iskan edilecek. Bunlardan başka Rize, Trabzon vilayetleriyle Erzurum vileyetinin şimali şarki kazalarında mütekasif olan halktan inzimam ve muvafakatlarla ve muhacirlerin iskanı için müttehez şeraitten istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Vadisine ve Van Gölünün şimal mıntikasına naklolunacaktır.

Şarka yerleştirilecek muhacirin ve yerli Türklerin iskan edilecekleri mıntikalara kadar hükümetin vesait-i seriası ile nakilleri ve esnay-i nakilde iaşeleri ve evlerinin taraf-ı hükümetten inşası bir senelik iaşelerinin temini, hayvanat ve alat-ı ziraiyelerinin de keزالik taraf-ı hükümetten itası lazım gelir.”¹⁹⁹ Ayrıca raporda 1925 senesinde 50 bin nüfusun iskan edileceği bunun için 7.000.000 TL 1926 bütçesine ilavesi önerilmiştir. Muhacirlere verilecek bina, iaşe, tohumluk, hayvan ve ziraat aletlerinin borcunun 20 senede geri ödenmesi kararlaştırılmıştır. 10 sene içerisinde Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan’dan beş yüz bin nüfusun bölgeye iskanı için her yıl bütçeye beş milyon lira ayrılması gerektiği belirtilmiştir.²⁰⁰

Ayrıca bu program doğrultusunda 1927’de bölgede kurulmuş olan Birinci Umumi Müfettişlik’de bölgede asayişin sağlanması, Kürt meselesinin çözümü için bu bölgeye Türk muhacir getirilerek bölgeye yerleştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Hazırlanan bir raporda konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer almıştır:

“... Türk muhacir getirtilerek muayyen sahalara yerleştirilmesi. Muhacir iskanında mühim olan nokta ev mes’elesidir. Doğu Vilayetlerinin hem temsil hem bayındırlık işine yarayacak olan bu işin birçok inşaat malzemesinin muayyen yerlere önceden ihtarı, mimar ve divancı gibi teşkilatın emrine amade bir inşaat hey’eti vücuda getirmesiyle kabildir. Yoksa vilayette vekalet arasında en ufak bir keşif işi için evrak gider-gelir en ufak teferruata kadar merkezden halledilmek istenirse inşaat mevsimi çok dar olan bu muhitte mikyasta göçmen evi yapmak müşküldür.”²⁰¹

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya muhacir yerleştirilmesi politikası başarılı olamamıştı. Örneğin; bu bölgede yer alan Diyarbakır’a 1928’den 1937’e kadar 1854

¹⁹⁹ Şark Islahat Planı, Aktaran: Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadelesi, Gizli Belgeler Araştırmalar Notları*, (Özge Yayınları, Ankara), s.483.

²⁰⁰ A.g.e, s.484.

²⁰¹ BCA., *Başbakanlık Muameleat Genel Müdürlüğü Kataloğu*, 30.10.0/70.461.1, 24 Nisan 1937.

muhacir yerleştirilmiştir. Bu göçmenlerin 1369'u 1937 yılında yerleştirilmiştir. Birinci Umum Müfettişlik, Diyarbakır'da muhacir iskanı ile ilgili yapılanları bir çalışmada şöyle ifade etmiştir:

"I) Eski muhacirlerden:

a) Diyarbakır şehrinde mukemmelen tamir ve tecdid edilmiş 30 hanede 95 nüfus Yugoslavya ve 4 hanede 22 nüfus Bulgaristan göçmeni meskundur.

Yine Diyarbakır şehrinde 1 hanede 2 nüfus Şamlı ve 1 hanede 5 nüfus Hataylı iskan edilmiştir...

b) Diyarbakır merkez kazası dahilinde

933-934 te Kıtırcil köyü yakınında 28 ve Kabi köyü yanında 28 yeni ev yaptırılarak Bulgaristan ve Romanya'dan gelen göçmenler iskan edilmişlerdir Kıtırbıl (Yeniköy) de ayrıca 28 ahır da inşa olunmuştur. Bu köyde 45 hanede 160, Kabi köyünde 44 hanede 175 göçmen vardır. 938 de bu iki köyde 18 ev daha yaptırılmıştır. (Kıtırbıl) Yeniköy Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinden gönderilen tahsisat ile su isale edilmiştir.

İrincil köyüne:

15 hanede 66 nüfus İranlı mülteci yerleştirilmiştir.

Bu köye de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinden gönderilen tahsisatla su getirilmiştir.

c) Silvan kazasının Şimşim köyünde 20 hanede 62 nüfus Azerbaycan mültecisi yerleştirilmiş, yeni tipte 5 ev inşa olunmuş, diğer göçmenler güzelce tamir ve tecdid olunan evlere oturmuşlardır.

Ç) Çermik kazasının Çüngöş köyüne köy Elaziğ iline bağlı iken iskan edilmiş olan 16 hanede 55 nüfustan 2 hanede 5 nüfusu 936 da Ergani kazası merkezine nakledilmişlerdir.

Bu 4 fıkrada yazılı göçmenler kamilen müstahsil olmuşlardır...

II) Yeni Göçmenler: 300 hanede 1157 nüfus Bulgaristan'dan 937 de gelen göçmenler Diyarbakır, Bismil, Silvan, Ergani kazalarında muvakkaten esbabı istirahatları temin olunmak şartıyla yerleştirilmişler. Diyarbakır, Ergani ve Silvan kazalarında toprakları tevzi edilmiş, zeriart yapılmıştır. 938 de Erganide 15, bu kazanın Erbatur köyünde 35; Diyarbakırın Karabaş köyünde 50; Kabi ve Yeniköyde 18; Bismilde 75, bu kazanın Mahmatlı mevkiinde 105 ev inşa edilerek kat'i iskanları temin olunmuştur. Bunlara 35.515 dekar arazi dağıtılmış; 284 pulluk, 600 öküz, 4 kısrak, 2 eşek verilmiş; 112.220 kilo tohumluk, 119.720 kilo yemeklik buğday; 96.220 kilo muhtelif hayvan gıdası ve 30.018 kilo meşe odunu tevzi edilmiştir. 938-939 da 115 hanede 283 nüfus Bulgaristan göçmeni gelmiş; muvakkaten göçmen köylerine yerleştirilmişlerdir."²⁰²

Aynı çalışmada Hakkari'ye hiç muhacirin yerleştirilmediği, Muş'a ise 1921 ile 1936 senelerinde çoğunluğu mülteci olmak üzere 6050 kişi geldiği belirtilmiştir. Urfa'ya ise 1928 ile 1937 arasında sadece 51 muhacir geldiği açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada bölgenin iskanı ile ilgili şu veriler verilmiştir:

²⁰² Güneynoğlu. Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi, (Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1939), s:357-359.

A) Kadro: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince Diyarbakır ve Van vilayetlerinde iskan müdürlükleri; Muş, Bulanık ve Ahlatta iskan memurlukları, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Erçiş, Ergani, Osmaniye, Silvan, Bismil'de iskan katiplikleri teşkil olunmuştur. İskan Müdürlüğü olmayan yerlerde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Müdürleri ifa etmektedirler.

B) Hazineye ait arazinin yukarda terkim edilen mikdarlarının kadaastro ile tesbiti esbabının istikmaline teşebbüs olunmuştur.

C) Mıntıkada arazi tahrir komisyonları faaliyetlerine devam eylemektedirler.

Ç) Topraksız çiftçilere toprak dağıtılmasına germiyetle devam edilmektedir.

D) Alelumun iskan işlerinde istikrar mevcut olup yerleştirilmiş olanlar tamamen müstahsil halde bulunmaktadırlar.

E) Birinci umumi Müfettişlik mıntikasına sınırlarımız dışından gelecek göçmenler ve mülteciler için yerler tesbit olunmuştur; bir milyon muhacir almaya kafi münbit, mahsuldar ve sıhhi bakımlardan çok elverişli topraklarımız vardır.²⁰³

Doğu ve Güney Doğu'ya muhacir yerleştirilmesi ile ilgili diğer bir değerlendirme Tunceli ve Elazığ'ı içine alan Dördüncü Umumi Müfettişlik tarafından hazırlanan 1936 yılındaki bir raporda belirtilmiştir:

"Mıntıkamızda Türk dilini fazla ve eski Osmanlıca'yı az konuşurmak, Türk kültürünü kuvvetlendirmek için ittihaz edilmiş kararlardan birisi: muhacir iskan işidir. İskan mıntıkamız birinci derecede Elaziz, Palu, ikinci derecede Çapakçur ovalardır. Üçüncü derecede de Elaziz, Palu, Çapakçur, Muş demiryolu ve şosasının onar kilometrelik tarafları, dördüncü derecede Diyarbakır, Genç, Bingöl, Erzurum ve Palu, Ohi, Kiği, Erzincan yolunun üstüdür.

Bu tertipten maksat adı geçen ovalarda Türk kültürünü merkezileştirmek ve kuvvetleştirmektir. İdari, iktisadi, içtimai ana müesseseler buralarda kurulacak ve mıntıkanın dağlık kısımlarındaki köylerinde yaşayanlar ihtiyaçlarını ve duygularını buradan temin ve tatmin edecektir. Bununla beraber, devlet içinde ana güzergahlara emniyetli Türk kitleleri yerleştirilmiş olacaktır.

1930dan 1936 yılına kadar Romanya'dan 3875, Yugoslavya'dan 1963, Bulgaristan'dan 176, Yunanistan'dan 59, Rusya'da 355 nüfus gelmiştir. Yaklaşık 6428 kişidir. 1653 aileden 1234'üne ev verilmiş, 419 aile henüz evsizdir. Verilen evlerin eksikleri vardır. Bu eksikliklerin neden ibaret olduğu müfettişlik emrine gelmiş bulunan bir memura tespit ettirilmiştir. Bunlar ikmal ettirilecektir.

1935 senesi nihayetine kadar 29.033 dekar arazi tevzi, 1936 senesinde de 28019 dekar arazi tevzi edilmiştir. Bugün arazisi gösterilmemiş 1508 nüfus vardır. Tevzi edilen arazi tapuya bağlanmaktadır.²⁰⁴

²⁰³ A.g.e., s:385.

²⁰⁴ Taş, a.g.t., s: 158-159.

Cevat Geray yaptığı çalışmada 1923-1960 arasında gelen 889042 kişiden Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya yerleştirilenlerin sayısı 53000 olarak gösterilmektedir.²⁰⁵ Bu rakamlar Doğu ve Güney Doğu Anadolu'ya muhacir yerleştirilmesi işinde başarısız olduğunu göstermiştir. Başarısızlığın nedenleri ile ilgili olarak Birinci Umumi Müfettişlerinden Hilmi Ergenen şu tespitlerde bulunmuştu:

“ ... İskan Kanunu'nun hedefi hükümetimizce milli bütünlüğü kuvvetlendirmektir. Hariçten getirilecek ırkdaşlarımızın mıntikanın lüzumlu yerlere yerleştirilmesine dayanan bu iş fedakarlıklar getirmektedir. Bölgeye ayrılan ödenekler azami tasarrufla idare edildiği halde, az sayıda getirilen muhacirlerin yerleştirilmesine dahi cevap vermeyecek miktardadır. Bölgedeki iskan malzemesinin azlığı masrafları artıran önemli bir faktördür. Bölge halkının bir kısmı, yapılan olumsuz propagandalar yüzünden muhacirlere sıcak bakmamaktadır. Yurdumuza getirilen muhacirlerin geldikleri yere göre daha iyi şartlarda yaşaması gerekmektedir. Çünkü o düşünceyle bugün buradadırlar. Bu konuda bölgenin muhacirlere karşı yardımları ikinci planda kalmaktadır. Bunun için bölgede muhacirlerin iskanı diğerlerine göre daha masraflı olmaktadır. Bugüne kadar yapılan iskan belirli bir program esasına göre yapılmamıştır. Göçmenlerin nerelerden geleceklerinin, nerelere ne şekilde yerleştirileceklerinin daha evvelden tespiti lazımdır. Emrivakilerle yapılacak bir yerleştirmenin verimli olamayacağı gibi istenilen gayeye de ulaşması mümkün değildir.”²⁰⁶

Bu konudaki politikanın başarısız olmasındaki diğer bir etken muhacirlerin bölgedeki iklime ve coğrafyaya uyum sağlayamamalarıydı. Örneğin, Üçüncü Umumi Müfettişlik bölgesindeki valiler toplantısında bu konuyla ilgili şikayetlerde bulunulmuştu. Iğdır'a yerleşen muhacirlerin uyum sağlayamadıklarından dolayı hayatlarından endişe edildiği belirtilerek şunlar dile getirilmişti:

“ Iğdır kazasına yerleştirilmiş olan göçmenlerin vaziyetleri tetkit olunarak Kars valisinin vermiş olduğu izahata nazaran bu göçmenlerin ve yerli halkın sıhhi durumlarına en çok amil olan su ve bataklık vaziyeti olduğu anlaşılmıştır. (Zor)suyunun Iğdır'a getirilmesi, civar bataklıkların kurutulması, köylerde artezyen kuyularının açtırılması lüzumlu ve zaruri görülmüştür.

Bu işler için gerek Kars vilayetince ve gerek Umumi Müfettişlikçe icap eden tetkikat ve ihzarata başlanması tekrur etmiştir.

Iğdır'a yerleştirilen göçmenlerin esasen Iğdır'ın iklim ile istinas edemedikleri görülmüş ve bunların başka tarafa nakilleri hayatlarını kurtarmak için lüzumlu ad olunmuş ise de bu yolda Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince bir karar ittihaz edilinceye kadar bu göçmenlerin muhtaç oldukları tohumluk ve

²⁰⁵ Geray, a.g.e., s:34.

²⁰⁶ Koca, a.g.e., s: 416-417.

yiyeceklerinin iskan umum Müdürlüğünden celbi ve buda mümkün olmadığı takdirde ihtiyaçlarının (Kızılay) cemiyetinden temini zaruri görülmüştür.²⁰⁷

Mübadelede büyük tecrübe kazanan yöneticiler muhacirlerin yerleştirilmesinde önemli gelişmeler sağlamıştı. Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'dan gelen muhacirler deniz yoluyla getirilmişti. Öncelikle Edirne Uzunköprü'de bulunan göçmen konuk evlerinde ihtiyaçları karşılanarak misafir ediliyorlardı. Resmi işlemleri, sağlık muayeneleri ve gerekli aşilar yapıldıktan sonra iskan edilecekleri yerlere sevk edilmekteydiler. İskan yerlerine varan göçmenler önceden yapılan evlere, eğer yapılmadıysa yapılanaya kadar kiralanan evlere yerleştirilmekteydiler. Muhacirlerin üretici duruma gelene kadar ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktaydı. Çok fakir olanlara çamaşır, elbise, kundura verilmekteydi. Çiftçi göçmenlere yeterli miktarda toprak ile birlikte pulluk, hayvan, araba ve tohumluk verilmekteydi. Sanatkarlara ise sanatlarını yapacak malzeme ile sermaye verilerek ve üretici duruma getirilmişlerdi.²⁰⁸

Muhacirlerin sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenilmiş, özellikle bulaşıcı hastalığa karşı mücadele edilmiştir. Örneğin;Trakya'da; Gelibolu'da 15 yataklı, Çorlu'da ve Keşan'da 30'ar yataklı hastane açılmıştı. Bu çerçevede 1936 yılı içinde Gelibolu'da 262 hasta yatırılarak 1351 hasta ayakta; Çorlu'da 218 hasta yatırılarak 2452 hasta ayakta; Keşan'da 991 hasta yatırılmak ve 2646 hasta ayakta olmak üzere tedavi görmüşlerdir. Sağlık Bakanlığı Trakya'da bulunan ve salgın hastalıklara yol açan bataklıkları kurutmak yönünde de çalışmalarda bulunmuştur.²⁰⁹

Muhacirlere verilen her türlü gayrimenkul, tohumluk, hayvan, ziraat aletleri verildikleri tarihteki kıymetlerine göre aile reisi namına borç olarak tahakkuk edilmiştir. Borç, ikinci yıldan başlayarak 20 yıl vade ile verilmiştir. 2510 sayılı kanundan aynı hüküm devam etmiş, 20 yılda 40 taksitle ödenmesi öngörülmüştür. Muhacirlerin iki aylık iaşeleri devlet tarafından karşılanmıştır. İki aylık iaşe daha sonra bir yıla çıkartılmıştır.

²⁰⁷ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu 30.0.0/71.468.12, 29 Eylül 1940.

²⁰⁸ Trakya Dergisi, sayı:7, Şubat 1937.

²⁰⁹ A.g.d.

Bakanlar Kurulu 1939 yılında kimlerin muhacir olarak kabul edilip kimlerin kabul edilmeyeceğiyle ilgili olarak bir kararname yayınlamıştır. Bu kararnameye göre, Yunanistan ve Bulgaristan sınırında bulunanlar Batı Trakya'da yaşayanlar ile Akdeniz ve Ege denizindeki adalar halkı dışında kalanlardan gerekli koşullara uyanların muhacir olarak kabul edilebilecekleri belirlenmiştir. Ancak bu bölgede yaşayan Türk soyundan olanlar, Bulgar ve Yunan hükümetinden baskı görenlerin mülteci olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır.²¹⁰

5 Aralık 1948 yılında ise Bakanlar Kurulu kararıyla yeni bir iskan programı hazırlanmıştır. Bu iskan programında muhacirlerle ilgili esaslar şu şekilde belirlenmiştir:

“1- Muhacirler

A. Dış memleketlerden tek başına veyahut münferit bir aile haline yurda gelecek muhacirler; alışık oldukları iş neveleri ve iklim şartları ve daha evvel iskan edilmiş olan yakınlarının bulunduğu yerler göz önünde tutulmak suretiyle iskan edilirler.

B. Bu gibilerden soy ve ana dili Türkçe olmayanlar aynı soydan olan ve aynı dili konuşan köylerde iskan edilemezler. Ancak bu yerlerde yakınları bulunanlar yeni bir kesafete meydan verilmeyecek bir nisbette iskan edilirler.

Dış memleketlerden toplu olarak getirilecek veya gelecek muhacirlerden soy ve ana dili Türkçe olanlar alışık oldukları iş ve neveleri ve iklim şartları göz önüne alınarak yeniden köy kurulmak suretiyle toplu bir halde iskan edilebilirler.

C. Soy ve ana dili Türkçe olmayanlar yeniden bir köy kurulmak suretiyle veya bir yerde toplu olarak iskan edilemezler.

Bu gibiler Türk soyundan ve adadilleri Türkçe olan köylere ve kasabalara o yerin nüfusunun yüzde onunu geçmeyecek şekilde iskan edilebilirler.

D. Trakya ve Şark hudut boyu illerimizde toplu olarak iskan yapılamaz. Ancak buralarda ötenden beri yerleşmiş akrabaları bulunanları yakınları yanında münferiden iskanları caizdir.”²¹¹

Bu iskan programı çerçevesinde bundan sonra gelen muhacirler yerleştirilmiştir.

Artd arda gerçekleşen savaşlarda nüfusu iyice azalan Türkiye, Cumhuriyet döneminde muhacir akımın teşvik etmiştir. Ayrıca devletin otoritesinin tam

²¹⁰ Kökdemir, a.g.e., s: 254-256.

²¹¹ Kökdemir, a.g.e, s: 132.

sağlanamadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya muhacirler yerleştirilerek, bu bölgedeki Türk etnik nüfusu arttırılmak istendi.

3. KÜRTLERİN İSKANI

Osmanlı döneminde 19. yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan Kürt sorunu, zaman içerisinde ivme kazanırken bu süreçte iskan önemli bir yer tutmaktadır.²¹²

Kürtlerin büyük kitleler halinde Batıya nakilleri İttihat ve Terakki döneminde gerçekleştirildi. Rusların, I. Dünya Savaşında Doğu Anadolu'ya girmesi sonucunda Van, Bitlis ve Erzurum gibi yerlerde yaşayan Kürt nüfusun belli bir kısmı Batı vilayetlerine gönderildi. İskan faaliyetlerinde dikkat edilen hususlar önemliydi, ve İttihat ve Terakki'nin ideolojik anlayışını dışa vuruyordu. Kürt mültecilerinin Türkleşmiş kasabalara iskan edilmeleri, milliyetlerini muhafaza etmemeleri için aşiret reislerinden ayrılması gerektiği düşünüldü. Bu bağlamda bir bölümü Konya, Kastamonu ile Niğde ve Kayseri'ye iskanları kararlaştırıldı. Yolculuğa dayanamayacak yaşlılar, kadın ve çocukların Maden ve Ergani'deki Türklerin arasına yerleştirilmesi planlandı. Meclis-i Mebusan tutanaklarına göre 1917'de Diyarbakır ve Urfa'dan 50 bin mültecinin Konya'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Kürtlerin ana toplanma yeri Konya iliydi. İşgal bölgesine yakın yerlere Türkler yerleşirken Batı yörelerine Kürtler yerleştirilmişti.²¹³

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Doğu ve Güneydoğuda bulunan ve ulus devlet inşası projesine itiraz ederek ayaklan Kürtler Batıya sürüldü. Bu yönetime sık sık başvuruldu. Cumhuriyet dönemi isyanlarının biri dışına (1923-1950) diğerleri bu bölgede çıkmıştır.²¹⁴

²¹² Rohat Alakom, *Orta Anadolu Kürtleri*, (Evrensel Basım Yayın, İstanbul 2004).

²¹³ Dündar, a.g.e., s137-155.

²¹⁴ Albay Reşat Halilî tarafından hazırlanan ve Genelkurmay yayınlarında çıkan bir çalışmada bu dönemdeki isyanlar sırasıyla şöyle verilmiştir.

- Nasturi Ayaklanması 12-28 Eylül 1924
- Şeyh Said Ayaklanması 13 Şubat – 31 Mayıs 1925
- Raçkotan ve Roman Tedip Haekati 9-12 Ağustos 1925
- Sason Ayaklanmaları 1925-1937

İlk büyük isyan Şeyh Sait isyanıdır.Şeyh Sait isyanı bastırılmakla beraber, siyasi sonuçları ağır oldu.Yeni Türkiye Devleti,bu isyanı ve isyanın eksenindeki olaylardan büyük oranda etkilendi.²¹⁵

Bölgede sıkıyönetim ilan edildi. Suçluların yargılanması için İstiklal Mahkemesi kuruldu. Çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunuyla çoğulcu yapı sona erdirildi. Ayrıca 25 Haziran 1927’de kabul edilen yasayla Birinci Umumi Müfettişlik kuruldu. Kurulduğu tarihten kaldırıldığı tarihe kadar bölgede birinci dereceden sorumlu olan müfettişliğin kurulma gerekçesinde şu ifadeler yer verilmişti:

“Elyevm mevcut altmışüç vilayetimiz umumi bir nazarla tetkik edildiği taktirde, bu vilayetlerin iktisadi, içtimai ve coğrafi noktai nazardan, yekdiğeriyle alakadar bir takım menatika münkasem olduğu ve bu mıntıklararı teşkil eden vilayetler arasında umumi ve müşterek bir takım menfaatlerin mevcut olduğu tezahür eder.

-
- I. Ağrı Ayaklanması 16 Mayıs – 17 Haziran 1926
 - Kaçuşağı Ayaklanması 7 Ekim – 30 Kasım 1926
 - Mutki Ayaklanması 26 Mayıs – 25 Ağustos 1927
 - II. Ağrı Harekatı 13-20 Eylül 1927
 - Bicar Tenkil Harekatı 7 Ekim – 17 Kasım 1927
 - Asi Resul Ayaklanması 22 Mayıs – 3 Ağustos 1929
 - Tendürük Harekatı 14-27 Eylül 1929
 - Savur Tenkil Harekatı 26 Mayıs – 9 Haziran 1930
 - Zelan Ayaklanması 20 Haziran – Eylül başı 1930
 - Oramar Ayaklanması 16 Temmuz – 10 Ekim 1930
 - III. Ağrı Harekatı 7-14 Eylül 1930
 - Pülümür Harekatı 8 Ekim – 14 Kasım 1930
 - Menemen Olayı 23 Aralık 1930
 - Tunceli (Dersim) Tedip Harekatı 1937-38. Faik Bulut, **Devletin Gözüyle Türkiye’deki Kürt İsyamları**, (Yön Yayıncılık, İstanbul 1991).

²¹⁵Şeyh Sait isyanı bastırılmakla beraber, siyasi sonuçları ağır oldu.Yeni Türkiye Devleti,bu isyanı ve isyanın eksenindeki olaylardan büyük oranda etkilendi. 13 Şubat 1925’te (şimdiki Bingöl ilinin) Genç ilinin Ergani ilçesinin Eğil bucağının Piran köyünde, haklarında eşkıya diye tutuklama kararı bulunan Şeyh Sait’in adamlarından on kişinin jandarmalara teslim olmayıp ateşle karşılık vermeleri ayaklanmayı başlatmıştır. Olaylar üç hafta sürmüş, ayaklananların ilerlemesi Diyarbakır’ın ayaklanmacıları tarafından kuşatmasına kadar genişlemişti. Bunun sonucunda yoğun güvenlik güçlerinin baskısıyla 15 Nisanda isyanın önderleri yakalanmıştır Şeyh Sait isyanı için bkz. Faik Bulut, **a.g.e.**, s: 15-61. Uğur Mumcu, **Kürt İslam Ayaklanması**,(Tekin Yayınevi, İstanbul 1994). Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923- 1931)**, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999), s: 134-155. Hıdır Göktaş, **Kürtler (İsyan- Tenkil)**,(Alan Yayıncılık, İstanbul 1991), s: 51-81. Koca, **a.g.e.** 72-120. Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**,(İletişim Yayınları, İstanbul 2003), s:414-444. Mustafa Kemal 1 Kasım 1925’te meclisin açılış konuşmasında Şeyh Sait isyanıyla ilgili şu değerlendirmede bulunmuştu: “ Yüce meclis çalışmalarına ara verdiği sırada cumhuriyet ordusunun, irtica olayını bastırmak ve ortadan kaldırmak çabası içinde olduğunu bilmektesiniz. Ordu Cumhuriyet düşmanlarını hızla ve kesin bir şekilde ortadan kaldırmıştır. Bu ayaklanma olayının, irtica ağırlıklı olduğu, genellikle önceden hazırlanmış bir fikir akımı ile birbirine bağlı hazırlıkların uygulanması sonucu oluştuğu, bir yıldan beri gelişen durum ve olaylardan bir kez daha kesinleşmiştir.” **Atatürk’ün TBMM’ni Açış Konuşmaları**, s: 141.

İşte işbu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şamil bir nazarla tetkik ve bunların temin ve tanzimi hususunda nazım olmak ve aynı zamanda vilayeti de sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak, ihtiyacı idariyenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere, Müfettişi Umumilik teşkilatının icrasına lüzum ve zaruret hasıl olmuştur.”²¹⁶

Bu gerekçenin sonucunda Elazığ, Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbakir, Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan alanda Birinci Umumi Müfettişlik oluşturuldu. Umumi Müfettişlerinin en önemli sorunu bölgede denetimi sağlamaktı. Bu doğrultuda birçok rapor hazırlandı. Üçüncü Umumi Müfettişlikle, Dördüncü Umumi Müfettişlik’in görev alanı da Doğu ve Güneydoğu’yu kapsıyordu.

Hükümet isyanın bastırılmasından sonra Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde çok geniş çapta girişimlerde bulunacağını işaretini vermişti. İsmet İnönü, isyanının bastırılmasından sonra Mecliste yaptığı konuşmada isyanın bastırılmasından sonra hareketin bitmediğini, devam ettiğini isyanın tam olarak bastırıldıktan sonra idari tedbirler alınarak bazı ıslahatlar yapılacağına dikkat çekti. Şark’ta bir ıslahatın yapılacağı basına da yansıdı. Yakup Kadri isyandan sonra yapılacaklarla ilgili yazdığı yazıda şöyle diyordu:

“...Orda bir Şeyh Said, şurada bir Hacı Musa, ötede bir ağa, beride bir bey lakin bunlar da acaba neyi hangi kuvveti, hangi hakkı ananeyi temsil ediyorlar. Ne için böyle insanlara Türk vatanının başka yerlerinde tesadüf edilmiyor. Sakin şu veya bu toprağın şu veya bu cins adamları yetiştirmek hususunda ayrı ayrı bir takım havas-ı inbatıyesi mi vardır. Şeyh ve derebeyi namını verdiğimiz bu kurun-u vusta yadigarları hangi sihirli nüfusla burada mahvolmuş, orada baka bulabilmiştir. Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin vaat ettikleri tedabir-i idariye ve ıslahiyyeye başlamazdan evvel işte bütün bu suallerin cevabını kendi kendimize vermiş olmamız lazım gelir. Biz şimdiden şunu ümid ediyoruz ki isyan ateşi tamamiyle söndürüldükten sonra hükümetin yapacağı şey baştan başa kurun-u vusta yatağı olan bütün o şark havalisinde esaslı bir “tesviye-i içtimaiye ameliyesi”dir.”²¹⁷

8 Eylül 1925’te kurulan ve isyan bölgesini inceleyerek bir rapor hazırlayan Encümen,hükümete sunduğu “Şark Islahat Planında” tehlikeli bulunan ailelerin batıya iskan edilmesini önerdi:

²¹⁶ Koçak, a.g.e., s:55.

²¹⁷ Bayrak, a.g.e., s:419-420.

“ İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallukatı ve rüesadan hükümetin şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taalukatı ile beraber garpta hükümetin göstereceği mahallelere nakledilecektir. Terk edecekleri emval ve arazi hükümetçe satın alınarak bedeli nakten ita veya nakledilecekleri mahallerde aynı kıymette emlak ve arazi tefiz olunacaktır.” Aynı raporda isyan sırasında hükümete yandaşlık yapıp isyan aleyhinde hareket edenlerin ise yerlerinde kalmaları istendi.²¹⁸

İslahat programının en önemli tedbirlerinden biri isyana destek veren ve tehlikeli olabilecek aşiretlerin Batıya nakilleridir. İsyana karışan veya destekleyenlerin Batıya nakline daha isyanın devam ettiği dönemde başlandı. Hüseyin Koca, bu dönemde yapılan iskan olayının plansız, programsız hatta objektif olmayan ve kısmen başarısız olduğunu öne sürmektedir.²¹⁹

Hükümet, zorunlu yer değiştirme işlemini yasalaştırmak amacıyla 1926 sonunda Dahiliye Vekaletince hazırlanan mazbatayı Bakanlar Kurulunda görüşerek Meclise gönderdi. Kanun Mecliste 17 haziran 1927 tarihinde görüşüldü.²²⁰ 1097 nolu “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun” 4 Temmuz 1927’de Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girdi. Böylece nakil işleminden ancak bir buçuk yıl sonra kanunun çıkarıldığı görülmektedir. Koca, bunun nedeni olarak yeni kurulan devletin kurumlarının eşgüdüm halinde çalışmamasına bağlamaktadır.²²¹

Çıkartılan yasayla örfi idarenin ilan edildiği yerlerde ve Beyazıt vilayetinde idari, askeri ve içtimai sebeplerden dolayı 1400’e kadar kişinin aileleriyle birlikte Batıya nakilleri için hükümete yetki verildi. (Mad. 1) Nakil işleminin Ağustos 1927 sonunda gerçekleşeceği, tarımla uğraşanlara ise Kasım’a kadar Bakanlar Kurulu kararıyla izin verileceği belirtildi. (Mad. 2) Nakledilenlerden muhtaç olanların nakil ve yoldaki iaşeleri iskan oluncaya kadar devlet tarafından karşılanacaktı (Mad 3). Nakledilenler borçlanma kanunu doğrultusunda adiyen iskana tabi tutulacaktı. (Mad. 4) Nakil edilenler gösterilen yerlerde iskana mecburlardı. Seyahat tamamıyla serbest olmakla birlikte topraklarının bulunduğu bölgeye gidemeyeceklerdi. Buna uymayanlar TCK 526 maddesiyle cezalandırılacaktı (Mad 5). Mahkumlar ceza bittikten sonra

²¹⁸ A.g.e. ,s:485.

²¹⁹ Koca, a.g.e., s: 101-102.

²²⁰ TBMM ZC., Devre:2, cilt:33, s:77-155.

²²¹ Koca, a.g.e.,s: 102.

aileleriyle o zaman birlikte iskan edilecekti (Mad 6). Nakledilenler gayri menkullerini istedikleri gibi tasarruf edeceklerdi. Ancak bu kişiler mallarını iki senede satamazlarsa hükümet tarafından satılacak, para kişiye verilecekti (Mad 7-8). Nakledilenlerin arazisi hazineye devredilecekti. Kazalarda mahalli en büyük mal memuru veya görevlendireceği bir kişi tapu memurları ile ziraat odasının bulunmadığı yerde seçilen bir kişinin oluşturduğu üç kişilik heyet tarafından değer tespit edilecekti. Kişiler bu belirlenen değere itiraz edebilme haklarına sahip olacaklardı. Ancak mahkeme kararları kesin olarak kabul edilecekti(Mad. 10). Nakil edilen kişiler terk ettikleri gayrimenkul kıymeti kadar adiyen iskan suretiyle kendilerine verilecekti. Eğer terk ettikleri gayri menkul daha fazla ise gerektiği kadar daha gayrimenkul verilmesi kararlaştırıldı. Verilecek bu gayrimenkul %10 daha fazla olabilirdi. Bu fark borçlanma kanununa göre kişilerden alınacaktı. Bu işlemler oluşturulacak heyetler tarafından yönetilecekti. Ayrıca yasayla nakil, iskan ve tefiz işlemlerinin 8 ay içerisinde bitirilmesi kararlaştırılmıştı (Mad. 11). Naklolunan kişilerin alacak talepleriyle mahallerindeki en büyük mal memurları ilgilenecekti (mad. 12). Nakil işleminden doğacak her türlü masraf Dahiliye Vekaletinin İskan Müdüriyeti Umumiye bütçesinden karşılanacaktı. Bu uygulamadan Adliye, Dahiliye ve Maliye Vekaleti sorumluydu.²²²

Kazım Öztürk Türk Parlamento Tarihi adlı çalışmasında, Doğuda, Cumhuriyet kanunlarının yerleşmesi için bazı kişilerin başka yerlere nakledilmesi gerektiğini savunarak yasaya ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“ İmparatorluk döneminde göz ardı edilen ve zorbaların nüfus ve yönetiminin hakim olduğu Doğunun kendi haline bırakılması Cumhuriyet yönetimi ilkeleri ile uyuşamazdı.

Cumhuriyet Kanunlarını geçerliliğini sağlamak, Doğuda gerekli ıslahatı yapabilmek yolunda hükümet içinde hükümet gibi hareket edip halkı kandırmak için dini duyguları sömüren bu zorbaların, giriştikleri isyan hareketi ve yargılanmaları sırasında ortaya çıkan gerçekler karşısında yöreden uzaklaştırılmaları kaçınılmaz olmuştur...

Bu kişiler yerlerinde kaldıkça o yörede yenilik yapıp halkın huzurunu sağlamak olanaksızdı.

Bunların Batıya alınması, taşınır ve taşınmaz mallarının belli sürelerde süratle tasfiyesi , iskan yerlerinin belirlenip bu yerlerden ayrılmamaları , geldikleri yörelere gitmelerinin yasaklanması için gereği idi.

²²² **Düster**, Üçüncü Tertip, cilt:8, s:847-849.

Cumhuriyet Kanunlarına göre Doğu illerinde yapılacak ıslahatlara karşı çıkanlar, o bölgede idari ve dini otorite kurmuş nüfuslu kişilerdi. Islahatın etkinliği ve sosyal gelişimi bu otorite ve nüfusun yok edilmesine bağlı bulunuyordu.”²²³

Batıya nakledilenlerin kaç kişi oldukları ve bu kişilerin nerelere nasıl dağıtıldıklarıyla ilgili elimizde fazla kaynak bulunmamaktadır. İskan Tarihçesinde 1923 ile 1929 arasında Batıya nakledilenlerin sayısı 2774 olarak belirtilmektedir.²²⁴ Doğudan Batıya nakledilenlerin akraba olanlarının bir arada ikametlerine müsaade edileceği kararı alınmıştır.²²⁵ Ancak uygulamada bazen buna uyulmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; Kütahya’ya yerleştirilen Vartolu Gülabi’nin Aydın’daki akrabalarının yanına iskan talebi reddedilmiştir.²²⁶ İsyarla birlikte kurulan Şark İstiklal Mahkemelerinin kararları doğrultusunda Batıya nakledildiklere de rastlanılmaktadır. Örneğin; mahkeme kararı ile Koçuşığı Aşiretinin Kayseri’ye yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.²²⁷

İngiliz belgelerinde dönemle ilgili olarak sürülenlerin büyük bir bölümünün Trabzon’a yaya getirildikleri ve buradan vapurlarla İstanbul’a gönderildikleri oradan da Trakya’ya veya Anadolu’nun iç bölgelerine gönderildikleri belirtilmektedir.²²⁸ Şeyh Sait’in torunu olan Abdülmelik Fırat ise nakledilenlerin büyük bölümünün Trakya’ya gönderilmesine karşın, Şeyh Sait’in ailesi Antalya bölgesinde bulunan Eğridir’e yerleştirildiğini belirtmektedir. Kişiler yürütülerek Erzurum’a buradan Trabzon’a gönderilen ailenin gemilerle İstanbul’a, İstanbul’dan İzmir’e buradan Antalya’ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Şeyh Sait’in ailesi burada ikiye bölünerek bir bölümü Midas’a bir bölümü Eğridir’e iskan edilmişlerdi. Eğridir’e sürgün edilenlerin büyük sorunlar yaşamalarından dolayı kaymakama başvurularak uygun bir yere iskan istedikleri görülmektedir.²²⁹ Arşiv belgelerinden de bir bölümünün Denizli²³⁰, Balıkesir, Aydın civarına yerleştirildikleri görülmektedir.²³¹

²²³Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem 1923-1927*, (II Cilt, TBMM Vakfı Yayınları No:2, Ankara 1993), s:288.

²²⁴ *İskan Tarihçesi*, s: 137.

²²⁵ *BCA., Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu*, 30.18.1.1/18.27.3, 25 Nisan 1926.

²²⁶ *BCA., Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu*, 272.0.0.11/23.119.1, 13 Kasım 1927.

²²⁷ *BCA., Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu*, 30.18.1.1/23.7.2, 2 Şubat 1927.

²²⁸ Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de “Kürt Sorunu” (1924-1938)*, (Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991), s: 107-109.

²²⁹ Ferzende Kaya, *Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat’ın Yaşam Öyküsü*, (Anka Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2003), s.48-50.

1097 sayılı kanunun çıkarılmasından sonra 5 ay geçmeden hükümet “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetine Nakillerine Dair Kanunun Refine Dair” bir kanun çıkardı.²³² Bu kanunun gerekçesinde şu ifadelere yer verilmiştir:

İdari , askeri ve içtimai esbaba binaen Şark idarei örfiyemintıkasiyle Beyazıt vilayetinden 1097 numaralı Kanunun verdiği salahiyetle bazı eşhas ve aileler Garp vilayetlerine nakledilmişti.

Bunlar arasında Şeyh Sait isyanı ile ve bu isyanı takibeden şakavet hadiseleriyle bilfiil alakaları olmadıkları halde orada ittihaz olunacak tenkil ve teskin tedbirleri arasında bazı ailelerin de garbe nakilleri muvafık görülmüştü. Billahare Şark vilayetlerinde yapılan müessir inzibati hareketler hasebiyle artık bu gibilerin mahallerine iadelerinde idari ve siyasi ve içtimai mani kalmadığından memleketlerine iadesi tensip edilmiştir.

Ancak müstemir şakavet tegallübü ve her fırsat zuhurunda isyanı itiyat edinmiş ve ileride de mahallerinde nizamı içtimaisini ihlal edecekleri ve medeni şeraite intibakına hail olacakları muhakkak olan ailelerin Garp vilayetlerinde iskan ve terfihleri Türk Cumhuriyetinin takip ettiği temdin gayesi itibariyle zaruri görülmüştür...²³³

Bu kanunla 1097 sayılı kanun gereğince Batıya nakledilmiş olup Şeyh Sait ve diğer isyanlara bilfiil alakadar olmayan ve naklolundukları yerde problem yaratmayanların yerlerine geri dönebilmeleri için hükümete yetki verildi.(Mad 1) Bu yasadan yararlanmayacaklar ise mahallerinde öteden beri problem yaratanlar ve aileleriyle, iskan edildikleri yerlere gitmeyerek firar edenlerin olacaktı.(Mad 2) Yurtlarına geri döneceklerin masrafları Dahiliye Vekaletince İskan Müdüriyeti Umumiyesi bütçesinden karşılanacaktı.(Mad 3)²³⁴

Hükümet bu kanunla, bölgede askeri güçler tarafından sağlanan güvenli ortamdan dolayı artık batıya nakledilenlerin yerlerine dönmelerinde bir sakınca görmediğini belirtmektedir. Oysa dönemin Dahiliye Vekili Cemil Bey'in (Uybaydın) 11-17 Haziran 1926 tarihinde bölge valileri ile 3.Ordu Müfettişi ve Şark İstiklal Mahkemesi Heyetiyle yaptığı toplantıda mecburi iskana tabi tutulanların ne sebeble olursa olsun iadesine kimsenin taraftar olmadığıdır.²³⁵

²³⁰ BCA., Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.11/23.119.25, 16 Kasım 1927.

²³¹ BCA., Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.11/23.119.34, 17 Kasım 1927.

²³² TBMM ZC, Devre:2, cilt:1, s.83-86.

²³³ TBMM ZC, Devre:2, cilt:1, s:87.(Sıra No 15)

²³⁴ Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:9, s: 13-14.

²³⁵ Bayrak, a.g.e, s:469.

Ayrıca bölgede hala irili ufaklı isyanların devam ettiği bilinmektedir. Hüseyin Koca bu affin nedeninin hükümetin sertlik politikasından vazgeçerek bölgede Cumhuriyet idaresini yerleştirmek amacıyla yumuşak bir politika uygulamaya karar vermesi olarak değerlendirmektedir Umumi Müfettişliğin başına “yumuşak mizaçlı” İbrahim Tali Bey’in getirilmesini de bu değerlendirmesine kanıt olarak göstermektedir.²³⁶ Nuri Dersimi ise, Kürt Hoybun Cemiyetinin başında bulunan İhsan Nuri’ye Türk hükümetinin barış önerisinde bulunduğunu İhsan Nuri’nin ise antlaşma için ilk şart olarak Anadolu’ya sürgün edilmiş olan Kürtlerin yerlerine iadesini, mal varlıklarının kendilerine geri verilmesini istediğini, bu doğrultuda Türk hükümetinin 1928 yılında derhal böyle bir yasa çıkarttığını belirtmektedir.²³⁷

Bu kanundan kaç kişinin yararlandığını tam olarak bilmiyoruz. Ancak Kanun iadeleri altı ayla sınırlı tutmuş, buna karşın, iadelerin Takrir-i Sükun Kanunu’nun kaldırıldığı 1929 yılına kadar iadeler sürmüş ve büyük bölümü Bakanlar Kurulu’nun kararlarıyla dönmüşlerdir.²³⁸ Şeyh Sait’in ailesi de bunların arasında yer almıştır. Toprakları resmen olmamakla birlikte yerleşmelerine izin verilmiştir.²³⁹

Hükümet, 2 Haziran 1929 tarihinde 1505 sayılı “Şark Menatiki Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanunu” kabul etmiştir.²⁴⁰ Bu çerçevede 1097 sayılı kanuna göre nakledilenlerin hazineye intikal etmesi gereken araziden köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere verilmiş olunanların ellerinde bırakılacaktı. (Mad 1) Ayrıca örfi idarenin ilan edildiği ve Beyazıt vilayetlerinde bulunan araziden hükümetçe lüzumlu görülen miktarı alınarak köylü, aşiret mensuplarına, göçebe ve muhacirlere verileceği kabul edildi. Arazinin sahibi arazinin

²³⁶ Koca, a.g.e, s:274.

²³⁷ Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, (Doz Yayınları, İstanbul 1997), s:250.

²³⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/28.16.01, 11 Mart 1928, BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/28.20.16, 8 Nisan 1928. BCA Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/2.16.26, 27 Şubat 1929. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.2/3.23.8, 17 Nisan 1929. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/27.75.8, 18 Ocak 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/27.82.4, 19 Şubat 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/27.76.18, 30 Ocak 1928A. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/28.15.6, 7 Mart 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/27.79.17, 8 Şubat 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/27.76.18, 22 Ocak 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/29.38.1, 15 Haziran 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/29.40.16, 24 Haziran 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/28.30.17, 13 Mayıs 1928. BCA, Bakanlar Kurulu Kataloğu, 30.18.1.1/28.23.5, 18 Nisan 1928.

²³⁹ Kaya, a.g.e., s:55

²⁴⁰ Düstur Üçüncü Tertip, cilt:10, s.880-881.

genişliğine göre 500-2000 dönümü kendisine alıkoyabilirdi.(Mad 2) El konulacak toprağın değeri kaza idare heyetince mahalli yerine göre belirlenecekti. Belirlenecek miktar arazinin 1915 yılındaki vergisinin sekiz katından aşağı ve on mislinden yukarı olmayacağı ,vergisi olmayanın ise aynı değerdeki tapu kıymeti esas alınarak tespit edilecekti.Belirlenen miktar hükümetçe kişinin adına Ziraat Bankasına teslim edilecek ,tapu hükümet namına tescil olacaktı.(Mad 3) Kanun Birinci Umumi Müfettişlik alanı ile Hükümetçe kabul edilen yerlerde uygulanacaktı.(Mad 4) Bu kanundan anlaşılan Hükümet Şeyh Sait isyanı nedeniyle Batıya gönderilenlerin arazilerini köylüye ,göçebeye,muhacirlere dağıttığıdır. Ancak ne kadar araziye el konulduğu ve nasıl dağıtıldığı ilgili rakamlar bulunmamaktadır.Bu Kanunla Doğu ve Güneydoğuda istediği kişinin topraklarına el konulacağıнын yasal zemini hazırlanmıştı.Bu kanunla istenilen amaca ulaşılmadığı Birinci Umumi Müfettişliği yapan Hilmi Ergene'nin İsmet İnönü'ye sunduğu rapordan anlaşılmaktadır:

“...Bunların birçoğu tapu almaya yanaşmamışlardır.Çünkü kuru bir tarlanın ziraati için gerekli malzemeye sahip değillerdir.Çiftini, tohumluğunu yine beyden temin etmek mecburiyetinde kalacakları için beyin arzusuna aykırı hareketten çekinmektedirler.Üstelik bir de kendilerine devlet eliyle verilen arazinin vergisini de ödemek mecburiyeti doğmaktadır. Bunun için üretim maksadıyla arazi verilen köylüye verilen araziden başka ,ziraat yapabilecek malzemenin de verilmesi lazımdır ve çiftçinin elde ettiği ürün en ezından değer fiyatla tekrar elinden satın alınmalıdır. Ancak bu suretle köylüyü ağa ve beyden koparıp hükümete bağlamış oluruz. Ancak bu programın tatbiki için maddi fedakarlıklar gerekmektedir. Hükümetin yapacağı bu maddi fedakarlıklar sayesinde beş-altı sene sonra bütün kaza, şehir merkezleri, istenilen hedefe ulaşmış,yapılan masraflar kat kat çıkarılarak bölgede büyük içtimai gayelere ulaşılmış olur.”²⁴¹

1930'ların başından itibaren Kürt isyanlarının sona ermemesi sonucu hükümetler tavırlarını sertleştirmeye başlamışlardır. Bu politika değişikliğinin en önemli nedeni ise devletin yaşadığı ideolojik değişimdi.Artık Türklük ,etnik olarak tanımlanmaya başlanılmıştı.1934 İskan kanunuyla bu anlayış kendini gösterdi.Kanunla ülke üç bölgeye ayrıldı.Bu bölgelerden ikisi Doğu ve Güneydoğuyu içermekteydi . Bu bölgelerin bir bölümü tamamen yerleşim yerlerine yasaklandı.Bu bölgelerde sorun yaratanların Batıya nakledilecekleri yasalaşmış oldu.

²⁴¹ Koca,a.g.e,s:419.

Kürt isyanlarının yoğunlaşması sonucu yeni girişimlerde bulunulmuş, devletin ileri gelenleri birçok rapor hazırlamaya başlamışlardır. 1930'da Doğu illerine yaptığı gezi sonucu Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bir rapor hazırlayarak. Başbakanlığa ve Dahiliye Vekaletine sunmuştu. Fevzi Çakmak Erzincan iliyle ilgili tespiti şöyleydi:

“Erzincan merkez ilçesinde 10.000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak mevcut Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincanı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan birçok Türk köyleri, Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyeti ile ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe ön ayak olan ve her şakavete yataklık eden Rusorayı Mitini Sınağı Kürtkendi, Kelarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bu bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşmalarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.”²⁴²

Bölge ile ilgili hazırlanan diğer önemli bir rapor ise İsmet İnönü tarafından hazırlanan Kürt raporudur. Raporda, Van, Muş, Erzincan ovalarındaki Kürt nüfusundan kaygı duyulmuş, bu nedenle buralarda “kuvvetli Türk kitleleri vücuda getirmenin” zorunda olduğu belirtilerek Erzincan ovası için Dersim ıslahından sonra karar verileceği açıklanmaktadır.²⁴³

Bölgede en yetkili devlet organı olan Umumi Müfettişlikler de bu bölgedeki Kürt meselesinin çözümü konusunda bölgede problem yaratanların batıya sürülmesi en önemli çözüm yolu olarak gösterilmektedir:

“... Şark halkın ele başı olanların, propagandacılarla münasebeti hissedilenlerin, köyleri tahrip edilip etrafa dağılanların, herhangi bir surette gayri memnun hale gelmiş bulunanların, silahla Hükümete karşı gelmiş adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların ceza mahiyetinde olmamak, doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere batı Vilayetlerimize nakli...önerilirken bölgedeki iskan işleriyle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunulmuştur.

İskan işlerini yoluna koymak için adeta hiçbir köye ve araziye bağlı olmayan halkı bir yere, bir köye yani toprağa bağlamak lazımdır.

1. Kafkasta gelen kürt olduğu anlaşılan Brokililer.
2. İrandan gelen kürt, Türk olduğu hakkında zaman zaman yazılmış olan Türk konuşan Güresanlular.
3. Ağrıdan indirilenler.

²⁴² Bulut, a.g.e, s.204.

²⁴³ Rapor için bkz: Hürriyet, 7-9 Eylül 1992. Saygı Öztürk, Kasadaki Gizli Dosyalar, (Ümit Yayıncılık, Ankara 2003).

4. Zeylandan kaldırılanlar.

5. Sasondan çıkarılanlar.

6. Dağlık sahalardan veya vergisi fazla tutan yerlerden kendiliklerinden başka yerlere taşınanlar.

İşte şu altı şekilde topladığım halk bir yere bağlı kalamamaktadırlar.

Bunların temsil gayesi itibariyle garbe nakilleri takarrur etse bile kısım kısım ve zamanla yapılabileceğine göre bu gün buldukları yerde müstakir ve müfit bir halde kalmaları için münasip bir iskan programı takibinin uygun olacağını ve bilhassa Güresonlular gibi Türkçe konuşan ve aslan çetin bir halk olmıyan kimselerin ikinci derece addedilen yerlerde iskanlarının uygun olacağını düşünüyorum.²⁴⁴

Bölgedeki önemli bir diğer ayaklanma Sason Ayaklanmalarıdır (1925-37). 1935 yılında başlayan çatışmalar üzerine bu bölgeyle ilgili devlet kurumları arasında görüş alışverişi olmuştu. Bu görüş alış verişinde sorunların çözümünde en önemli tedbir olarak ya bölgenin tamamen boşaltılması yada bölgede yaşayanların batıya nakilleri çözüm olarak görülmüştü :

“Genelkurmay Başkanlığına göre, bu bölgede asayişin bir an önce sağlanması için yasak bölgeden Beşiri'ye, ve sair bölgelere nakledilmiş olan halkın göçmen muamelesine tabi tutulmak sureti ile iskân ve iaşelerinin süratle sağlanması gerekti. Böyle yapılmadığı takdirde hem memleketin asayişi zarar görecekt, hem nüfus kaybedilecek ve aynı zamanda tenkil ve nakil işlerinin zihinlerde bırakacağı aykırı düşünceler sürüp gidecekti. Keza, Sason meselesinin senelerce devamı, içeride ve dışarıdaki fena akislerin devam ettirilmesi demek olacağından buna bir an önce son verilmesi memleket savunması bakımından gereklidi.

İçişleri Bakanlığının Sason meselesinin hal tarzı üzerindeki düşüncesi ise; Sason askerî harekâtı sonucu bu bölgeden çıkarılarak Beşiri, Silvan ve Garzan ilçelerine geçici olarak yerleştirilmiş bulunan bu çevre halkının eski köylerinin yakınlığı dolayısıyla tekrar yasak bölgedeki yerlerine yerleşebilecekleri kanısında oldukları dikkate alınmalı idi. Bu duruma meydan vermemenin çaresi, Sason yasak bölgesi halkının, Batı Anadolu'ya veya Trakya'ya nakilleri idi..Bu suretle ikinci bir tedip harekâtına yol açılmamış ve seyyar jandarma taburlarının bu bölgeye bağlanmalarının önüne geçilmiş olurdu. Yalnız bu mesele, bir kanun mevzuu olduğu için Bakanlar Kurulunun bu bölgeyi yasak bölge olarak ilân etmesi gerekirdi. Bu bakımdan İçişleri Bakanlığına göre; yasak bölge olması istenen saha sınırları şöyle idi:

Malato dağından itibaren Sason dağlarının. güneybatıya doğru tepeler hattını takip ve Sason'un Güneno köyünün 2 km. doğusundan güney-batıya doğru yönelmek suretiyle Çalkış dağından geçen tepeler hattını takiben Gov, Hafbak, Yukarı ve Aşağı Şat köylerini yasak bölge içinde bırakarak, Hazo bucak merkezinin 2 km. kuzeyinden doğuya, yönelerek Norşin köyünün kuzeyine ve oradan Garzan suyunu takiben Rezi dağı ile Kerho arasından Yarak dağına ve oradan batıya yönelmek suretiyle Şinas dağı üzerinden Malato dağına uzanan hâtûn teşkil ettiği çerçeve içinde kalan kısım olarak düşünölmekte idi.

²⁴⁴ BCA, Muamelat Kataloğu, 0.30.10.0.0/70.461.1, 24 Nisan 1937.

İçişleri Bakanlığı bu sınır üzerinde Genelkurmay Başkanlığının da düşüncesini sormuş ve bu bölgeden batıya nakli gerekenler için çıkarılacak Bakanlar Kurulu kararına hazırlık olmak üzere Eskişehir, Kocaeli, Zonguldak, Bolu, Çarıkın, Bursa, Bilecik, Kütahya, Afyon, Balıkesir, Manisa, Aydın, Denizli, Burdur, Isparta ve Muğla illerinin dikkate alınarak lüzumlu hazırlığını yapılmasını Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığından istemişti.

Genelkurmay Başkanlığı bu görüşü benimsemiş yalnız; sınır dışında bulunan ve Melefan kuzey bölgesindeki saha içinde kalan köyler halkı; yasak bölge ilân edilecek olan sınır dışında kalacakları için kanunen yerlerinden kaldırılarak herhangi bir bölgeye nakillerine olanak bulunmayacaktı. Oysa, sınırları çizilen bu sahada, bu defaki harekât alanı içerisine girmiş ve taranmıştı. Bura halkı da, Beşiri ve sair bölgelere kaldırılmışsa da, kendi köylerinin hükümetin yasak bölge diye ilân edeceği sınırlar dışında kaldığını gördükleri zaman pek haklı olarak gene yerlerine dönmek isteyecekler ve hemen bunları önlemeye imkân bulunmayacaktı. Mesele bu şekle girince, bura halkı, kendi geçimleri, yayılmaları ve sair ihtiyaçları için yasak bölge dahilindeki dağ, vadi ve yaylalardan faydalanmak maksadı ile sınırı geçerler ve bu suretle yine bir gaile çıkarırlar. Bu nedenle çizilen sınır uygun olmakla beraber şu hususun da dikkate alınması gerekecekti:

Yasak bölge sınırlarına civar olan ve özellikle Melefan kuzeyinden Arziyo dağı güneyi arasındaki köyler halkının da, yasak bölge içinde kalan ve miktarları pek mahdut olan köyler halkı gibi batı illerine nakilleri;

Bu suretle boşalacak olan bura köylerine batıdan göçmen getirerek yerleştirmek suretiyle yasak bölge çevresini birer Türk köyü haline getirerek herhangi bir suç işleyecek suçluların yasak bölgedeki dağlara sığınmalarının önüne geçilmesi; Yasak bölge ilân edilecek olan sahanın dışında kalacak köyler halkının batıya nakillerine kanunen imkân olmadığı takdirde çizilen sınırın özellikle güneydoğu ve doğu kısımlarının biraz daha genişletilmek suretiyle Berki deresi ile Arziyo dağı arasındaki saha halkının da batı illerine nakillerini göz önünde bulunduracak şekilde çizilen sınırı düzeltmek zorunluluğu vardı."²⁴⁵

Benzer ayaklanmalar Ağrı'da da görülmektedir (1926-1930). Ağrı'nın coğrafik yapısının isyanların bastırılmasını engellediği belirtilmiş ve bu bölgenin bir bölümünün iskana yasak edilmesi istenilerek, bu bölgede bulunan insanların Batıya sürülmesi kararlaştırıldı. Kürtlerin İran topraklarından yararlanmaları sonucu İran'la yapılan görüşmeler sonucu Ağrı'nın Güneydoğusundaki Aybey dağına Türkiye sınırlarına alınması kabul edildi.²⁴⁶

Ayaklanmaların bastırılmasından sonra bölgelerin boşaltılması insanların Batıya sürülmesine devam edildi.20 Haziran 1930'da başlayarak Eylül başına kadar devam eden Zeylan İsyanının bastırılmasından sonra Erçiş bölgesinde yaşayan 230 kişinin

²⁴⁵ Bulut ,a.g.e ,s:97-98.

²⁴⁶ Tunçay, a.g.e., s:242-245.

Batıya nakledilmesine karar verildi.²⁴⁷ Ayrıca isyan mıntikasından olup askerde olanların aileleriyle Edirne ve Tekirdağ'a nakilleri gerçekleştirildi.²⁴⁸

Batıya nakledilenler Türk köylerine serpiştirme yöntemiyle iskanlarına dikkat edildi. Örneğin Erzincan Merkez kazasına bağlı Mitni köyündeki hazineye ait arazide oturan 70 hanede 377 nüfuslu Alemekli "Kürt ırkına" mensup kişilerin serpiştirme yöntemiyle Giresun'daki Türk köylerine iskanı kabul edilmişti.²⁴⁹ Benzer bir iskan olayı da Yozgat'ta yaşanmıştı. Yozgat sınırlarında bulunan Danlı ve Aygar dağları eteklerinde yaşayan 271'i aranan 1131, başka yerlere kayıtlı ve 70 kişi yerli olan 1472 nüfusun dağınık biçimde münasip yerlere iskan edilmesi kararlaştırıldı.²⁵⁰

Doğu'yu ıslah etmek için kullanılan batıya nakil yöntemi halk tarafından kolay kabul edilmiyordu. Örneğin; Bitlis Valiliğinin 1927'de aldığı Mutki'deki 35 köyün nakil kararına halk isyan ederek cevap vermiş, isyan zorla bastırılabilmiştir. İsyanda sağ olarak teslim alınanların bir bölümü Siirt'e gönderildi.²⁵¹

Batıya nakillerin yaşandığı önemli bir isyan da Dersim ayaklanmasıdır. Bölge cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir çok isyanın çıktığı bir alandır. Bu isyanlardan biri 1926'da çıkan Koçuşığı Ayaklanması diğeri ise 1930'da çıkan Pülümür isyanıdır

1930'ların başında Hükümet, Dersim bölgesinin ıslahı amacıyla bazı girişimlerde bulunmuştu. Devletin temel görüşü bu bölgede yaşayanların sonradan Kürtleştiği idi.²⁵² 1935 yılında hazırlanan Tunceli Kanunuyla bölgenin idari yapısı

²⁴⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/23.69.7, 4 Ekim 1931.

²⁴⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/27.21.17, 2 Nisan 1932.

²⁴⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/40.77.20, 5 Kasım 1933.

²⁵⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/41.82.12, 13 Kasım 1933.

²⁵¹ Bulut, a.g.e., s:204.

²⁵² Şevket Süreyya Aydemir bölgeyle ilgili olarak şunları dile getirmişti: "Dersimi Kürt aşiret feodalizminin vatanıdır derler. Halbuki Dersimde biz dokuzuncu asırdan beri Anadolu'da yerleşen ilk oğuz Türklüğünün en halis lisan ve teşekkülât unsurlarını buluruz. Dersimi görmemişseniz bile, tafsilatlı bir Dersim haritasını göz gezdiriniz. Bu haritada yer, köy ve geçit isimleriyle, aşiret isimlerinin %70'i halis Türkçedir. Kürt geçinen fakat ahalisi Kürtçe bilmeyen köyleri hatırlıyorum. Ehalisi Türkçeyi unutan fakat henüz Kürtçeyide bellemeyen ihtiyarları Türkçe konuşan, fakat gençleri Türkçe bilmeyen ve Türkçeyi bırakmalarının tarihi, daha ancak elli, otuz, hatta beş on sene evveline irca edilen Kürt köyleri hatırlıyorum. Ermeni unsurunun çekilişi, fakat bırakılan boş yerlerin Türk muhaciri tarafından doldurulmayı, bir çok yerlerde yayla ve dağ unsuru olan derebeyini ova ve geçit köylerine indirmiştir. Yeni Türkiyenin nizamı ve disiplini işe müdahale etmemiş olsaydı bedeli sekiz sene ödenmek üzere yüz, yüzelli liraya satılan köyler üzerinden korkunç bir derebeyliğin, şark vilayetlerindeki şehirlerimizin kapularına kadar sokulduğunu görecektik. Derebeylik nizamının tasfiyesi, Şarkta uzun asırlar imtidadınca topraksızlaştırılan mülkiyetsizleştirilen köylünün mal ve mülkiyet sahibi

yeniden şekillendirilmişti.²⁵³ Bu kanuna göre ,Tunceli vilayetinde ordu ile ilgisi devam eden ve rütbesiyle ilgili yetkilere sahip bir korgeneral Vali ve kumandan olarak atanacaktı.Bu kişi aynı zamanda Dördüncü Umumi Müfettişlik görevini de yürütecekti.Bu kanunun 31.maddesinde Valiye gerekli hallerde bölge halkından olanları vilayet içinde yerlerini değiştirme ,vilayet dışına çıkarma yetkisi verilmişti.Bu maddeyle 2510 sayılı iskan kanununda kişilerin yerini değiştirmeye yetkili kılınan tek kurum olan Bakanlar Kurulu yanında ikinci bir kurumada yetki verilmişti.1936 yılına kadar bu maddeye dayanılarak1224 kişi Batıya nakledildi²⁵⁴

21 Mart 1937'de Demenan ve Haydaranlı aşiretleri tarafından Harcik deresi üzerindeki tahta köprüünün yıkılması sonucunda isyan çıkmıştı .İsyan kısa sürede tüm bölgeye yayıldı. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü ve devletin ileri gelenleri bölgede birkaç günlük incelemeler yaptı.²⁵⁵ Devletin yoğun askeri çıkarması sonucu isyan 1938 Eylülünde bastırılabilirdi. Yargılama sonucunda başta Seyit Rıza olmak üzere ele başlar idam edildi.²⁵⁶

İsyan sonucunda 5-7 bin kişinin Batıya nakil kararı alındı. Karacakale-Kürk-Hinzari ve Darboğaz batısı-Seyithan-Kırmızı dağ tepeler hattı – Haçili deresi ağzı – Ballı Mezrası – Rıza'nın evi – Munzur suyu – Ana kamu – Harçi dağı ve bu dağ ile Karacakale arasındaki tepeler hattı çevresi iskan bakımından yasak bölge ilan edildi.²⁵⁷

Cumhuriyet dönemi en kitlesel mecburi iskan bu bölgede uygulandı.Cumhuriyet arşivinde bu konuyla ilgili kaynağa rastlayamadık.²⁵⁸

kılınması neticesinde bitecektir.Küçük çiftçilik ,köleliğinin zıttıdır ve derebeylik münasebetlerinin en emin tasfiye vasıtasıdır.Toprak , yurt, ve istihlal vasıtaları sahibi kılınacak Kürtleşmiş Türkün kendi diline ve öz iktisat nizamına dönmesi, oralarda serbest mübadele usullerini ve Pazar münasebetlerini genişlettirecek ve bu genişleyen münasebetler Türk milletinin siyasi ve iktisadi tecanüs ve vahdetini temin edecektir.” Şevket Süreyya Aydemir,“Derebeyi ve Dersim”,**Kadro**, sayı:6 ,s:41-45.

²⁵³ Tunceli Kanunu için bkz:İsmail Beşikci,**Tunceli Kanunu(1935)ve Dersim Jenosidi**(,Belge Yayınları, İstanbul 1990). Cemil Koçak,“Tunceli Kanunu”,**Tarih ve Toplum**,(sayı:44,Ağustos1987).s.7-8.

²⁵⁴ Taş ,a.g.t, s:160.

²⁵⁵ **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1937

²⁵⁶ Bulut, a.g.e. s:213-279.Yarım Yüzyıl Sonra Dersim (1937-1938).**Nokta Dergisi**, 28 Haziran1987. Göktaş,a.g.e.s.116-140.

²⁵⁷ Bulut, a.g.e. s:258-264.

²⁵⁸ Ancak gazetelerde çıkan yaşam öykülerinden bazı bilgiler çıkarabildik. Dersim isyanı sırasında 6 yaşında olan Hasan Çakmak, anılarında şunlara değinmiştir. İsyanın bastırılmasından sonra, halkın toplanıp, Elazığ'a getirildiğini penceresiz vagonlara doldurularak 3 gün süren yolculuktan sonra, Uşak'a götürüldüklerini belirtmektedir. Orada her ailenin bir köye dağıtıldığını, kendilerinin ise Koca köyüne

Bölgede yalnızca isyanlarla ilgisi olanlar değil bölgede oturması sakıncalı görülenlerde Batıya nakledilmişti. Örneğin; Diyarbakır'ın Kulp kazasının müftüsü olup ayin yapmak üzere halkı Muş'un Andık Dağına davet eden Nakşibendi şeyhi ölü Ömer oğlu Mehmet Emin'in kanuna aykırı olarak gerçekleştirdiği irticai hareketler nedeniyle ailesiyle birlikte Aydın iline nakledilmesine karar verilmişti.²⁵⁹

Önemli nakil sebeplerinden biri de casusluktur. Örneğin; Siirt'in Tillo köyünden Şeyho oğlu Şeyh Melek casus olduğu şüphesi ile 885 sayılı İskan Kanunu'nun 3. maddesine dayanılarak Kayseri'de iskan edildi.²⁶⁰ Kiği kazasının Zerek köyü'nde doğan, Şeyh Said isyanına katılan ve 1935 yılında Hınıs'a gelen Ermeni milletinden Demirci Agop Markaranın muzır bir adam olduğu ve Hınıs'ta ikameti sakıncalı görüldüğünden iki karısı ve kızı ile birlikte Çorum iline iskanları kararlaştırılmıştı.²⁶¹ Sınırdaki kaçakçılık yapan ve Suriye'de Fransız ve Taşnak istihbaratıyla temas ederek casusluk yapan Gavur namı Hasiçeli Sadık'ın, karısı ile birlikte Amasya'ya iskanları kararlaştırılırken aynı suçu işleyen Erzurumlu Eyüp'ün (Asıl adı Agop) eşi ile birlikte Niğde'de iskan edildi.²⁶²

Yasa, batıya nakledilenlerin yurtlarına dönmelerini yasaklıyordu. Zorunlu hallerde iskan yerlerinden ayrılabilmeleri için iskan edildikleri yerin en büyük mülki amirinden izin alınması gerekiyordu. İskan edilenlerin bazen iskan yerlerini izinsiz terk ettikleri görülmekteydi. Örneğin Şeyh Sait'in kardeşi Tahir Birinci iskan yeri olan Malkarayı izinsiz terk ederek İstanbul'a gittiği burada yakalanması üzerine ona yardım edenlerle birlikte tutuklandığı anlaşılmaktadır. Mahkemeye çıkarılan Tahir Birinci hasta olması ve tedavi için İstanbul'a geldiğini belirtmişti. Mahkeme, Tahir Birinci'nin Emniyet gözetiminde iskan yeri olan Malkara'ya gönderilmesine karar vermişti.²⁶³

Mecburi iskan tüm aileyi kapsamaktaydı. İskan edilenlerden sadece kız çocukları evlendikleri takdirde zorunlu ikametleri kaldırılmaktaydı. Örneğin 1932

yerleştirildiğini belirtmiştir. Çakmak bu köyde 9 yıl çobanlık yaptığını, 1947'de sürgün yıllarının bitmesi üzerine Dersimdeki arazilerine el konulduğu için Elazığ'da verilen 60 m² lik dairelere yerleştirildiklerini belirtmiştir. Gelenlerden 90 hane dışında 130 hanenin bu teklifi kabul ettiğini, kabul etmeyen 90 hanenin ise Kayseri'ye gönderildiğini belirtmiştir. Evrensel, 8 Haziran 2004

²⁵⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/79.89.7.2, 2 Kasım 1937.

²⁶⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/45.35.12, 4 Haziran 1937.

²⁶¹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/79.89.11, 2 Kasım 1937.

²⁶² BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/79.89.10 2 Kasım 1937.

²⁶³ Cumhuriyet, 14 Mayıs 1935.

tarihinde Babaeski ilçesinin Cehili köyüne nakledilmiş olan Süleyman oğlu Ali Yalman'ın kızı Zeliha, Sungurlu ilçesinin Beşkız köyünden Ahmet oğlu İbrahim Yitik ile evlenmiş olduğundan nakil kararının kaldırılması Bakanlar Kurulu'nca kabul edilmişti.²⁶⁴

Batıya nakillerin yanında bölgedeki Türk nüfusunu arttırmak amacıyla doğal afetlerden dolayı zor durumda olan Karadeniz halkının iskan edildiği görülmektedir. Örneğin 1933 yılında Trabzon ve Çoruh'ta toprağı olmayan 9836 kişinin Van Gölü civarına yerleştirilmeleri kararlaştırılmıştı.²⁶⁵ Yine 1935 yılında Of felaketedelerinden 32 hanede 177 kişi Erzurum'un Pülk köyüne yerleştirildi.²⁶⁶

Hükümetler bölgede yaşayan Türk olup, geçim sıkıntısı çekenleri daha verimli yerlere iskan etti. Örneğin; Poshof kazasının Ağara Köyünde oturan üç ailede 24 nüfus arazi darlığı yüzünden geçinmekte zorluk çekmeleri nedeniyle Sarıkamış'ta bulunan emvali metrukeden olan Kara Kurt Köyüne iskan edildikleri görülmektedir.²⁶⁷

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki önemli bir iskan faaliyeti de 1939'da çıkartılan bir kararname sonucunda Birinci İskan Mıntıkasında toprak dağıtılması ve yerleştirilmesidir. Bu iskan mıntıkasında soy ve dili Türkçe olan topraksız çiftçilerin buldukları yerlerde hazineye ait topraklardan, eğer buldukları yerlerde hazineye ait toprak yoksa en yakın yerlerdeki hazineye ait topraklara yerleştirilmesi kararı verilmiştir. Bu bölgede bulunan dili Türkçe olmayan topraksız ve az topraklı kişilerin toprağına bağlanmak şartıyla yeniden yerleşme sahaları belirlenmiştir. Buna göre dili Türkçe olmayanlar şuralarda yerleştirileceklerdir.

- I- Vekiller heyeti kararıyla tahdit edilen ve edilecek olan memnu mıntıklar,
- II- Birinci, 3üncü ve dördüncü Umumi Müfettişlikler mıntıkası dahilinde olup Sıhhat Vekaletince Dış memleketlerden gelecek Türk göçmenlerin iskanına tahsis olunan sahalar,
- I- Diyarbakır vilayetinin, Sallar istasyonundan başlayarak Ergani, Diyarbakır, Bismil, Besiri, Kurtalan, Baykan, Bitlis, Tatvan, Gevaş, Van ve Özalp kazalarını kastederek

²⁶⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğı, 30.18.1.2/107.94.6, 11 Ocak 1945.

²⁶⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğı, 30.18.1.2/40.77.9, 5 Kasım 1933

²⁶⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğı, 30.18.1.2/57.66.15, 6 Haziran 1935.

²⁶⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğı, 30.18.1.2/ 46.49.4, 9 Temmuz 1934.

geçen ve geçecek olan demiryolu ile Kurtalan istasyonundan başlayarak Dicle vadisini takiben Irak hududuna giden demiryolu güzergahı imtidadınca tarafeyndeki 20 kilometrelik sahalar,

- II- III-Fırat köprüsü, Yolçatı (Yolçatı, Elazığ) Diyarbakır demiryolu güzergahı imtidadınca tarafeyndeki 20 kilometrelik sahalar.
- III- Divriği, Kemaliye, Erzincan, Tercan, Aşkale demiryolu olan dekovil hattı güzergahı ve Sarıkamıştan Benlihamede mümtet demiryolu güzergahının tarafeyninden 20 kilometrelik saha.
- IV- Malatya, Fevzipaşa ve Divriğe olan demiryolu güzergahı ve imtidadınca tarafeyndeki 20 kilometrelik saha.
- V- Urfa ve Mardin vilayetlerinin cenup hududunu teşkil eden demiryolunun Türkiye topraklarına isabet eden kısmının bütün imtidadındaki 25 kilometrelik saha.
- VI- 1 numaralı m.ıntika dahilindeki Suriye, Irak, İran ve Rus hududu imtidadınca olan topraklarımızın 25 kilometrelik derinlikteki sahalar.
- VII- (Diyarbakır- Mardin şosesi ve Mardin istasyonu)
 i. (Diyarbakır- Siverek- Urfa – Akçakale)
 ii. (Urfa- Birecik)
 iii. (Diyarbakır- Silvan – Ziyaret)
 iv. (Diyarbakır- Hanı – Garahin- Çapakçur)
 v. (Bitlis- Muş- Bulanık- Malazgirt)
 vi. (Muş – Hınıs)
 vii. (Van- Muradiye – Hoşab- Başkale- Yüksekova)
- VIII- Pasinler kazasının Çobandede köprüsü yanından itibaren Velibaba, Eleşkirt- Karaköse- Diyadin –Doğubeyazıt kazalarından geçen Gürcübulak'ın nihayet bulan transit yolu.
 i. Karaköse-Hamurderesi-Patnos)
 ii. (Doğubeyazıt- Muradiye)
 iii. (Erzurum- Taşkesen- Hınıs)
 iv. (Çobandede- Sarıkamış- Benlihahmet- Kars)
 v. (Kars- Kötek- Karabulak- Doğubeyazıt- Kağızman- Tuzluca- Iğdır- Çendelgediği- Karaköse- Kağızman)
- IX- (Elazığ- Pertek- Mameki- Seyithan- Darboğaz- Pülüner- Muti Köprüsü- Sanboğazı)
 i. (Pertek Hozat- Karaoğlan- Maraşal Çakmak- Zeyni Gediği- Erzincan)
 ii. (Refahiye- Erzincan- Tercan)
 iii. (Erzincan- Gümüşhane)
 iv. (Elazığ- Palu- Bingöl-Solhan)
 v. (Palu- Karakoçan- Kığı- Tercan)
 vi. (Elazığ- Yolçatı- Kömürhan köprüsü)
 vii. (Elazığ- Gezin- Maden- Ergani)
 viii. (Elazığ- Keban- Arapkir)

- X- Şoselerinin imtidatlarınca ve güzergahlarının tarafeyninden 15şer kilometrelik derinliklerdeki sahalalar .
- XI- (Divriği- Zara- Koyulhisar yolunun 1 numaralı mıntıkaya isabet eden kısmı;
 i. (Malatya-Hekimhan- Kangal- Ulaş)
 ii. (Pazarcık- Elbistan- Darende- Gürün- Ulaş)
 iii. (Elbistan- Göksun)
- XII- Maraş-Göksun- Pınarbaşı yolunun 1 numaralı mıntıkaya isabet eden kısmı; şoselerin bütün imtidadınca ve güzergahlarının tarafeynin eden15 şer kilometrelik sahalalar.
- XIII- Divrik demir, Ergani bakır, Guleman krom madenleriyle Malatya merkez kasbası ve Vangözü işletme tesisatı merkezlerinin dairenmadar 20 kilometrelik sahalalar.
- XIV- Ercişten itibaren Tatvan'a kadar Vangözü sahilinin 25 kilometre şimal ve şimali garbisindeki sahalalar.
- XV- Muş vilayeti hududundaki Murat nehrinden itibaren Paloya kadar Murat nehri trafeynindeki 25 kilometrelik sahalalar.

Yukarıdaki sahalalar incelendiğinde dili Türkçe olmayan (Kürtler), stratejik öneme sahip yerlere yaklaştırılmamışlardır. Umumi Müfettişlik ve vilayetlerin onayıyla yukarıda belirtilen sahalarda dili Türkçe olmayanların ünite merkezlerinde toplanması kararlaştırılırken bu kişilerin ünite merkezinde nüfuslarının %20 sini geçmemeleri şartı getirilmiştir. Topraklandırılacak kişilere aşağıdaki bölgeler dışında topraklar ücretsiz verilecektir:

- A. Diyarbakır – Sinan istasyonu arasındaki demiryolunun tarafeynindeki 20 kilometre dahilindeki arazi.
- B. Mardin vilayetinin Savur-Midyat-Cizre yolunun 10 kilometre tarafeynindeki arazi.
- C. Bitlis vilayetinin Tatvan kazası merkezinden itibaren dairenmadar 10 kilometrelik saha.
- Ç. Diyarbakır merkez kazasının 20 kilometrelik dairenmadar sahası.
- D. Fırat köprüsünden Maden'e ve Divrik'ten Tercan'a kadar olan demiryolu istasyonlarının 10 kilometre muhitindeki topraklar.
- E. Kayseri vilayetinin Pınarbaşı kazası dahilindeki bilumum topraklar.
- F. Gaziantep vilayetinin merkez ve Kilis kazaları dahilindeki bilumum arazi.
- H. Maraş vilayetinin Elbistan kazası dahilindeki bilumum arazi.
- L. Malatya vilayetinin merkez kazasıyla Akçadağ ve Petürge dahilindeki bilumum arazi.
- M. İğdır ovası.
- N. Erzincan ovasının iskan sahası.²⁶⁸

²⁶⁸ Talimatname için bkz: Kökdemir, a.g.e., 166-171.

Hükümet böylece bir taraftan topraksızlara toprak dağıtırken diğer taraftan bölgedeki yerleşmeyi şekillendirmeye çalışmıştır.

1945'te çok partili hayata geçişle birlikte CHP'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yönelik politikası yumuşamıştır. Bu doğrultuda 1947'de çıkarılan 5098 sayılı kanunla Batıya sürülenlerin yurtlarına geri dönmelerine izin verilmiş ve mecburi ikametleri kaldırılmıştır.²⁶⁹

Bu doğrultuda 2510 sayılı kanuna geçici iki madde eklenerek iskana tabi olanlarla iki yıl içinde (ilk aşamada bir yıl) iskanı isteyenlerle, muhtaç olanlar, eski yerlerine veya bu illerin çevresine yerleştirilmeleri kabul edilmiştir. Yapılan değişiklikle yasaklı bölge küçük bir alan dışında kaldırıldı. Yasaklığı kaldırılan bu bölge yerleşime açıldı.

Geri gitmek isteyenlerden 2510 sayılı kanunla verilen her türlü gayrimenkulun geri alınması, bu gayrimenkulları satanlara ise eski yerlerinde verilmek üzere yapı ve toprakların, iskan kanununun borçlandırma esaslarına göre borçlandırılmaları kabul edilmişti. Ayrıca Batıya nakledilip de malları karşılığında istihkak mazbataları karşılığında hiç mal almamış olanlara mallarının tamamen verilmesi, buna imkan yoksa mazbata değerinin dört katı üzerinden para ödenmesi kabul edilmişti. İstihkak sahibi olanların 1948 yılı sonuna kadar başvurmaları halinde 1949 yılı sonuna kadar, bu paralarının ödenmesi şartı getirilmişti.

Geri dönmek isteyenlere iskan kanununun tüm hükümleri uygulanmaya devam edilecekti. Eski yerlerine geri gönderilenler tekrar Batıya dönmek isterlerse 2510 sayılı kanunun hükümlerine göre tekrar parasız gönderilecekti. Eski yerlerine dönmek isteyenler bir defaya mahsus parasız nakledilecekti.

²⁶⁹ BCA.,Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, 30.18.1.2/112.86.7, 7 Ocak 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/ 112.86.6, 3 Ocak 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/112.86.5, 3 Ocak 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/113.16.6, 27 Şubat 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/112.86.4, 3 Ocak 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/113.16.7, 27 Şubat 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/113.16.14, 27 Şubat 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/ 112.86.3, 3 Ocak 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/113.30.17, 5 Mayıs 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/113.34.10, 15 Mayıs 1947. BCA.,Bakanlar Kurulu Katoloğu, 30.18.1.2/ 113.34.9, 15 Mayıs 1947.

Kanunun yanlış uygulanmaması için ilgili olarak 11/10/1947 tarihinde Maliye Bakanlığı'nca talimatname yayınlanmıştı. Düzenlemeye göre 3 numaralı yasaklı bölgeden nakledilenlere istihkak mazbatasını verilmişti. Buna göre "5098 sayılı kanunun geçici 2nci maddesinin ikinci bendi gereğince bunlardan ellerindeki istihkak mazbatasının ihtiva ettiği kıymetin tamamına ve bir kısmına mukabil mürettep yerlerinde mal almış olanların aldıkları bu mallar, namlarına tescil edilmiş olsun olmasın, kendilerine ait olacağı ve eski yerlerinde bıraktıkları mallar ise tamamen devlete intikal ettiği cihetle, bunlar 5098 sayılı kanunun verdiği serbestiden istifade etmekle beraber, mürettep yerlerinde aldıkları malları iade etmek kaydı ile olsa dahi, eski yerlerinde devlete kalan malların geri verilmesini isteyemeyeceklerdi. Mürettep yerlerinde mazbatalarının ihtiva ettiği kıymete mukabil kısmen mal almak ve hiç almamak suretiyle istihkakları kalanların bu istihkak bakiyeleri mazbatada yazılı kıymetlerin dört katı üzerinden hazinece kendilerine ödenerek alakaları kesilir. Mürettep yerlerinde hiç mal almamış olanların da mazbatalarındaki istihkak tutarlarının dört katı kendilerine ödeneceği cihetle eski yerlerinde bıraktıkları malların iadesini istemek hakları yoktur. Aynı talimatnamede 1 numaralı iskan bölgesinden devletçe Batıya gönderilenlerle ilgili olarak da bu kişilerin yaşadıkları yerdeki mallarını tasfiye etmeleri gerektiği edemeyenlerin malları ise devlete geçmiş olduğundan bunlarla ilgili durum üçe ayrılmıştı. Bunlar:

- “1. Eski yerlerinde bıraktıkları gayrimenkullarına mukabil istekleriyle mazbata ve mürettep yerlerinde bu mazbatalarının ihtiva ettiği ikametinin tamamına mukabil mal almış olanlar,
2. Eski yerlerinde bıraktıkları gayri menkullerine mukabil istekleriyle mazbata ve mürettep yerlerinde bu mazbatalarının ihtiva ettiği ikametinin bir kısmına mukabil mal almış olanlar,
3. Eski yerlerinde bıraktıkları gayri menkullerine mukabil istekleriyle mazbata almış ve fakat mürettep yerlerinde mazbatalarının ihtiva ettiği kıymete mukabil bir şey almamış olanlar” Buna göre birinci gruptakiler eski yerlerindeki malları isteyenler. İkinci gruptakiler ise, eğer eski yerlerindeki malları satılmadıysa fark kadar gayri menkul verilir. Eğer mallar satıldıysa kalan değerinin dört katı kadar ödenir. Üçüncü grupta olanlar ise malları hazine tarafından elden çıkarılmadıysa kişilere geri verilir. Hazinesinin elinden çıktıysa değerinin dört katı ödenir. Bu kişilerin 1948'in son gününe kadar başvurmaları gerekmekte olup bu tarihten sonraki başvuruların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.”²⁷⁰ Böylece iskana tabi olanların mağduriyetleri bir nebze de olsa giderilmeye çalışılmıştır.

²⁷⁰Kökdemir, a.g.e s: 260-267.

1951 yılında yasaklı bölgeyle ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmişti. Yasaya göre Ağrı yasak bölgesinin küçük bir kısmı dışında Tunceli, Sason, Zeylan ve Ağrı bölgelerinin yasaklığına son verildi. Bu bölgelerde ihtiyaca göre kurulacak yerlerin oluşturulması amacıyla 5826 sayılı kanun çıkarıldı.²⁷¹

Buna göre Tarım, Bayındırlık, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından tayin edilecek üçer üyeden oluşan bir komisyon kurulacaktı. Bu kanun 1/1/1938'den itibaren serbest bölgelere nakledilen kimselere uygulanmasına kararlaştırıldı. Bu kanundan yararlanmayacak kişiler şunlardı:

- a) 5227 sayılı kanunla tadil edilen iki yıllık müddet içinde iskanını istemiyenler,
- b) Mürettep iskan yerlerinde verilen gayri menkullerini hazineye terk ederek eski illerinde veya bu illere civar illerde iskan edilmiş olanlar,
- c) Mürettep iskan yerlerinde verilen gayri menkullerini satmak suretiyle eski illerinde veya bu iller civarında 2510 sayılı kanunun 15 inci maddesinin 3 üncü bendi gereğince borçlanma yoluyla ev yeri ve toprak verilenler,
- ç) Mürettep yerlerinde iskan görmemiş ve yasak bölgeler ile idareten boşaltılmış bölge civarında iskan edilip de iskanına muhassas gayri menkullerini hazineye iade etmiş olanlar²⁷²

Yukarıdaki özellikleri taşımayacak yardıma muhtaç olanlar iki yıl içinde başvurdukları takdirde iskanları yapılması kabul edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü 17/10/1951 tarihinde bir tamim yayınlamıştır. Bu konuda Ağrı, Bitlis, Siirt, Tunceli, Van valilikleri bilgilendirilmişti.²⁷³

Şeyh Sait İsyanıyla birlikte başlayarak Türkiye Cumhuriyeti ulus-devlet inşasına karşı çıkan ve problem yaratan Kürtlerin Batıya nakledilmeleri işlemi 1930'ların ortasında iyice artarak devam etmiştir. Bu konuyla ilgili Başvekalet Toprak ve İskan İşleri Genel Müdürlüğü'nün yaptığı çalışmada Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5074 hanede 25831 nüfusun Batı Anadolu'da nakledildiği belirtilmektedir. Yine aynı çalışmada 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı kanunla 4128 hanede 22516 kişinin geri döndüğü açıklanmıştır. 1948 yılında çıkartılan 5227 sayılı yasa ile muhtaç

²⁷¹ A.g.e, s:114-115.

²⁷² Kökdemir, a.g.e., s:114-115.

²⁷³ A.g.e., s: 335-337.

durumda olanlara eski yerlerine dönmeleri halinde Batıda verilen iskan hakları tanınınca 917 hanede 4607 nüfusun daha topraklarına geri döndüğü bilgileri verilmiştir.²⁷⁴

4. ÇİNGENELERİN İSKANI

Mecburi iskana sıkça tabi tutulan diğer bir etnik grup Çingenerlerdir.²⁷⁵ Osmanlının son döneminde Çingenerlerin iskan edilmeleri ile ilgili bazı çalışmalara rastlanılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Balkanlardan gelen muhacirler içerisinde yer alan Çingenerleri iskan etmeye çalışmış, göçebe olanları ise yerleşik yaşama geçirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Türk Müslüman olmayan Çingenerlerin sınırlardan içeriye girmesine izni verilmedi.²⁷⁶

Cumhuriyet döneminde de İttihat Terakkinin izlediği politika devam etmiştir. Çingenerlerle ilgili ilk yakınmalar mübadele sırasında yaşanmış konu Meclis gündemine getirilmiştir. Zonguldak Mebusu Halil Bey ne ırkken, ne de dinen Türklükle alakası olmayan ve Rumca konuşan Kıptilerin, memleketi olan Zonguldak'a yerleştirilmesinden rahatsız olduğunu açıklamış bu konuda soru önergesi vermiştir. Bunun üzerine dönemin Dahiliye Vekili ve Mübadele İmar ve İskan Vekaleti Vekili Recep Bey bu konuda yaptığı açıklamasında şu bilgileri vermişti:

“Malumu alileri olduğu veçhile mübadeleye tabi eşhasın kimlerden ibaret olduğu mübadele mukavelenemesinin birinci maddesinde şu suretle tarif edilmiştir. 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren Türk

²⁷⁴ Tekeli, a.g.m., s: 64.

²⁷⁵ Türkiye'deki Çingenerlerle ilgili olarak Türkiye'de Etnik Yapı adlı çalışmada Suavi Aydın şu bilgileri vermişti. “ Türkiye'de Çingene, Kıpti, Poşa, Mutrip/ Motrip, Arabacı, Köçer, Esmer Vatandaş, Kürtçe Gavandi, Karaçi, Kirişmal gibi adlarla anılan bu topluluk Rom, Roman, Gurbati, Garaçi, Dum, Çuki, Mutrip/ Mutrip/ Midreb, Arabacı, Kuzey Doğu Anadolu'da Poşa gibi isimlerle tanımlanmaktadır. Hristiyan Çingenerler kendilerine Balamarom demekteler. 1960-1970 Köy envanter etütlerinde sayıları göçebe ve gezginci çingenerler karşılığında 10633 kişi olarak verilmektedir. Kentlerin belli mahallelerinde (İstanbul'da Kasımpaşa, Küçükbakkalköy, Sulukule; Üsküdar'da Selamsız, Edirne'de Kum Mahallesi gibi) getto tarzı bir yerleşim biçimleri vardır. Yakın zamanlara kadar büyük bölümü konar göçer idi, fakat giderek yerleşmektedirler. Çingene nüfusunu yoğun olduğu bölgeler Trakya, Güney Marmara ve İstanbul civarındır. Ayrıca Hakkari, Cizre, Siirt çevresiyle Van ilinin Güney bölümlerinde ve yerleşik olarak Ağrı'da bulunurlar. Görünüşte Müslüman olup yaygın olarak Romani diye isimlendirilen bir dil konuşurlar. Suavi Aydın, “Türkiye'de Etnik Yapı”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, (cilt:12, İletişim Yayınları, İstanbul 1983), s:508. Yüzyıllardır oluşan olumsuz yargı bugün bile Çingenerler için devam etmektedir. Çingenerlerin toplumda aşağılanmanın en önemli nedeni çingenerlerin Müslüman olmadıkları ve lanetlendikleriyle ilgili görüştür. Mustafa Aksu, *Türkiye'de Çingene Olmak*, (Ozan Yayıncılık, İstanbul 2003).

²⁷⁶ Dündar, a.g.e., s: 127-130.

arazisinde mütemekkin Rum Ortodoks dininde bulunan Türk Tab'ası ile Yunan arzisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan tabasının... İlh. Yani Yunanistan'dan buraya gelecek olan mübadeleye tabi halk, mübadele mukavelenamesinin birinci maddesinde Yunan arzisinde Müslüman dininde bulunan Yunan tabası tarif edilmiştir. Bu, metni aslidir ve gayet umumi bir çerçeve içerisinde yazılmıştır.

Bu umumi çerçeve arasında gerek Yunanistan'dan Türkiye'ye gelecek olan ve gerek Türkiye'den Yunanistan'a gidecek olan mübadiller arasında, bu umumi tarif içerisinde muhtelif tefsirata sebebiyet verecek bazı unsurlar mevcut olacağı bedihidir. Bunlardan hangilerinin bu mübadele mukavelenamesinin dahilinde olduğu tespit etmek salahiyeti mukavelenamenin on ikinci maddesi mucibince, muhtelit komisyona verilmiştir. Umumi mübadeleci ahali mukavelenamesinin icabedeceği tedabiri ittihaz ve işbu mukavelenamenin tevlit edeceği bilcümle mesele karar vermek hususunda muhtelit komisyonun bütün salahiyetleri haiz olacağı tasrih edilmiştir. Demek ki, birinci maddenin umumi tarifi içerisinde bir ihtilaf hasıl olursa bu bapta hakkı tefsir sahibi olan heyet, muhtelit mübadele komisyonu celsesinde verilen 17 numaralı Karar da bir şahsın mübadeleye tabi olup olmadığına karar vermek hakkına yalnız muhtelit komisyonun salahiyatları olduğu kaydedilmiştir. Binaenaleyh şu umumi nokta anlaşılınca meselenin mahiyeti kendi kendine taayyün ve tenevvür eder. Demek ki, buraya gelmiş olan eşhasın muahedenin istihdaf ettiği Müslüman Yunan Tabası tarifi içerisinde bu Kiptileri de muhtelit mübadele komisyonu mevcut ve dahil telakki etmiştir. Bu suretle bunlar buraya gelmişlerdir.

Malumualinizdir. Bütün dünyada Kiptilerin vaziyeti aşağı yukarı birbirine müşabihdir. Ne zaman, nerede bulunurlarsa oranın ahval ve adatına temessül ederler.

Muayyen ve mutesallip ahval ve adetleri yoktur. Muhterem Halil Beyin takririnde bir nokta daha vardır. Buyuruyorlar ki niçin bunlar Zonguldak'a teksif edilmişti." Yalnız oraya teksif edilmiş değildir. Büyük mübadeleye tabi olan mıntika içinde bu mahiyette Kiptiler bulunduğu için, muhtelit mübadele komisyonun alakadar olan komisyonun kararıyla müteferri bir surette memleketimizin akşamı muhtelifesine serpinti halinde gelmişlerdir ve yalnız Zonguldak'a teksif edilmiş değildir. Bu bapta cevabi maruzatım da bundan ibarettir."²⁷⁷

Mübadele sırasında gelen 400.000 yakın insanın içerisinde ne kadar Çingenenin bulunduğu bilinmemektedir. Sayı bilinmemekle birlikte arşiv kaynaklarında mübadele sırasında çingenelerin bulunduğu görülmektedir.²⁷⁸ Örneğin; Sulh vapurunda Yanya muhacirleri ile gelen Kiptilerin Zonguldak'a²⁷⁹ Drama'dan İstanbul'a gelen 31 hane Kipti'nin Edirne'ye iskan edileceği belirtilmektedir.²⁸⁰ Adana'dan Malatya'ya gönderilen Kipti muhacirlerin ise üretici duruma gelmeleri için uygun yerlere iskan edilmeleri istenmiştir.²⁸¹ Yapılan bir çalışmada bu dönemde Yunanistan'da bulunan

²⁷⁷ TBMM ZC.Devre:2, cilt: 10, s: 73-74.

²⁷⁸ BCA., Toprak İskan Kararları Katoloğu, 272.0.0.11/78.42.20, 25 Şubat 1926.

²⁷⁹ BCA., Toprak İskan Kararları Katoloğu, 272.0.0.11/19.91.2, 11 Ağustos 1924.

²⁸⁰ BCA., Toprak İskan Kararları Katoloğu, 272.0.0.11/ 17.76.12, 11 Şubat 1924.

²⁸¹ BCA., Toprak İskan Kararları Katoloğu, 272.0.0.11/47.88.20, 18 Şubat 1926.

90.000 Çingenenin büyük bir bölümün Türkiye'ye geldiği belirtilerek mübadele sırasında Bursa'ya gelen Çingenerle ilgili sayılar verilmiştir. "İznik'te 40, Derbent'de 20, Gemlik'te 20, Yenigürle'de 20, Karabey'de 20, Yenişehir'de 25, Apolyont'da 10, Misedolu'da 15, Özlüce'de 5, Karsak'da 20, Kumkadı'da 35 olmak üzere toplam 230 hane Çingene iskan edilmiştir." Aynı çalışmada yazar mübadele sırasında Bursa'ya gelen Çingenerle ilgili şu tespitlerde bulunmuştur:

"Yunanistan'da genellikle hizmetçilik, demircilik, kalaycılık gibi işleri gören bu insanlar, Türkiye'ye geldikleri zaman kendilerine hizmet ettikleri beyleri kadar mal almıştır. Türkiye'de, diğer mübadil göçmenler ne kadar mal almış ise, aynı oranda çingenerler de mal almıştır. Ne yazık ki köylerde yaşayan bu çingenerler, en geç 10-15 yıl içinde devletin verdiği bu malları satıp bitirmiş, sonra da yine köylerde hizmetçilik ve ayak işleri yapmaya başlamışlardır. Büyük bölümü de Bursa başta olmak üzere Yenişehir, İznik, Karacabey gibi kasabalara yerleşmişlerdir. Tesal'ın dediği gibi, bu kasaba ve kentlerde de ayakkabı boyacılığında ileri gidememişlerdir. Ancak özellikle demircilik ve kalaycılık yapanları, uzun süre bu işi sürdürmüşlerdir. Özellikle her göçmen köyüne yerleşen ve orada sürekli kalan bir-iki hane demirci çingene, köyün bu önemli boşluğunu doldurmuştur. Köylerce cambazlık, demircilik ve nalbantlık gibi meslekleri yapamayan göçmenlerin imdadına çingenerler yetişmiştir."²⁸²

Mübadeleyi anlatan R.D.Tesal kendi kasabasında bulunan ve ülkeye gelen Çingenerle ilgili şunları anlatmaktadır:

"Valos'ta bir de kalabalık Çingene tayfası vardı. Bunlar Osmanlı döneminde hem Müslüman olmuş hem Türkleşmiş kimselerdir. Eskilerin kenar bir semtinde otururlar, döküm işleri, kalaycılık ve benzeri işler yaparlardı. Şiveli ama oldukça iyi Türkçe konuşurlar ve bize tam bağlılık gösterirlerdi. Bu Çingenerler Müslüman olduklarından ve Lozan'da imzalanan mübadele anlaşması, Yunanistan'daki Türkler deyimi yerine Yunanistan'daki Müslümanlar kaydını koyduğu için bizimle beraber Türkiye'ye gelmişlerdir... Zonguldak ve civarına yerleştirilen bu Çingenerler ne yazık ki memleketin ekonomik bünyesine herhangi bir katkı da bulunamamışlar, kendileri de çocukları ve torunları da bugün dahi ayakkabı boyacılığında ileri gidememişlerdir."²⁸³

Çingenerlerin iskanı ile ilgili ilk bilgilere 1926 yılında hazırlanan 885 sayılı iskan kanununda yer verilmiştir. İskan kanununun ikinci maddesinde "Türk kültürüne dahil olmayan şirayet devresindeki frengililer, cüzzama müptela eshas ve aileleri ceraimi siyasiyle ve askeriye müstesna olmak üzere cinayete mahkum olan anarşistler, casuslar,

²⁸²Kaplanoğlu, a.g.e., s.72-73.

²⁸³ R.D.Tesal, *Selanikten İstanbul*, (İstanbul 1998), s.27.

Çingener ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilemezler.”²⁸⁴ Konu Mecliste tartışılırken mebuslar Çingenerin iskanı ile ilgili şikayetler de bulunmuşlardır. Burdur Mebusu Hüseyin Baki Bey Çingenerin iskanı ile ilgili eleştirilerde bulunarak şu ifadelerde bulunmuştu:

“Daha altı ay evvel ecnebi tabiyetinde olan çingener biliyorum, Türk tabiyetine geçiriyoruz diye nüfusa kaydolundular, şuraya buraya iskan olundular. Fakat bunlar yine eski melanetlerinde devam ediyorlar. Bunlara bir müddet verilsin. Yani bunlar ne vakitten itibaren Türk tabiyetine girmiş olarak kabul olunacaktır? Çünkü bunlar fenolik yapıyorlar, asayiş ihlal ediyorlar. Sonra hasat zamanında, züram bulunamadığı zamanlarda evleri soyuyorlar. Bunlar o kadar müthiş fenalığa alet oluyorlar ki burada söylüyerek Heyeti Alileyi tasdia lüzum görmüyorum.”²⁸⁵ Aydın Mebusu Tahsin Bey ise bu Çingenerin yasal mevzuattan yararlanarak Türk vatandaşı olduklarını ve bunların “defolup gitmelerini” istemiştir. Bu konuda söz alan Dahiliye Vekili Cemil Bey bu kanunla bazı göçebe Çingenerin yerleştirildiğini, dışarıdan gelen yabancı tabiiyetinde bulunan Çingenerin ise ülkenin bir bölümünde göçebe yaşam sürdürdüklerini açıklayarak bunların sınır dışına çıkartılacağını ifade etmiştir. Bunun yanında Hüseyin Baki Beyin işaret ettiği Çingenerin iskan edileceğini belirtmiştir.²⁸⁶

1926'daki Çingener ile ilgili anlayış 1934'de çıkartılan 2510 sayılı İskan Kanununda da devam etmiştir. 9. maddesinde şu ibare yer almıştır.

“Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salahiyetlidir.”²⁸⁷

Çingenerin yerleşik yaşama geçirilmesinde Dahiliye Vekaleti'nin çaba gösterdiğini valiliklere bu konuda yazılar gönderdiği belgelerden anlaşılmaktadır.

²⁸⁴ Kökdemir, a.g.e, s:26.

²⁸⁵ TBMM ZC.Devre:2, cilt:25, s: 650.

²⁸⁶ TBMM ZC.Devre:2, cilt:25, s: 650.

²⁸⁷ Hükümetin hazırlamış olduğu iskan kanununda göçebe Çingenerin Türk kültürüne bağlı köylere birer aile olarak yerleştirilmesi önerilmiş ancak madde iskan encümeninde yukarıdaki şekilde değiştirilmişti. Encümen bu değişikliğin gerekçesi olarak şunları belirtmişti: “...Maksat bunların süratle ana dillerini unutması Türklerle karışması olduğundan büyük köylerde bir mahallede veya birbirine komşu ve kolaylıkla toplanır bir yerde olmamak şartile oturtulmalarında beis görülmemiştir. Bunların yerleştirildikleri sırada birbirine komşu olmamalarına ve sık ihtilatlarına meydan verecek surette yakın kalmamalarına dikkat etmek bu maksadı temin edeceğinden serpiştirme yolu muvafık görülmüştü.” TBMM ZC,Devre:4, cilt25, s:10 (sıra no: 189).

Örneğin 1932'de Dahiliye Vekilinin imzasıyla yayınlanan bir tebligatta şu değerlendirme vardır:

“Mübadele suretiyle veya herhangi bir şekilde göçebeliliğin tevlit etmiş olduğu idari ve iktisadi mahzurları izole gayesiyle yerleştirilen ve mustahsilhale ifrağı istihdaf edilen Kıptilerin mahalli iskanlarını terkle bazı vilayetlerde tekasüf ettikleri ve oralarda asayiş ve inzibati ihlal ettikleri ve tekrar geldikleri mahallere iadeleri müşkülâtı dai olduğu bazı vilayetlerin ışarından anlaşılmıştır. Bu kimseler hakkında mecburi ikamet kanununun daha büyük bir itina ile tatbiki ve firarlarına meydan verilmemesi için icap eden tedbirlerin alışması tatimen tebliğ olunur efendim.”²⁸⁸

Yerlerini beğenmeyerek geçim sıkıntısı çeken Çingeneler, iskan yerlerinin değiştirilmesini istemişler ancak talepleri olumsuz karşılanmıştır. Örneğin Mersine yerleştirilen Kalas mübadillerinden Cemal oğlu Halil isminde bir Çingene yedi kişiden oluşan bir ailesinin olduğunu ve sepetçilikle geçindiğini, ancak bu karınlarını doyurabilmek için İzmir'e gitmesi gerektiğini ve iskan yerinin değiştirilmesini talep etmiştir. Ancak bu talebin kabul edilmemesi üzerine bu kişiyle birlikte 146 kişinin iskan yerini terk ederek İzmir'e gittikleri burada yangın yerlerinde ve açık mahallede işsiz güçsüz dolaşarak dışarıyı zarar verdikleri tespit edilmiştir. Ancak Mersin'e iade edilmişlerdi. Mersin Valisi olay üzerine Dahiliye Vekaletine yazdığı yazıdan il içinde bu kişilerin yerleştirilecek boş evin bulunmadığı, bu kişilerin ancak sulak bir yerde kurulacak köye iskanlarının mümkün olabileceğini olmadığı taktirde bu Kıptileri vilayetin asayiş ve inzibatını ihlal edeceklerini bildirmişti. Vekalet bu kişilerin iskanı için ne kadar masraf gerekli olacağını sormuştur.²⁸⁹

Diğer bir belgede ise İstanbul ve Adapazarı siciline kayıtlı olup iş bulmak için İzmir'e giderek harap binalara yerleşen 20 hanede 72 nüfus muhacir Çingenenin boş dolaşarak şehrin asayişini bozduklarından 36 nüfusun İstanbul'a , 36'sının ise Adapazarı'na jandarma gözetiminde gönderilmesine karar verildiği ortaya çıkmaktadır. Kütahya'ya gelen bu kişiler nüfusa kayıtlı olmaması havalanın soğuması nedeniyle bu kişilerin barındırılacağı mesken ve iaşelerinin teminini gerçekleştiremediklerinden

²⁸⁸ BCA., Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.12/36.190.5, 7 Mart 1933.

²⁸⁹ A.g.b.,

seyahate serbest olarak devam etmek üzere bırakılmışlardır. Ancak bu Çingenerin 36sının İstanbul'a gitmediği, İstanbul Valiliğince Dahiliye Vekaletine bildirilmişti.²⁹⁰

Çingenerin iskan yerlerini terk etmeleri dışında devlet tarafından iskan yerlerinin değiştirildiği görülmektedir. Örneğin; Çanakkale'nin Eceabat kazasına bağlı Behramlı Köyünde oturan ve buldukları yerde bırakılmaları askeri bakımdan mahsurlu görülmesi üzerine 25 hanede 125 çingenenin Çanakkale'nin iç bölgelerine serpiştirme suretiyle yerleştirilmelerine karar verilmişti.²⁹¹

1948 yılında hazırlanan iskan programında gezginci çingenerin iskanı ile şu ifadeler yer almaktadır:

"A: Gezginci çingener hiçbir suretle toplu bir halde ve yeniden köy kurulmak suretiyle iskan edilemezler.

B: Bunlar; geçim vasıtaları ve meşgaleleri göz önüne alınmak suretiyle mütekasif Türk köylerinde serpiştirme suretiyle veya en çok beş haneyi geçmemek üzere iskan edilirler.

C: Bu gibilerin iskanları için tesbit edilecek köyler birbirine yakın olamaz."²⁹²

Tüm bu yasal çerçeveler çingenerin iskanı konusunda tüm hükümetlerin itinalı davranarak gezginci çingenerin yerleşik yaşama geçilmesi amaçlanırken dışarıdan gelerek Türkçe bilmeyen çingenerin ülkeye girmesine izin verilmediği görülmektedir.Çingenerle ilgili var olan temkinli durum bugün hala devam etmektedir

5. GÖÇEBELERİN İSKANI

Günümüzde çok yaygın olarak görülmeyen göçebelik Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaygın olarak bulunmaktaydı. Göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesinde bir yandan üretimin artırılması diğer yandan ise güvenliğin sağlanması endişesi yer almıştı.1934 yılında Şükrü Kaya yaptığı bir konuşmada ülkede bulunan göçebelerle ilgili şu bilgileri vermişti.:

²⁹⁰ BCA., Toprak İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu, 272.0.0.12/63.190.1, 24 Ocak 1933.

²⁹¹ BCA., Bakanlar Kurulu Genel Müdürlüğü Kataloğu, 30.18.1.2/90.4.5, 3 Ocak 1940.

²⁹² Kökdemir, a.g.e., s: 133,

“Memleketimizde bir milyondan fazla göçer vardır. Yarım ve yahut daimi göçer.. Şarkta, garpta, hatta Adanada, Antalyada, Muğlada, Burdurda, Ispartada bile göçerler vardır. Bunların her biri bugün muztarıp bir haldedir. Bunlar insani ahlaki milli siyasi terbiyeden mahrum kalyorlar. Kendilerine Cumhuriyetin nimetleri hala yetiştirilememiştir. Aralarında ne bir hakim, ne bir hekim ne bir muallim vardır. Bunları böyle rüzgara kapılmış yapraklar gibi kopup oradan oraya sürüklendiğini görmek çok acıdır. Ben bu bir vekili bir mebusu olmak sıfatile bunları görmekten çok teessür duymaktayım.”²⁹³

885 sayılı İskan Kanununda göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesi temel amaçlardan biri olarak yer almıştı. Bu kanun görüşmeleri sırasında Denizli Mebusları Yusuf ve Necip Ali Bey tarafından göçebelerle ilgili bir kanun teklifinde bulunulmuştu. Teklifte Kurtuluş Savaşından sonra hür ve endişesiz ziraat ve ticaretin yapılabilmesi için göçebelerin yerleştirilmesi gerektiği belirtilerek, göçebelerin dörde ayrılması gerektiği ifade edilmiştir. Bunlardan birincisi kışın kıyılarda, yazın yaylalarda olup, hayvanlarıyla konar göçerlerdi. İkincisi, katır ve beygirlerle geçen ormancılıkla uğraşan tahtacı aşiretidir. Üçüncüsü her iklimde memleketim her yerini gezen ve Uygur Kıptiler. Dördüncüsü ise İranlı Kıptilerdir. Bunlar memleketin her tarafından kuyumculukla uğraşan yersiz ve yurtsuzlardır. Bu göçebelerin devlet tarafından toparlanamadığı bunların çocuklarının askerden firar ettiklerini, huzuru bozduklarını, bununla birlikte dağdaki eşkiyaya ekmek ve cephaneye verdikleri şikayetinde bulunulmuştu. Bunlardan sadece hayvan derisi alındığını bunun için bu kişilerin iskan için 5 maddelik bir kanun teklifinde bulduklarını açıkladıktan sonra göçebeler hayvanların yapabileceği ve iklim dikkate alınacak yayla ve köylere serpiştirme yoluyla iskan edilmesi, iskana uymayanları üç aydan üç seneye kadar hapiste cezalandırılması istenmiştir. Kanun teklifi Dahiliye ve İskan Encümen içinde görülmüş hükümetin hazırladığı kanun teklifi yeterli görülerek önerilen kanun teklifi kabul edilmemiştir.²⁹⁴

Cumhuriyet döneminde göçebelerin yerleştirilmesi için yoğun çalışma içine girilmiştir. Örneğin yazın Niğde yaylalarına çıkan kışın Adana'ya inen 150 aileden 1200 nüfustan ibaret, Aydın, Karakeçili, Karzun, Sarıkeçili aşiretlerine mensup göçebelerin Niğde vilayetine iskanları kabul edilmişti.²⁹⁵ Yine Aksaray ili çevresinde 150 nüfustan ibaret ve koyunculukla uğraşan Yürük aşiretinin nakillerini kendileri

²⁹³ TBMMZC.Devre:4, cilt:23, s:141.

²⁹⁴ TBMM ZC, Devre: 2, cilt 25, s:27

²⁹⁵ BCA., Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/22.57.2, 2 Temmuz 1931.

yapmak şartıyla merkez köylerden Amarat köyüne yerleştirilmesi Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmişti.²⁹⁶

Göçebelerin yerleştirilmesi'nde kimi sorunlar yaşanıyordu. Örneğin 1924 yılında güvenliği bozmaları nedeniyle Ankara, Yozgat ve Kırşehir çevresinde yaşayan Kara Haydar aşireti'nden 17 aileden oluşan 94 kişi Çiçek dağından indirilerek Kediler köyünde bulunan emval-i metrukeye ait araziye yerleştirilmişti. Sorun yaratmaya devam eden 9 haneden 44 nüfusun tekrar Çiçek dağına iadesi yapılırken Kara Haydar ve Genç oğulları ailesinden 8 hanede 50 kişinin her aile ayrı ayrı köylere iskan edilmek üzere Afyon Karahisara yerleştirilmesine karar verilmiştir.²⁹⁷

Göçebelerin bir kısmı Anadolu'yu terk etmiş olan Ermeni ve Rum köylerinde iskan edildiği görülmektedir. Bu çerçevede Sorgun kazasının çeşitli köylerinde göçebe ve Türk ırkına mensup, olan 51 evde 279 nüfusun Boğazlıyan Ermenilerinden kalan Çat köyüne iskan edilmişlerdir.²⁹⁸ Yine, İçel vilayetinde bulunup kış mevsimini sahilde, yaz mevsimini Konya'nın Karaman kazasında geçiren 27 haneli Erdemli, 77 haneli Yağda Koyuncu ve Çiriş ile 73 haneli Hacı Hasanlı aşiretlerinin hane inşaa masrafları kendilerine ait olmak şartıyla Yunanlı Andon'dan kalan Erdemli mevkiindeki 4469 dönüm araziye iskan edilmeleri kararlaştırılmıştı.²⁹⁹

Göçebelerin sınıra yakın bölgelerde yaşamaları da "sakıncalı" görülmüş ve iç bölgelere iskan edilmiştir. Örneğin; Artvin'de sınırlara yakın bölgede göçebe yaşayan 89 ailenin iç vilayetlere iskan edilmesi kararlaştırılmıştı.³⁰⁰

1948'de kabul edilen iskan programında ise göçebelere de yer verilerek iskan koşulları belirlenmiştir. Buna göre;

"A: Hiçbir yerde devamlı oturmayan ötedenberi göçebelige itiyat edinmiş bulunan Türk soyundan ve anadili Türkçe olan göçebeler İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca tespit edilecek yerlerde toplu veya dağınık bir şekilde iskan edilirler.

²⁹⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/36.39.4, 23 Mayıs 1933.

²⁹⁷ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/23.63.19, 14 Eylül 1931.

²⁹⁸ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/40.78.8, 5 Kasım 1933.

²⁹⁹ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/28.38.20, 17 Mayıs 1932.

³⁰⁰ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/40.78.2, 5 Kasım 1933.

B: Bunlardan Türk soyundan olmıyan ve anadilleri Türkçeden başka dil olanları, iskana müsait bulunan Türk köylerinde birer aile halinde serpiştirme veya büyük köylerde esas nüfusun yüzde onunu geçmemek üzere ve serpiştirme suretiyle iskan edilirler.

C: Göçebelerin işlemleri kendilerinin öteden beri yaşayışları iklim ve geçim şartları göz önünde tutulmak şartıyla yapılır.”³⁰¹

6. MÜLTECİLERİN İSKANI

Türkiye’ye önemli bir mülteci akını olmuş ve bunların iskani önemli bir sorun olarak yaşanmıştır. Mülteci tanımı: 2510 sayılı iskan yasasında; Türkiye’ye yerleşmek maksadıyla gelmeyerek mecburiyetten gelip geçici oturmak isteyenler olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Şark mültecileri sorunu en az mübadiller, muhacirlerin iskani kadar Hükümetleri uğraştırmıştır.

I. Dünya Savaşı’nın bitmesi ve daha sonra Kurtuluş Savaşı’nın başlamasıyla Şark mültecileri sorunu çözüm bekliyordu. Bu doğrultuda iç bölgelere göç etmiş şark mültecilerinin yerlerine geri dönmeleri amacıyla 1923 bütçesine ek bir para ayrılması kabul edilmişti.³⁰² Ancak sorun çözülememiş Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti’nin kurulmasıyla şark mültecileri sorunu Doğu Anadolu mebuslarınca Meclis gündemine getirilmiştir. Örneğin 368 sayılı İskan Kanunu tartışılırken Muş mebusu Osman Kadri Bey bu konuyla ilgili olarak şu görüşleri belirtmişti:

“Rusların yapmış olduğu yollar yıkılmış, köprüler yok. Ne gibi vesaitle geçecek onu tayin edemez. Muş ovası üç milyon dönüm arazi, ziraate müsait bir ova ki tütün ziraatine de müsaittir. Orası öyle bir muhittir ki Harbi Umumi esnasında ordunun erzak ambarı vazifesini görmüş. Bugün ise vesaitsizlikten başka malarya, göz ağrıları, çiçek, kızamık ve saire daha bilmediğim bir çok emraz müstevli bir dert halindedir. Demek istiyorum ki bu Vekalet yekdiğerinden müteferni ve yekdiğerinin lazımı gayrimürafiki sıhhiye ve Nafia vekaletleriyle görüşmesi lazımdır. Onlarla birlikte bu esasları tesbit etmesi icabeder. Sıhhiye Vekili sabıkı Rıza Nur Beyefendi, bilmiyorum hangi bir hisle, muhiti intihabımız mülletçilerini, yevmiye beş kuruş ile mahallerine sevk etmek istiyordu. Beş kuruşla gidilememesi muhakkak olduğundan mültecilerin bir kısmı Konya’da bulunuyor, bir kısmı da Aydın, Denizli, Nazilli ve sair mıntikalarda bulunuyorlar. Arkadaşlarımızla mütevaliyen kendilerine müracaat ettik. Bunları yerlerine sevk ediniz, dedik. Bize verdiği cevapta “Beş kuruştan fazla sevkıyat işesi veremem. Bunlar kendi paralarıyla ve kendi iktidarı dahilinde gidebilirlerse gitsinler, gidemezlerse benim yapacağım muavenet bundan ibarettir” diyordu. O

³⁰¹ Kökdemir, a.g.e, s:133.

³⁰² TBMM ZC., Devre:1, Cilt:28,s: 253-301.

mültecilerin hanumanı o mıntıkada harab olmuş, kendileri burada sefil ve perişan bir halde sürünüp duruyorlar ve mütemadiyen bize müracaat ediyorlar. Sıhhiye Vekaleti gerçi anları Aydın, Nazilli, İzmir tarafında, Konya vilayetinde iskan etmiş ve bazılarına arazi falan tefrik etmiş ise de bugüne kadar el'an verilememiştir. Ve bu hususta emir de vermiş ise de bugüne kadar verilmemiştir. Biz arzu ederiz ki hanumanı sönmüş olanlar yerlerine iade edilsin ve onlara mümkün olduğu kadar bir masarifi rahiye temin etsinler. Öyle beş kuruş iaşe bedeliyle "Kendi iktidarları varsa gitsinler, yoksa başka suretle gidemezler" denirse bunlar burada kalacaklar binaenaleyh memleketin ayrıca tahammülü yoktur. Eğer burada bırakmak isteniliyorsa ve iskan edileceklerse kendilerine mesken ve münasip vesaiti iaşe verilsin. Bu cihetleri Vekil Beyden istirham ediyorum"³⁰³

Cumhuriyet hükümetleri varolan olanaklar çerçevesinde yurtlarına geri dönmeyen şark mültecilerini iskan etmeye çalışmıştır. Örneğin; bir kısım şark mülteciyi Foça, Seferihisar, Kuşadası bölgesine iskan edilirken³⁰⁴ bir kısım ise Afyon'a iskan edilmişlerdir.³⁰⁵ İskan tarihçesinde 1923 ile 1929 arasında 35.936 mültecinin iskana tabi tutulduğu belirtilmektedir.³⁰⁶ Bu rakam şark mülteci sorunun büyüklüğünü göstermektedir.

Şark mültecileri dışında 1925'lerde İngiliz egemenliğinde yaşamak istemeyen Müslüman Türk unsurların Türkiye'ye geldikleri görülmektedir.³⁰⁷

1930'lardan itibaren Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'da yoğun bir iltica hareketi yaşanmıştır. Koşullara uyanlar Türk vatandaşlığına alınmıştır.³⁰⁸

Mültecilerle ilgili ayrıntılı yasal mevzuat 2510 sayılı iskan kanununda bulunmaktadır. Mülteciler eğer Türkiye'ye yerleşmek isterlerse bunu yazı ile buldukları yerin en büyük idare amirine bildirirlerdi. Bunun sonucunda muhacir muamelesi görecekları belirtilmişti. Bu başvuruda bulunmayanlara Vatandaşlık Kanununun hükümlerinin uygulanacağı kararlaştırılmıştı. Mültecilerin alınma yollarını gösteren talimatname hazırlama görevi Dahiliye Vekaleti'ne verilmişti. Tabiiyet Beyannamesi imzalayan mültecilerin ihtiyaçlı olanlarına yardım yapılması,

³⁰³ TBMM ZC., Devre:2, cilt:3, s:185-186.

³⁰⁴ BCA Toprak İskan Genel Müdürlüğü Katoloğu ,272.0.0.12/50.104.20, 14 Kasım 1926.

³⁰⁵ BCA Toprak İskan Genel Müdürlüğü Katoloğu ,272.0.0.12/50.105.37, 20 Kasım 1926.

³⁰⁶ İskan Tarihçesi, s.137.

³⁰⁷ BCA Toprak İskan Genel Müdürlüğü Katoloğu, 272.0.0.12/50.105.29, 20 Kasım 1926.

³⁰⁸ BCA Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu ,30.18.1.2/8.5.9, 29 Ocak 1930.

ihyaşızlara ise yardım yapılmaması kabul edilmiştir. Böylece mültecilerin Türk vatandaşı olması amaçlanmıştır.

Mültecilerin muafiyet ve haklardan yararlanabilmesi için ancak tabiiyet beyannamesi imzalayarak muhacir kağıdı almakla muhacir sıfatını kazanırlardı. Muhacir kağıdı almayan mülteciler, iskan kanununun muhacirler hakkındaki muafiyet ve haklardan yararlanamazlardı. Ancak iki yıl içerisinde başvurmaları gerekmekte olup bu tarihten sonra başvurular hak ve muafiyetlerden yararlanamazlardı.

19/9/1939 yılında yayınlanan bir kararname ile yurda kabul edilecekler belirlenmişti. Buna göre; Yunanistan, Bulgaristan, Batı Trakya, Akdeniz ve Ege denizindeki adalar halkı dışındaki gelenlerden koşulları uyanların mülteci olarak kabul edilebilecekleri belirlenmişti. Bu sınırlar içerisinde yaşayıp Türk soyundan olup Bulgar ve Yunan hükümetlerince askere alınan ve gördükleri baskıya dayanamayarak asker elbiseleriyle veya bu yaşta olanların iltica edenlerin mülteci olarak kabul edilecekleri ve huduttan uzak yerlere iskan edilmesi kararlaştırılmıştı.³⁰⁹ II. Dünya Savaşı nedeniyle Batı Trakya'dan iltica edenlerin olaylar bitene kadar mülteci olarak kabul edilmeleri kararlaştırılmıştır.³¹⁰ Bu bölgelerdeki Türk nüfusunu buralarda kalması amaçlanmıştır. Batı Trakya halkına kısa bir süre sonra Ege ve Akdeniz'deki adalar halkı da eklenmiştir.

Bu bölgelerden yaşanan yoğun göç; Hükümeti mültecilerin kabul koşullarına yönelik yeni bir kararname yayınlamasına neden olmuştur. Buna göre;

"1. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da ana prensip olarak Garbi Trakya Türk nüfusunun orada kalması,

2. Ahvali harbiye dolayısıyla gelmiş ve iskan tarafından muhtelif yerlere sevk edilmiş olanların maaile kalmaları muvafık görülenleri muamelelerinin derhal yapılarak Türk vatandaşlığına kabulü, henüz şarki Trakya'da bulunan bu gibi mültecilerin memleketlerine iadesi imkanı bulunanların tekrar iadesi,

3. Garbi Trakya'daki Türklerin vaziyetinin yakından tetkiki için Hariciye Vekaletinin esaslı tedbirler alması kararlaştırılmıştır."³¹¹

1947 yılında ise Milletlerarası Mülteciler Teşkilatı tarafından İtalya, İsviçre, Avusturya, Almanya'da bakılan ve Yunanistan'daki kamplarda bulunan Müslüman ve

³⁰⁹ Kökdemir, a.g.e, s:

³¹⁰ A.g.e., s:120-122.

³¹¹ A.g.e, s:125.

Türk soyundan olanların hükümetten yardım istememek koşuluyla yurda kabulleri kararlaştırılmıştır.³¹²

Batı Trakya'da yaşayan Türklerin sorunları TBMM'nin gündemine de gelmiş, kimi milletvekilleri buradaki Türklerin Türkiye'ye getirilmesini önermiştir.³¹³

Dönem içerisinde, Türkiye'ye farklı coğrafyalardan mülteci gelmiştir. Örneğin 1937 yılında vapurla Çanakkale'ye gelen 78'i çocuk 294'ü kadın ve 340 erkekten oluşan toplam 712 nüfus olan İspanyol mültecileri ülkeye kabul edilmişlerdir. Çanakkale'den İstanbul'a kadar bu kişilerin sağlık kontrolünün yapılması, tedaviye ihtiyacı olanların Tuzla'da tedavi edilmesi kararlaştırılmıştır. Sağlık problemi olmayanların İstanbul'da karaya çıkartılması, her nüfustan üç fotoğraf alınarak üçer nüsha hüviyet varakası yapılması ve bu fotoğrafların hüviyet varakalarına yapıştırılması istenmiştir. Hazırlanan bu belgelerin birini İstanbul emniyetine, birinin ikamet tezkeresi yerine kendilerine verilmesi, üçüncü nüshanın da Sağlık Bakanlığına gönderilmesi istenmiştir. Gelen mülteciler üç sınıfa ayrılmıştır. Birinci sınıfa giren; yardıma muhtaç olmayacak kadar serveti olanların İstanbul'da ikametleri serbest bırakılmıştır. İkinci sınıfa girenler; yardıma kısmen ve geçici ihtiyacı olanların ise ikamet konusunda serbest bırakılmışlardır. Üçüncü sınıfa girenler; tamamen yardıma muhtaç olan insanlardır ki bunların Kızılay tarafından sağlanacak binalara yerleştirilmeleri, iâşelerin temini ve hastalarının tedavi altına alınmaları uygun görülmüştür. Bu kişilerin idareleri için kendi aralarında beş kişilik bir idare heyeti oluşturuldu. İdare, emniyet, iskan teşkilatı ile Kızılay'dan atanacak birer üyeden oluşan bir heyetin oluşturularak yukarıdaki işlerin tanzim ve tatbiki kararlaştırılmıştı.³¹⁴

Diğer bir örnekte ise, Suriye'nin Kürt Dağı bölgesinde Fransızlar aleyhinde isyan çıkardıkları ve takibe uğrayarak Türkiye'ye iltica etmiş 1206 kişi vatandaşlığa alınmıştı. Bunların 1 nolu iskan mıntıkası dışında iskan edilmeleri kararlaştırılmıştı.³¹⁵

1948 yılında iskan programında mültecilerle ilgili esaslar şunlardır:

³¹² A. g.e., 127-128.

³¹³ TBMM ZC., Devre:8, cilt:6, s: 631-634.

³¹⁴ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu , 30.18.1.2/75.43.5, 21 Mayıs 1937

³¹⁵ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Katoloğu, 30.18.1.2/89.108.5, 9 Kasım 1939

“A: Sakınılacak bir halleri bulunmadığı emniyetçe tespit edilen ve iskan dileğinde bulunan mültecilerden soy ve ana dilleri Türk olanlar aynı nitelikte bulunanlar mülteciler hakkındaki esaslar dairesinde iskana tabi tutulurlar.

B: Bunlardan soy ve anadili Türkçe olmayanlar muhacirlere ait yukarıdaki esaslar göz önünde bulundurularak ve İçişleri Bakanlığının ve Genel Kurmay Başkanlığının mütalaası alınmak suretiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit edilecek iskan yerlerinde muhacirler gibi yerleştirilirler.

C: Türk kültürüne bağlı olmayan mültecilerden sivil olanların oturma yerleri İçişleri Bakanlığının ve Genel Kurmay Başkanlığının mütalaası alınmak suretiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tespit edilir.”³¹⁶

Başta Balkanlardan gelmek üzere binlerce mültecinin iskan edildiği görülmektedir.

³¹⁶Kökdemir, a.g.e., s:132-133.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İSKAN EDİLENLERİN ÜRETİCİ DURUMA GETİRİLMELERİ VE İSKANIN SOSYAL VE KÜLTÜREL SONUÇLARI

1. İSKAN EDİLENLERİN ÜRETİCİ DURUMA GETİRİLMESİ

Genç Cumhuriyet, savaşlarla azalan Anadolu nüfusunu arttırmak amacıyla dışarıdan gelecek Müslüman-Türk unsurların ülkeye gelmesine sıcak bakmış ve bu gelen kişilerin üretici duruma getirilmesi için yoğun bir çalışma içine girmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 1936 yılında Meclisi açış konuşmasında göçmenlerin üretici duruma getirilmeleriyle ilgili şunları söylemiştir:

“Anavatana yeni kavuşan göçmen vatandaşlarımızın yerleştirilmeleri başlıca görevlerimizdendir. Göçmenleri iyi yerleştirmek ve hızla üretici duruma sokmak için, onları yeterli derecede donatmaya çalışıyoruz. Aldığımız sonuçlar ümit vericidir. Bu milli soruna, sağlayabildiğimiz imkanlar oranında fakat ara vermeksizin devam edeceğiz.”³¹⁷

Üzerinde durulması gereken önemli bir nokta Anadolu ve Trakya'yı terk eden Rumların ekonomik uğraşlarıyla gelenlerin arasındaki farklılıktır. En önemli ekonomik farklılık gidenlerin çoğunun zanaat ve ticaretle uğraşırken gelenlerin büyük bölümü tarımla uğraşmaktaydı. Çağlar Keyder, Türkiye'yi terk eden yaklaşık bir milyon Rum'un yarısından fazlasının tarım dışı kesimlerden geldiğini, bunların içinde tacir, hekim, hukukçu, perakende satıcı, zanaatkar ile her türden işçinin bulunduğunu belirtmektedir.³¹⁸ Bu konu ile ilgili olarak Bursa ile ilgili yapılan bir çalışmada ticari hayatın ağırlıklı olarak Rum ve Ermenilerin elinde bulunduğu başta dokuma tezgahlarına imalathanelere bunların sahip oldukları belirtilmiş, mübadeleden sonra gelenlerin ise % 90'ının tarımla uğraştığı dile getirilmiştir.³¹⁹ Gidenlerin özellikle kasabalarda zanaat ve ticaretle uğraşanların ağırlıkta olması, gelenlerin ise tarımla

³¹⁷ Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları, (Ankara 1987), s: 225.

³¹⁸ Keyder, a.g.e., s: 38.

³¹⁹ Nesimi Şeker, “ Türk- Yunan Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa” Bursa Defteri, (Mart 1999), s: 122-123.

uğraşmaları bazen devletin ileri gelenleri tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin; Trakya Müfettişliği Kazım Dirlik bu konuyla ilgili şu tespitleri yapmıştır:

Balkan harbinden evel Trakya kasabalarıyla köylerinde oldukça mühim bir yekûna balığ olan Rum ve Bulgar nüfusu mevcut idi. Kasabada oturanlar san'at ve ticaretle, köylerdeki ise ziraatla iştiler ederlerdi. Bulgarlar Balkan harbinden sonra Bulgaristana, Rumlar da Lozan muahedesini müteakip Yunanistana gittiklerinden Trakyada mühim bir boşluk hasil olmuş idi. Balkan harbinden sonra Rumelinin muhtelif yerlerinden gelen Göçmenlerle Yunanistandan mübadil sıfatıyla gelen Türkler köylerde hasil olan boşluğu mehma emken doldurmuşlarsa da kasabalardaki boşluk doldurulamamıştır. Rumeliden ve son zamanlarda Bulgaristan ve Romanyadan gelmeğe başlıyan göçmenlerin yüzde doksan beşi çifçi olup içlerinde san'at ve ticaret erbabı pek az. olduğundan ve kasabalı halkın birçoğu parasız gelmekte bulunduğundan Trakya kasabalarında görülen boşluğun halen doldurulmasına imkân görülemiyor.

Romanya ve Bulgaristan kasabalarında oturan şehirler halkı oradaki emlakini hakiki bedellerle ya eşhasa veya bu hükümetlere satıp paralı olarak buralara gelmedikçe kasabalarımızdaki boşluk devam edip gidecektir.”³²⁰

Gelenlerin çoğunlukla tarımla uğraşıyor olması nedeniyle toprak, ev yardımı birinci aşamada yer almıştır. Ayrıca tarım yapabilmeleri için tohumluk, pulluk, traktör gibi yardımlar yapılmıştır. Bu kişilerin üretici duruma gelene kadar iâşe yardımı da yapılmıştır. Bunun yanında sanatkarlara da gereken yardımlarda bulunulmuştur. Dışarıdan gelenlerin yanında, göçebelerin yerleşik yaşama geçirilerek üretici duruma getirilmelerine çalışılmıştır. Ayrıca bazı muafiyetlerden yararlanmışlardır.

1.1. İaşe Yardımı

Hükümet, muhacirler, mülteciler, göçebeler ve hükümetçe naklolunanların üretici duruma gelene kadar ihtiyaçlarının karşılanması için iâşe yardımında bulunmuştur. İaşe yardım süresi zamanla değişikliğe uğramıştır. 368 sayılı iskan kanununda üç aylık iâşe yardımı, 1926'daki 885 sayılı iskan kanununda ise iâşe, ilk iki ayı ücretsiz gerekirse son dört ayı borçlandırma şekliyle altı aya çıkarılmıştır. 1941 yılında yayınlanan kararname ile iskana tabii tutulanların bir yıl iâşe edilmeleri kabul edilmiştir. Bu kararname ile iskan edilenlere yapılan iâşe yardımları aşağıda gösterilmiştir.

³²⁰ BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Katoloğu, 30.10.0.0/72.472.2, 28 Ağustos 1935.

“Madde 1- Türkiye’de yerleşmek maksadıyla kendi kendilerine dışardan gelen muhacirlerle mültecilerden ihtiyacı olanlar ve hükümet kararı ile getirilen bilumum muhacirler topraklarımıza ayak bastıkları günden itibaren bir yıl devam etmek üzere 2 nci maddede yazılı formüller dahilinde meccanen iâşe edilirler.

Memleket içinde bir yerden diğer yere nakil edilenlerden ihtiyaçlı olanlar kaldırıldıkları günden itibaren aynı müddet zarfında ve aynı suretle iâşe olunurlar. Serbest iskâna tâbi olanlar iâşe edilmezler.

Madde 2 - İâşe :

A) Misafirhanede :

B) Yolda. :

C) Mürettep mahallerinde olmak üzere üç safhada yapılır.

A) Misafirhanede iâşe :

Birinci madde mucibince dışardan gelen muhacir ve mülteciler duhûl kapılarındaki misafirhanelerde kaldıkları müddetçe iskân teşkilâtı veya hayır cemiyetleri tarafından aşağıdaki şekilde iâşe edilirler.

İâşe şekli :

1. Yalnız ekmek ve katık verildiği takdirde günde, büyüklere 900 gram ekmek ile beraber 100 gram zeytin veya 75 gram beyaz peynir.

13 yaşından aşağı çocuklara 500 gram ekmek ile beraber 75 gram zeytin veya 50 gram beyaz peynir.

2. Ekmekte beraber sıcak yemek verilirse günde:

Büyükler 750, 13 yaşından aşağı çocuklara 500 gram ekmekle beraber sabahları çay (bir adam için bir gram çay ve on gram seker) veya cay yerine 50 gram zeytin veya 25 gram beyaz peynir.

Öğle ve akşam için bir günlük olmak üzere büyük ve küçük her şahsa 100 gram kuru sebze (kuru fasulye, nohut, bakla; bulgur, pirinç, ilâ... gibi) veya 200 gram yaş sebze ile beraber 100 gram et ve 20 gram sade veya zeytinyağ ve 8 gram tuzdan mürekkep birer çeşit yemek verilir. Çay ve yemek pişirme için adam başına günde 700 gram odun hesap olunur. Öğle ve aksanı sümeklerinin birinde yaş ve birinde kuru sebze verilirse her birinin yarımşar mikdar üzerinden hesap olunur. Bu formüller dahilinde veya mahallin münasip göreceği şekilde misafirhanelerde yapılacak iâşenin bedeli büyük ve küçükler için 25 kuruşu geçmez.

3. Tabibin tavsiyesi üzerine üç yaşından aşağı çocuklar için yevmiye bir litre süt ve 40 gram seker veyahut 300 gram teksif edilmiş süt veya 160 gram toz süt ve hastalar ve lohusalar için tabibin tayin edeceği iâşe maddeleri verilir.

B) Yolda :

Misafirhaneden mürettep aldıkları mahalle kadar gidecekleri gün adedi hesap edilerek her gün için büyüklere 25 ve 13 yaşından aşağı olan küçüklere 15 kuruş hesabıyla iâşe paraları nakden kendilerine verilir.

Tabibin tavsiyesi üzerine süt verilmesi lâzımgelen emzikli anne veya süt çocuklarına veyahut hastalara yevmiye 150 gram süt tozu ve kırk gram seker verilir. Şimendifer ve vapur ve otomobil gibi

nakil vasıtalarında geçen her 12 saat müddeti bir gün ve kara yolu için de 6 saatlik seyahat müddeti bir gün itibar olunur.

Toplu olarak ve hükümet tarafından getirilen muhacirlerin bindikleri vapurların kara sularımıza girmesinden itibaren zaruret hasıl olduğu takdirde yukarıda zikrolunan şekilde misafirhanedeki iaşenin birinci fıkrası mucibince iâşe edilebilirler. Hastalar tabibin tavsiyesi üzerine hususî iâşeye tâbi tutulurlar.

C) Mürettep oldukları mahalde :

2661 sayılı kanun mucibince muhacirlere yemeklik buğday verilmeye kadar günde büyüklere 25 ve 13 yaşından aşağı küçüklere 15 kuruş iâşe bedeli olarak nakden verilir.

Madde 3- Muhacirlere tohumluk ve yemeklik buğday verildikten sonra Vekâletçe lüzum ve zaruret görüldüğü hallerde ve yardıma muhtaç olduğu anlaşılanlara muayyen bir müddete münhasır olmak şartıyla yukarıda yazılan gündelik paranın yarısı nakden verilebilir. Bİ müddet iskânlarından itibaren bir seneyi geçemez.

Madde 4- 2661 numaralı kanun mucibince verilecek yemeklik buğday miktarı senevi büyüklere için 240 ve 13 yaşından aşağı olan küçükler için 120 kilodur. Bu miktarın en aşağı üç aylığı defaten verilmelidir.

Madde 5- Tohumluk buğday 2510 numaralı kanun mucibince toprak tevzi edilmiş olan veya ekim yeri gösterilmiş bulunan ailelere verilir. Verilecek miktar beher dekar başına azami 15 kilo hesabıyla olup bunun mecmuu bir senede bir aile için 40 dekara isabet edecek miktarı tecavüz edemez. Verilecek tohumluk buğday bir defada verilir.

Madde 6- Yol için verilecek iâşe paralarının miktarı seyahat müddetine göre mahallin en büyük idare amirinin muvafakat ve-tensibiyle tayin olunduktan sonra yine bu amirin tayin edeceği bir zatın reisliği altında en büyük iskân memuru ve mutemedinden mürekkep bir komisyon tarafından dağıtılır. Mürettep mahallerinde yine o mahallin en büyük idare âmirinin veya tevkil edeceği bir memurun reisliği altında mahallî iskân müdür veya memuru ve mutemedi ve idare amirliğince tayin edilecek bir belediye üyesinden ve bir maliye memurundan mürekkep bir komisyon tarafından dağıtılır. Yapılan para tevzileri muhacirlerin ellerindeki karnelerine kayıt, edilir ve bir bordro ile dağıtılacak, bordro komisyon tarafından imzalanarak mahallin en büyük mülkiye âmiri tarafından tasvip olunur.

Para aile reislerine veya köy ihtiyar heyetlerince tasdikli selâhiyet sahibi mutemetlerine verilir. Paranın köylerde tevzii zarureti hasıl olursa, tevzi iskân memuru tarafından bu ihtiyar heyetleri muvacehesinde yapılır ve bordrolar ihtiyar heyetleri tarafından imzalanarak yine mahallin en büyük idare âmiri tarafından tasvip olunur.

Madde 7- 2661 sayılı kanun mucibince ve bu kanun usullerine göre dağıtılan yemeklik ve tohumluk buğdaylar ziraat bankalarınca her aile reiste veya köy ihtiyar heyetlerince tasdikli selâhiyet sahibi mutemetlerine teslim olunur. Ve teslim olunan miktar karnelerine işaret ve tevzi memuru tarafından imza edilir.

Madde 8- Bu talimatname 25/11/339 sayılı talimatname yerine kaim olacaktır.³²¹

³²¹ Kökdemir, a.g.e., s: 427-430.

Yukarıdaki talimatnameden de anlaşılacağı üzere iskana tabii tutulanlar üretici duruma gelene kadar ihtiyaçları karşılanmıştır.

1.2. Toprak Yardımı

İskan edilenlerin büyük bölümü tarımla uğraştıklarından dolayı bunların üretici duruma getirilmeleri için toprak dağıtılmıştır. Mübadele ile gelenlere emval-i metruke arazilerinin yanında devlete ait topraklardan verilmiştir.

İskan edilenlere verilecek toprak miktarı zamanla değişikliğe uğramıştır. 1931 yılında kabul edilen bir kanunla mübadil ve muhacirlere verilecek toprak beş kişilik bir aile için şu şekilde belirlenmiştir:

Birinci dereceden ziraat arazisinden en az elli en çok yetmiş beş dönüm; ikinci dereceden ziraat arazisinden en az yetmiş beş ve en çok yüz dönüm; üçüncü dereceden ziraat arazisinden en az yüz en fazla yüz kırk dönüm verilmesi kararlaştırılmıştır.

Tütün yerleri için ise; Samsun, Bafra gibi birinci dereceden tütün yetiştiren alanlardan en az on iki en fazla on beş dönüm; İzmir, İzmit gibi ikinci dereceden tütün yetiştiren alanlardan en az on beş ve fazla yirmi dönüm verilmesi.

Büyükşehir ve çevresindeki sebze bahçelerinden en az on en fazla on beş dönüm verilmesi.

İzmir gibi birinci dereceden üzüm yetiştiren yerlerde en az altı, en çok on dönüm bağ, merkezden uzak ve nakliye problemi olan ikinci dereceden bağlardan en az on en fazla on beş dönüm pay almışlardır.

Zeytinlik alanlarda ise mahsulü bol olan birinci dereceden mıntikalarda en az yüz en fazla, yüz yirmi ağaç; ikinci dereceden mıntikalarda i en az yüz yirmi en fazla yüzeli ağaç; üçüncü dereceden mıntikalarda en az yüzeli, en fazla iki yüz ağaç verildi.

Portakal ve limon ağaçları da zeytin ağaçlarıyla kıyaslanacaktı. Dut ağacı ve dutluklar ise sadece bu işten karnını doyuranlar için azami on dönüm olarak hesaplanmıştır.

Muhacirler arasında, ziraat, tıp ve veterinerlik okullarından mezun olup, yüksek tahsil görenlere yukarıdaki rakamların bir misli fazla verilmesi kabul edilmiştir.

Beş nüfustan fazla olan aileler için her nüfus için birinci dereceden verimli araziden sekiz-on dönüm; ikinci dereceden verimli araziden on-on beş dönüm; üçüncü dereceden verimli araziden on beş-yirmi dönüm; tütün arazisinden iki-üç dönüm; bağ be bahçeden bir buçuk dönüm; zeytin ağacından yirmi-otuz adet verilir. Beşten az olan aileler için yukarıdaki oranlardan eksiltmeler yapılacaktır.³²²

Ancak toprak dağıtımında bazen olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştı. Örneğin Bursa'ya gelen mübadillerden zeytin üretiminden anlamayanlara zeytin ağaçları verilmesi nedeniyle göçmenlerin bazıları bu ağaçları sökmüş, yada satmışlardı. Diğer bir ürün ise kozacılıktır. Göçmenler tanımadıkları bu ürünlerin yetiştirilmesini zamanla öğrenebilmişlerdir. Ancak bu olay üretimin gerilemesine neden olmuştu.³²³

1923-1933 tarihine kadar dışarıdan gelenlerin sayısı 628.305'dir. Bunlara 107.564 ev, 16.315 arsa, 15.201 dükkan ve 6.230.971 dönüm arazi verilmiştir.³²⁴ Buna bir de göçebe naklolunanlar ve topraksız çiftçiler eklendiğinde dağıtılan toprağın büyüklüğü daha da artmaktadır.

2510 sayılı iskan kanununun yayınlanmasından sonra 9/11/1934 yılında iskan edilenlere verilecek ev ve topraklarla ilgili olarak izah name ile iskan toprak talimatnamesi yayınladı.³²⁵ Böyle bir talimatnamenin yayınlanmasının amacı tüm ülkede işlerin aynı ve ortak yürütülmesi idi.

Bu talimatnameye göre iskan edilecek kişilerin üç ay için topraklandırılıp kişilere teslim edilerek tevzi defterlerine ve tapuya kaydı mecbur kılınmıştı. Fazla muhacir veya diğerleri geldiğinde bu süre altı aya uzatılarak umumi müfettişler ve valiler sorumlu kılınmıştı. Ayrıca toprak tevziatın defterlere yazılma işlemleri anlatılmıştır. Yapılan işlemlerden sonra illerde valiye kazalarda kaymakama

³²² **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt: 12, s:111-112.

³²³ Kaplanoğlu, a.g.e., s: 124.

³²⁴ **TBMM ZC**, Devre:4, Cilt:25, s.15.

³²⁵ **Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti İskan Umum Müdürlüğü Sayı:6**, Köy Öğretmenleri Basımevi, Ankara, 1936.

onaylatılmakta olup borçlandırma muamelelerinden birinci dereceden bu kişiler sorumlu tutulmuştur. Belirlenen borç miktarına altmış gün içinde itiraz etme hakkı tanınmıştı.

İki numaralı mıntıkalara hükümet tarafından yerleştirilen muhacirler, mülteci, göçebe ve naklolunanlar veya yerli topraksızlara verilen toprak ve yapılar borçlandırmaya bağlı iken birinci mıntıkadaki muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunan kişilere verilen topraklar parasızdır. Ancak bu bölgedeki yerli topraksızlara borçlandırmayla toprak verilmiştir. Yapılan işlemler bittikten sonra bir belge iskan edilenlere, bir nüshası da iskan dairesine gönderilecekti. Toprakların bedelleri etrafındaki araziyle belirlenecekti.

1934 Toprak Talimatnamesi verilecek topraklarda şöyle sınıflandırılmıştı:

- Milli topraklar
- Şehir, kasaba ve köylerde ihtiyaçtan fazla meralar ve diğer orta malı topraklar
- Boş ve hali topraklar
- Satın alınan veya istimlak edilen topraklar
- Vekiller Heyeti kararı ile ormanlardan ayrılan topraklardır.

Ayrıca vali ve kaymakamlardan haksız yere emval-i metrukeleri işgal edenlerin tespit edilerek merkeze bildirilmesi istenmiştir. Özellikle orta malı olarak kullanılan (meralar, yaylak ve kışlaklar, haltalık, fundalık) gözden geçirilerek bunların işlenilmesi için dikkat edilmesi istenmiş işlenilmeyen toprakların belirlenmesi istenilmiştir.

Aynı talimatnamede yeni köy kurulması ve köylerin büyütülmesiyle ilgili esaslarda belirlenmiştir. Buna göre muhacirlerin köylerin içine yerleştirilmesi, aynı mahallelere yerleştirilerek yerlilerle yenilerin kolaylıkla ve tamamen karışması, yerli mahallesi ve muhacir mahallesi diye köyün ikiye ayrılmaması istenmiştir. Bir köyde iskana ayrılan topraklar 7.5 km mesafe kabul edilmiştir. Yakın köyde 7.5 km fazla uzaktaysa gereken araştırmalar sonucu yüz elli evli bir köyün kurulacağı kararlaştırılmıştır. Siyasi askeri ve güvenlik dışında orman olan yerlerde köy kurulmayacaktı. On bin dönümden az olan toprak üzerinde müstakil köy kurulacağı belirtilmiştir. Yeni kurulan köylerde nüfus başına en az beşer dönüm orman yeri

ayrılması, ormanın yetiştirilmesinin özendirilmesi kararlaştırıldı. Bu köylerde ağaçlandırma ve sulama işleri birinci sırada tutulacaktı.

2510 sayılı kanununun 17. maddesinde verilen topraklar tespit edilmiştir. Köylerde çiftçi muhacirlere ev, ahır, samanlık, tarla, bağ, bahçe, meyvelik verilirken köylerde sanatkar olanlara dükkan, değirmen, mağaza veya yeri verilecektir. Kasabada iskan edilenlere de aynen uygulanacaktı. Şehirlerde oturanlara yalnızca ev verilecekti. Bakanlığın emri ile dükkan, mağaza, bina gibi yerler veya arsa verilecekti. Muhtaç tüccarlara köylerde ve kasabalarda yalnız ev yeri ve dükkan veya yer verilecekti. Şehirlerde oturanlara evden başka bir şey verilmeyecekti. Köylerde bir ev yeri olarak bin metre verilmesi kararlaştırılmıştır.

1.3. Araç- Gereç Yardımı:

Toprak yardımı dışında tarım aletleri yardımında da bulunulmuştur. Örneğin, Trakya'da muhacirlere dağıtılmak üzere on bin pulluk satın alınmıştır.³²⁶ Tohumluk yardımı da yapılmış, bununla ilgili kanunlar çıkarılmıştır.³²⁷ Toprakların sürülmesi için öküz ve traktör yardımı yapılmıştı.

1923 ile 1929 arasında iskan edilenlere 7.618.000 kilogram tohumluk, 27.501 adet pulluk, 41.253 muhtelif ziraat aleti, 12 traktör, 19.070 kükürt ve göz taşı, 22.994 çift hayvan, 15.238 lira sermaye yardımı yapılmıştı.³²⁸ Tüm bu rakamlar yardımların büyüklüğünü gözler önüne sermektedir.

1.4. Barınma Sorununun Çözülmesi:

İskan edilenlerin barınma sorunlarını çözmek amacıyla binlerce ev yapılmıştır.³²⁹ Göçmenlerin barınma sorunları çözülmeye çalışılırken yeni yerleşim alanları, köyler kurulmuştur. Örneğin; 1923 ile 1929 arasında 69 yeni numune köy kurulmuştur. Bu köyler Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Ankara

³²⁶ BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.2/63.27.9

³²⁷ Düstur, Üçüncü Tertip, cilt:16, s: 133.

³²⁸ İskan Tarihçesi, s: 139.

³²⁹ Örneğin Trakya'da yapılacak evler için Halkevleri Güzel Sanatları şubesi bir müsabaka açmış ve bu yarışmayı Abdullah Ziyanın hazırladığı proje kazanmıştır. 13 Temmuz Cumhuriyet. Birçok ilde yapılacak göçmen evleri için ihale açılmıştır. 1. Birinci Tersin Cumhuriyet, 9 Mart 1936 Cumhuriyet, 13 Temmuz 1936 Cumhuriyet, 22 Temmuz 1931. 5 Ağustos 1936. 1 Haziran 1940 Cumhuriyet.

ve Manisa illerinde kurulurken, bu köylerin kuruluş aşamasında 1786684 lira harcanmıştı. Ayrıca bu dönemde 19279 emvali metrukeden kalan ev tamir edilerek göçmenlerin barınması hazırlanmıştı.³³⁰

Yapılacak evlerde kullanılacak malzemenin özellikleri bakanlık tarafından belirlenmişti. Böylece iskan edilenlerin barınma sorunları çözülmüş ve iskan edilenler ev sahibi yapılmıştı.

1.5. Muafiyetler

Devlet, iskan edilenlerin yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla bazı muafiyetler getirmişti. Bunların başında gümrük muafiyeti gelmektedir. Dışarıdan gelecek muhacirlerden gümrük vergisi alınmazdı. Gelen muhacirlerin Türkiye'ye geldiklerinde üretici duruma kolay geçebilmeleri için kendi ziraat sanatlarını yapabilmeleri için alet edevat ve hayvanlarını getirmeleri teşvik edildi.³³¹

Ekonomik olarak güçlü olmayan muhacirler genellikle satabildikleri eşyaları satarak paraya çevirmektedirler. Genellikle yanlarında çok az sayıda hayvan getirmektedirler. Örneğin; 1937 yılında Trakya'ya gelen muhacirler yanlarında 1969 at, 85 tay, 133 merkep, 470 öküz, 777 inek, 301 buzağı, 427 manda, 47 malak, 4689 koyun, 541 kuzu, 160keçi, 35 oğlak, 75 dana ve 1427 araba getirmişlerdi.³³²

Hükümetçe naklolunan yerlilerin ve iskan edilen göçebelerin kanunen kabul edilen muafiyetlerden yararlanabilmeleri için nakledilenlerin nakledildikleri yerin nüfus kütüklerine yazılmış olmaları ve hükümetçe gösterilen yerde yurt tutmuş bulunmaları gerekmektedir. İskan edilenlere diğer bir kolaylık ise askerlikle ilgiliydi. Dışarıdan gelen ve askerlik çağı gelmiş olan erkeklerin askerlikleri 2 yıl ertelenmekteydi.

İki yıl sonra kişiler yerleşim yerlerine en yakın piyade kıtalarında altı ay askerlik yapmaktaydılar. Hükümetçe yapılan nakillerde askerlik muafiyeti yalnız 1 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntikalara, veya 2 numaralı mıntikalardan 1 numaralı mıntikalara, ve 3 numaralı mıntıkadan 1 ve 2 numaralı mıntıkaya nakledilenler

³³⁰ İskan Tarihçesi, s: 140, Ayrıca bkz. Cumhuriyet 20 Teşrinisani 1934.

³³¹ Düstur, Üçüncü Tertip, c: 16, s: 368.

³³² Trakya Dergisi, Şubat 1938, s: 22.

yararlanmaktaydılar.Aynı mıntika içinde bir yerden bir yere iskan edilenler bu muafiyetten yararlanamazdı.³³³

Askerlik muafiyeti ile ilgili olarak 1938'de yapılan değişiklikle göçebeler de bu muafiyete dahil edildi. Bu değişiklikle hükümetçe yerleştirilmiş veya yerleştirilecek göçebelerden askerlik çağı gelenlerin askerlikleri iki yıl ertelenirken, hizmetlerini en yakın piyade kıtalarında 6 ay yapmaları kararlaştırıldı.³³⁴

İskan edilenler ayrıca vergi, resim ve tapu muafiyetlerine sahiptiler. Bu muafiyetlerden iki numaralı mıntikanın içinde bir yerden başka yere hükümetçe nakledilenler yararlanamazdı.³³⁵

Dışarıdan gelen muhacirlerle hükümetçe bir yerden başka yere nakledilenler ve yerleşik yaşama geçirilen göçebelerin eşya ve hayvanları hükümetin yapacağı plan çerçevesinde ihtiyaca göre gemi, demiryolu veya karayolu ile bedava taşınacaktı.³³⁶

3. İSKANIN SOSYAL VE KÜLTÜREL SONUÇLARI

Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen iskan olayıyla binlerce insanın yer değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu yer değiştirmenin önemli sonuçları olmuştu. Öncelikle Misak-ı Milli sınırlarında yaşayan nüfusun dinsel dağılımında büyük değişiklik oldu. Ülkeyi terk eden gayri Müslim unsurların yerine Müslüman- Türk unsurların gelmesiyle ülkenin dinsel yapısında büyük bir değişiklik yaşandı. İkinci değişme etnik olarak yaşandı. Rum ve Ermenilerin ülkeyi terk etmesiyle nüfusun homojenleşmesi süreci hızlandı. Bu süreç yeni devletin istediği önemli bir değişimdi. Bu konuda Arı şu tespitlerde bulunmuştu:

“ Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan ve Türk Müslüman olmayan etnik unsurların bu göç etme eylemi sonrasında toplum yapısında kültürel, etnik ve ekonomik homojenleşmeye dönük bir süreci başlatmak yönünde bir ortamın ve Türkler için fırsat yaratmanın nedeni oldukları görülüyordu. Bu durum,

³³³ *Düstur*, Üçüncü Tertip, cilt:16, s: 372.

³³⁴ *Düstur*, Üçüncü Tertip, cilt:19, s: 333.

³³⁵ *Düstur*, Üçüncü Tertip, cilt:16, s: 373.

³³⁶ *A.g.e.*, s:373.

Türkiye'deki yeni rejim ve rejimi yaratan siyasal kadroların öngördüğü ve geçerli olduğunu düşündüğü siyasal ve toplumsal amaçları ile temelde ulusçuluk ideolojisine pek uygun yeni gelişmeleri de başlatmıştı. Rumların Türkiye'yi terk etmeleriyle hızlı bir gelişme gösteren, ama bir anlamda da yarım kalan uluslaşma süreci mübadele yoluyla Yunanistan'dan yarım milyonluk Müslüman Türkün getirilişle eskiyle karşılaştırılmayacak bir aşama gerçekleştirilmişti.”³³⁷

Mübadiller, muhacirler ve mülteciler yüzyıllardır ayrı yaşadıkları ve dinleri dışında ortak noktaları çok az olan yerli halk ile kaynaşmaları zor olmuştur. Yerli halk gelenleri Rumlardan veya Musevilerden dönen kişiler olarak görüyorlardı.³³⁸

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan iskanla ilgili yeterli çalışma yapılamamıştır. İlhan Tekeli bunun nedeni olarak o yıllarda toplumsal bilimlerde araştırma yapılmaması olarak göstermektedir. Ayrıca Tekeli devletin bu konuda bilgilenmek istememesinin nedeni olarak da gelen grupların büyük siyasal sorunlar çıkarmadan uyum sağlayabilmeleri ve devletin bu konuda yeni harcamalar yapmaya hazır olmayışı olarak tespit etmektedir. Hükümetlerin zorunlu yer değiştirme olduktan sonra uyumu piyasa koşullarına ve zamana bıraktığını belirterek, bu grupların daha iyi uyumu için yapılacak fedakarlıkların eşitsizlikçi bir sonuç doğuracağını öne sürmektedir. Tekeli ayrıca zorunlu yer değiştirenlerin uyumuyla ilgili nasıl bir değerlendirme yapılması gerektiği konusunda da şu tespitlerde bulunmuştur:

“Zorunlu olarak yer değiştiren bir nüfusun uyumunun başarısı nasıl değerlendirilecektir? Bu konuda belki de iki tür uyumdan söz etmek doğru olacaktır. Bunlardan biri ekonomik uyumdur. Bu konuda anlaşmak kolay. Yerleştirilen grubun yerleşilen yerde var olan ekonomik olanaklardan eşit olarak yararlanarak yerleşilen yerdeki sosyal tabakalaşmaya benzer bir tabakalaşmayı üretebilmesidir. Kuşkusuz bu çok kaba bir ölçüttür. Yerleşen ve yerli grupların benzer eğitim ve hüner kompozisyonlarına sahip olmasını varsayar. Eğer iki grup arasında bu bakımlardan farklılıklar varsa bu farklılıkları göz önüne almak gerekir. Daha karmaşık olanı ise kültürel ve sosyal açıdan uyumdur. Eğer bu soruyu 1930'lu yıllarda sorsaydık bu sorunun karşılığını asimilasyonun sağlanması diye verenlerin sayısı daha çok olurdu. Oysa günümüzün dünyasında bu sorunun karşılığını yeni gelen grubun ekonomik ayrıma uğramadan kendi kültürünü yeniden üretebilmesi olarak tanımlayanların sayısı belki de çoğunlukta olacaktır. Hangi yanıtın verileceği ulusalcılığın nasıl yorumlandığını ve bu değerlerin aşınıp aşınmadığına bağlı olacaktır.”³³⁹

³³⁷ Arı, a.g.e., s: 163.

³³⁸ Tesal, a.g.e., s:74.

³³⁹ Tekeli, a.g.m., s:69.

İskan edilenlerin yaşadıkları en büyük sorunlardan biri dildi. Örneğin; mübadeleyle gelen Müslüman Türk unsurların bazılarının Türkçe bilmedikleri görülmüştü. Bir bölümünün konuştuğu Türkçe ise pek de Anadolu Türkçe'sine benzememekteydi. İskan edilenlerin dil sorunu çözmek uzun yıllar almıştır. Bu olay sadece dışarıdan gelenlere değil, Doğu'dan Batı'ya nakledilen Kürtleri de etkilemiştir. Ayrıca göçmenler Türkiye'deki yerleşik kültüre farklı bir şive katmışlardı. Bu şivede "h" sesini yutarak ya da farklı bir sesle karşılayarak konuşmak daha yaygındı³⁴⁰.

Göçmenlerin giyim, kuşamları yiyecek türleri konusunda da iskan edildikleri yere önemli katkılar yaptığı bir gerçektir.

³⁴⁰ Arı, a.g.e., s:172.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında önemli nüfus hareketleri yaşandı. Bu nüfus hareketleri ile insanlar ulus-devlet inşasına paralel bir şekilde iskan edildiler. Amaç ulusal sınırlar içinde ortak dil ve ölkü etrafında birleşmiş bir topluluk yaratmaktı. Cumhuriyetin ilk yıllarında iskan olayı dışarıdan gelenlerin iskanı ile ölkede içinde uygulanan iskan olmak üzere iki biçimde yaşandı.

Ulus-devlet inşasında öncelikle ölkede bulunan gayri-müslim unsurlardan kurtulmak amacıyla Yunanistan ile Nüfus Mübadelesi antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre bir milyona yakın Rum ölkeyi terk etti. Rumların yerine beş yüz bin'e yakın Müslüman- Türk unsuru geldi. Gelen bu kişiler Rumların terk ettiği yerlere yerleştirilmeye çalışıldı.

Osmanlı Devleti'nin son altı yılı ile kurtuluş savaşında büyük bir nüfus kaybı yaşanmıştır. Nüfus'un arttırılması amacıyla sınırlar dışında yaşayan Müslüman-Türk unsurların ölkeye gelmesi teşvik edildi. Bu doğrultuda başta Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya olmak üzere yüz binlerce muhacir ölkeye geldi. Gelen muhacirler nüfusun yoğunluğu az olan yerlere yerleştirilmeye çalışarak ekonominin iyileştirilmesi amaçlandı. Gelen muhacirler benzer coğrafik özellikleri taşıması nedeniyle büyük bölümü Trakya'ya yerleştirildi. Ayrıca muhacirler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "Türk Kültürü"nü yerleştirilmesi amacıyla bu bölgeye iskan edilmeye çalışılmışsa da bölgenin coğrafik özellikleri nedeniyle bu politika başarılı olamadı.

Dışarıdan gelen iskan yanında içeride de önemli iskan olayları yaşandı. Kürtlerin, Çingenelerin, ve Göçebelerin siyasi, ekonomik ve güvenlik nedenlerinden dolayı yerleri değiştirildi.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu dan bir çok isyan çıkartan Kürtlerin bir bölümü Batıya yerleştirilerek "Türk Kültürü" içinde kaynaşmalarına çalışıldı. 1934 İskan Kanunuyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin bir bölümü tamamen boşaltılırken

diğer bölümlerindeyse ise problem yaratanların Batıya iskan edildikleri görüldü. 1945’de çok partili hayata geçilmesiyle birlikte bu politikadan vazgeçildi.

Türk Kültürüne kaynaşması zor olan Çingenerin iskanına ihtiyatlı bakılmıştı. Dışarıdan gelecek Çingener ülkeye kesinlikle kabul edilmezken ülkede yaşayan ve problem yaratanlar dağıtılarak, farklı bölgelere iskan edildiler.

Geniş toprakların işlenmesi amacıyla göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesi hedeflenmiş bu doğrultuda binlerce göçebe yerleşik yaşama geçirilmiştir.

Yoğun iskan sorunları karşısında koşullara göre farklı örgütlenmelere gidildi. 1923’de kurulan Mübadele, İmar İskan Vekaletinin sorunları çözmede yetersiz kaldığı görünmesi üzerine bu görev Dahiliye Vekaletine verildi. 1935 yılında ise bu görev Sağlık ve Sosyal Yardım Vekaletine devredildi. Ayrıca sorunların çözülmesi amacıyla üç iskan kanunu bunun yanında yüzlerce kararname ve talimatname yayınlandı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında iskan olayı siyasi sosyal ve ekonomik ihtiyaçlar doğrultusunda belirlendi ve uygulandı.

EKLER

EK-1 Lozan Mübadele Mukavelesi.

EK-2 Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine
Dair Kanun.

EK-3 1178 sayılı Kanun gereğince Doğudan Batıya nakledilen
152 kişinin memleketlerine iadesi

EK-4 2510 sayılı İskan Kanunu

EK 1

LOZAN MÜBADELE MUKAVELESİ

30 Kanunusani 1123 Rum ve Türk ahalinin mübadelesine dair mukavelename

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Yunan Hükümeti kraliyesi, atideki mevaddı kararlaştırmışlardır:

Madde 1. 1/Mayıs/1923 tarihinden itibaren Türk arazisinde mütemekkin Rum ve Ortodoks dininde bulunan Türk teb'ası ile Yunan arazisinde mütemekkin Müslüman dininde bulunan Yunan teb'asının mecburî mübadelesi icra edilecektir.

Bu eşhastan hiç birisi mezkûr hükümetlerin müsaadesi olmadıkça ne Türkiyede ne de Yunanıstanda tekrar ihtiyar-ı ikamet edemeyeceklerdir.

Madde 2. Birinci maddede musarraah olan mübadele atideki ahaliye şamil değildir:

(A) Dersaadet. Rum ahali:

(B) Garbi Trakyanın Müslüman ahali:

Dersaadetin Rum ahali addedilecekler 1912 kanunu mucibince tahdit edilmiş bulunan Dersaadet Şehremaneti dairei belediyeleri havzasında 30/Teşrinisani/1918 tarihinden mukaddem sakin bulunmuş olan bilcümle Rumlardır.

Garbi Trakyanın Müslüman ahali addedilecekler:

Bükreş muahedesıyla 1913 de tayin edilen hattı hududun şarkındaki havalide mütemekkin bilcümle Müslümanlardır.

Madde 3. Rum ve Türk ahali mütekabilen mübadeleye tabi bulunan araziye 1912 Eylülünden itibaren terketmiş olan Rum ve Müslümanlar birinci maddede musarraah olan mübadeleye dahil edileceklerdir. İşbu mukavelenamede zikri geçen «muhacir» tâbiri muhaceret edecek veya 1912 Eylülünden itibaren muhaceret etmiş bulunan bilcümle eşhası maddiye ve maneviyeyi kasteder.

Madde 4. Aileleri Türk arazisini terketmiş olup ta kendileri Türkiyede alıkonulmuş Rum ahalisine mensup gayri malûl eşhas işbu muahede ahkâmı mucibince Yunanıstana sevkedilen ilk kafileyi teşkil edeceklerdir.

Madde 5. İşbu itilâf ahkâmı mucibince icra edilecek mübadele dolayısıyla 9 uncu ve 10 uncu maddeler ahkâmı kaydi ihtirazasi tahtında, ne Tiirkiyedeki Rumların ve ne de Yunanıstandaki Türklerin hukuku tasarrufiye ve matlubatına hiç bir hâlel iras edilmeyecektir.

Madde 6. Mübadeleye tâbi ahaliye mensup bir şahsın her ne sebebe mebni olursa olsun azimetine bir gûna hail vazedilmeyecektir. Bir muhacir aleyhine bir cezai terhibî ile mahkûmiyeti kat'iyeye lâhik olduğu halde veya henüz kat'iyet kesbetmemiş mahkûmiyet Hukuku veya takibatı cezaiye icrası takdirinde o muhacir, cezasını çekmek yahut muhakeme edilmek veyahut muhakeme edilmek üzere aleyhinde takibat icra eden memleket memurini tarafından azimet edeceği memleket memurinine teslim edilecektir.

Madde 7. Muhacirler terkettikleri memleketin tabiiyetini kaybettikleri gibi azimet ettikleri memleketin arazisine vusulleri anında o memleketin tabiiyetini iktisap ederler. İki memlekette bir veya

diğerini terketmiş ve henüz yeni tabiiyetlerini iktisap edememiş olan muhacirler işbu mukavelenamenin imzası tarihinde mezkûr tabiiyeti cedideyi iktisap etmiş olacaklardır.

Madde 8. Muhacirler her cinsten menkul mallarını beraberlerinde götürmek veya naklettirmekte serbest olacaklardır. Bu yüzden ne ihraç, ne ithal resmine, ne de başka hiç bir resim vermeye tâbi tutulmayacaklardır. Kezalik işbu itilâfname ahkâmı mucibince Hükümeteyni âkideynden birinin arazisini terkedecek olan cemaat azası, cami, tekke, medrese, kilise, manastır, mektep, hastaneler, şirketler, cemiyetler ve eşhası maneviye ve herhangi mahiyette olursa olsun diğer tesisat memurin ve mensubini kendi cemaatlerine ait emvali menkuleyi serbestçe beraberlerinde götürmek veya naklettirmek hakkına maliktirler. Her iki memleket makamâtı 11 inci maddede muharrer muhtelif komisyonun tavsiyesi üzerine bunların nakli hususunda azamî teshilât ibraz edeceklerdir.

Emvali menkulelerinin tamamını veya bir kısmını beraberlerinde götürmeğe kudret yap olamayacak olan muhacirin bunları mahallerinde bırakabileceklerdir. Bu takdirde memurini mahalliye bırakılan emvali menkulenin müfredat defterini ve kıymetini muhaceret eden şahsın muvacehesinde tesbit edeceklerdir. Muhacir tarafından bırakılan emvali menkulenin müfredat ve kıymetini mübeyyin olan zabıt varakaları 4 nüsha üzerine tanzim edilecek ve bunlardan biri memurini mahalliye nezdinde kalacak ikincisi 9 uncu maddede muharrer tasfiye muamelesine esas teşkil etmek üzere 11 inci maddede mezkûr muhtelif komisyona, 3 üncüsü muhacirin hicret etliğı memleket hükümetine tevdi edilecek, 4 üncüsü de muhacire ita olunacaktır.

Madde 9. Sekizinci maddede, musarrah muhacirin ve cemaate ait şehir dahilinde veya kuradaki emvali gayri menkule ve mezkûr muhacirin veya cemaat tarafından bırakılmış olan emvali menkule 11 inci maddede musarrah muhtelif komisyonlar tarafından atideki ahkâma tevfiikan tasfiye edilecektir. Mecburî mübadeleye tâbi havalide bulunup ve mübadeleye gayri tâbi havalide sakın cemaatlerin müessesatı diniye veya hayriyesine ait olan emval dahi kezalik aynı şerait dahilinde tasfiye edilecektir.

Madde 10. Tarafeyni âliyeyni âkideynin arazisini vaktiyle terketmiş olan ve işbu mukavelenamenin üçüncü maddesi ahkâmına teb'an mübadelei ahalide dahil addedilen eşhasa ait emvali menkule ve gayri menkulenin tasfiyesi 9 uncu maddeye tevfiikan ve 18 Teşrinievvel 1922 tarihinden beri Türkiye ve Yunanistanda müsadere veya mecburî beyî ve saire gibi işbu emval üzerindeki hakkı mülkiyete herhangi bir tahdit ve kayıt iras edici bir surette tesis edilmiş bilcümle kavanin ve nizamattan münbais her ne mahiyette olursa olsun bilcümle tedabire tâbi tutulmaksızın icra edilecektir, işbu madde ve 9 uncu maddede mezkûr emval bu cinsten, bir tedbire maruz kalmış oldukları takdirde kıymetleri 11 inci maddede musarrah komisyon tarafından işbu tedabir tatbik edilmemiş gibi tayin ve tesbit olunur.

İstimlak edilmiş, olan emvale gelince, muhtelit komisyon, her iki memlekette mübadeleye tâbi eşhasa ait ve mübadeleye tâbi arazide kâin olup 18 Teşrinievvel 1912 denberi istimlak edilmiş olan işbu emvalin yeniden takdiri kıymetine bağliyacaktır. Komisyon, müşahede edeceği zararları mal sahipleri lehinde tamir eyliyecek bir taviz tayin ve tesbit edecektir. Bu tavizin mikdarı işbu mal sahiplerinin matlubuna ve istimlak edilmiş olan emvali Gayri menkulenin bulunduğu arazideki hükümetin zimmetine geçirilecektir.

8 inci ve 9 uncu maddelerde mezkûr eşhas mallarının intifaından şu veya bu suretle mahrum edilmiş oldukları takdirde işbu varidat kıymetinin kendilerine iadesi harpten evvelki iradı vasatı esası üzerine ve muhtelit komisyon tarafından tesbit edilecek eşkâle tevfikân temin olunacaktır.

11 inci maddede mezkûr muhtelit komisyon Yunanistandaki evkafa ait emvalin ve bundan mütevellit hukuk ve menafiin ve Türkiyedeki Rumlara ait mümasili tesisatın tasfiyesine başlarken mütekaddim muahedatta bunlara menfaattar eşhasın hukuk ve menafini tamamiyle ihkak etmek maksadiyle tesbit edilmiş esasattan mülhem olacaktır.

11 inci maddede mezkur komisyon işim ahkâmı tatbika memur olacaktır.

Madde 11. İşbu mukavelenamenin mevkiî mer'iyete vaz'ından itibaren bir aylık bir mühlet zarfında tarafeyni âliyeyni âkideynden her biri için dört ve Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından 1914-1918 harbine iştirak etmemiş olan hükümet tebeası arasından intihap edilmiş üç azadan mürekkep Türkiyeye ve Yunanistanda mukim muhtelit bir komisyon teşkil olunacaktır. Komisyon riyaseti işbu 3 bitaraf azanın her biri tarafından münavebeten deruhde edilecektir.

Muhtelit komisyon kendisine lâzım görünecek mahallerde her biri bir Türk, bir Yunanlı aza ile muhtelit komisyon tarafından tayin edilecek bitaraf bir reisten mürekkep kendi emri altında çalışacak tâli komisyonlar teşkil etmek hakkına malik olacaktır. Muhtelit komisyon tâli komisyonlara verilecek salâhiyetleri tayin edecektir.

Madde 12. Muhtelit komisyon işbu mukavelede mezkûr muhacereti teftiş ve teshil ve 9 uncu ve 10 uncu maddelerde mezkûr emvali menkule ve gayri menkulenin tasfiyesini tevessül vazifesiyle mükellef olacaktır.

Mezkûr komisyon muhaceretin ve maruzzikir tasfiyenin eşkâlini tesbit edecektir.

Umumi bir surette muhtelit Komisyon işbu mukavelenamenin icrasının istilzam edeceği tedabiri ittihaz ve işbu mukavelenamenin tevhit edeceği bilcümle mesailde karar vermek hususlarında bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Muhtelit komisyonun mukurreratı ekseriyeti ârâ ile ittihaz olunacaktır.

Tasfiye edilecek emval, hukuk ve menafia müteallik bilcümle itizat komisyon tarafından sureti kafiyede halledilecektir.

Madde 13. Muhtelit komisyon, alâkadarın dinlendikten veyahut berayi istima usulüne tevfikân davet edildikten sonra işbu mukavelenameye tevfikân tasfiye edilecek olan emvali menkule ve gayri menkulenin takdiri kıymetine başlattırılmak için bütün salâhiyetleri haiz olacaktır.

Tasfiye edilecek emvalin takdiri kıymetine işbu emvalin altın sikke ile kıymeti esas olacaktır.

Madde 14. Komisyon alâkadar mal sahibine elinden alınan ve kain olduğu arazi hükümetinin emrine kalacak olan emvalden dolayı kendisine borçlu kalınan meblâğı mübeyyin bir beyanname tevdi edecektir.

İşbu beyannamelere esas üzerine verilecek mebalîğ tasfiyenin vuku bulacağı memleket Hükümetinin muhacirin mensup olduğu Hükümete karşı bir borcunu teşkil edecektir. Bu muhacir esas itibariyle hicret ettiği memlekette alacağı olan mebalîğe mukabil terkettiği emvale kıymet ve mahiyetçe müsavi emval alacaktır.

Her altı ayda bir müteakibli hükümetler tarafından bervechi bâlâ zikrolunan beyannameler esası üzerine vacibütlediye mebalîğın bir hesabı tanzim edilecektir.

Tasfiyei nihaiyede eğer düyunu müteakibile arasında teadül mevcut ise buna müteallik hesabat takas ve mahsup edilmiş olacaktır. Eğer takas ve mahsup muamelesinden sonra hükümetlerden biri diğerine karşı borçlu kalır ise borç bervechi peşin tediye edilecektir. Eğer medyun hükümet bu tediye için mühlet talep ederse, düyun azamî üç taksiti senevi ile tediye edilmek şartıyla, komisyon bu mühleti ona bahşedebilecek ve işbu mühlet esnasında tediye edilecek faizi tesbit edecektir.

Eğer tediye edilecek meblağ oldukça mühim olur ve daha uzun mühleti istilzam ederse medyun hükümet borçlu olduğu miktarın % 20 sine kadar muhtelit komisyonca tayin edilecek bir meblâğı peşin olarak tediye edecek ve bakisi için muhtelit komisyon tarafından tesbit edilecek miktar faizli, azamî yirmi senelik bir mühletle kabili itfa istikraz tahvilâtı ihraç edecektir. Medyun hükümet bu istikrazın tesviyesine karşılık olarak komisyon tarafından kabul edilmiş rehinler tahsis edecektir. Bu rehinler Yunanistanda beynelmilel komisyon, İstanbulda düyunu umumiyeye meclisi tarafından idare ve varidatı kabzedilecektir. Bu rehinlerde ademi itilâf halinde bunları tesbit etmek cemiyeti akvam meclisine ait olacaktır.

Madde 15. Muhacereti teshil maksadiyle alâkadar devletler tarafından muhtelit komisyona mezkûr komisyon tarafından tayin edilen şerait dahilinde avans olarak mebalîğ tahsis edilecektir.

Madde 16. Türkiye ve Yunanistan hükümetleri işbu mukavelename mucibince arazilerini terk mecburiyetinde bulunan eşhasa yapılacak tebligata ve muhacirinin azimet edecekleri memleketlere nakilleri zımında sevkedilecekleri limanlara müteallik bilcümle mesailde 11 inci maddede mezkûr muhtelit komisyonla itilâf edeceklerdir.

Tarafeyni âliyeini âkideyn mübadele edilecek olan ahaliye azimetleri için tayin edilen tarihten evvel memleketlerini terkettirmek veya emvalini elindeki almak için ne doğrudan doğruya ve ne de dolayısıyla hiç bir tazyik icra edilmiyeceğini müteakibilen taahhüd ederler. Kezalik memleketi terkeden veya terkedecek olan muhacirini fevkalâde bir vergi veya resme tâbi tutmayacaklarını da taahhüd ederler, ikinci madde mucibince mübadeleden istisna edilen menatik seknesinin, menatık mezkûrede kalmak veya tekrar oraya duhul etmek haklariyle Türkiye ve Yunanistanda hürriyetlerinden ve hakkı tasarruflarından serbestçe istifadelerinin serbestli icrasına hiç bir mâni ika edilmeyecektir. Bu hüküm mübadeleden istisna edilecek menatık mezkûre seknesine ait emvalin serbestli ferağını ve işbu sekene meyanında Türkiyeyi ve Yunanistanı terketmek arzusunda bulunanların ihtiyarlarıyla azimetini men için bir sebep olarak ileri sürülmiyecektir.

Madde 17. Muhtelit komisyonun uzuvlarının icrayi faaliyeti ve idaresi masarifi komisyon tarafından tayin edilecek nisbetlerde alâkadar hükümetler tarafından deruhte olunacaktır.

Madde 18. Tarafeyni âliyeini âkideyn kanunlarında işbu mukavelenamenin icrasını temin için lâzım olacak tadilâtı müteakibilen icra eylemeği taahhüt ederler.

Madde 19. İşbu mukavelename tarafeyni âliyeini akideyn nazarında Türkiye ile akd olunacak sulh muabedesinde münderiç imiş gibi aynı hüküm ve kuvveti haiz olacaktır.

Mezkûr muahedenamenin iki tarafı âli müteakip tarafından tasdiki müteakip derhal mer'i olacaktır.

Tasdikan lilmekal, salâhiyetnamelerinin usule muvafik ve muteber olduğu mütekabilen tanınan, vaziini imza murahhaslar işbu mukavelenameyi imza etmişlerdir.

Lozanda 30 Kanunusani 1923 de üç nüsha üzerine tanzim edilmiş olup biri Yunanistan hükümetine ve biri Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetine ita edilecek ve üçüncüsü, Türkiye ile münakit sulh muahedenamesine vaz'ı imza eden düveli saireye birer müsaddak nüshası verilmek üzere Fransa cumhuriyeti hazinei evrakına tevdi olunacaktır.

İsmet

Doktor Rıza Nur

Hasan Hüsnü

Venizelos

Kaklamanos

EK 2

Bazı eşhasın şark menatıkundan garp vilâyetlerine nakillerine dair kanun

Kabul tarihi: 19 Haziran 1927

[Resmi Ceride ile neşir ve ilânı: 4 Temmuz 1921 Sayı: 624]

Kanun No: 1097

Madde 1. İdari, askerî ve içtimai esbaba binaen şark idarei örfiye mıntakasiyle Bayazıt Vilâyetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen âsi ailesinin ve menatıki mezkûredeki ağır ceza mahkûmlarının garp vilâyetlerine nakli için Hükümete mezuniyet verilmiştir.

Madde 2. Nakil muamelesi 1927 senesi Ağustos nihayetine kadar ikmal edilir. Nakledilen eşhastan zeriya bulunanların aileleri Teşrinisani nihayetine kadar mahallerinde kalabilirler. Sekizinci maddede mezkûr tasfiye muamelesinin hitamına kadar bu ailelerden bazılarının memleketlerinde kalmaları için müsaade itasına icra Vekilleri Heyeti salâhiyettardır.

Madde 3. Nakledilenlerden muhtaç vaziyette bulunanlar mahalli müretteplerine kadar Hükümet tarafından nakil ve yolda ve iskân muamelelerinin hitamına kadar naklolundukları mahallerde iâşe olunurlar.

Madde 4. Mütemevvil olsun, muhtaç olsun umum nakledilenler iskân edildikleri mahallerde borçlanma kanununa tevfikân derhal âdiyen iskân olunurlar. Ancak tasfiye neticesine intizar istidasında bulunanların âdiyen iskânlarından sarfınazar olunur.

Madde 5. Nakil ve iskân edilenler Hükümetin garp vilâyetlerinde irae ettiği mıntakalarda ikametgâh tesisine mecbur olup iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak üzere seyahatte tamamiyle serbesttirler. Ancak birinci maddede zikredilen menatika avdet ve oralarda seyahat edemezler. Bu mecburiyete riayet etmeyenler hakkında Türk Ceza Kanununun baş yüz yirmi altıncı maddesi hükmü tatbik olunur.

Madde 6. Mahkûmlardan icra Vekilleri Heyetince nakil ve iskânlarına karar verilenler, ceza müddetlerini bitirdikten sonra gayri-mahkûmlar gibi aileleriyle birlikte iskân olunurlar ve bu gibi mahkûmların aileleri müddeti mahkûmiyetlerinin hitamında naklolunurlar.

Madde 7. Nakledilen kimseler emvali menkulelerini istedikleri gibi tasarruf ederler.

Madde 8. Nakledilen kimseler araziden ve araziye tabi olan müsakkafattan maada mutasarrıfı oldukları bilûmum emvali gayrimenkulelerini iki sene zarfında tasfiye etmek üzere tasarrufa devam ederler. Ancak bu müddetin hitamına kadar tasfiye yapmadıkları surette Hükümetçe emvali mezkûreleri bilmüzayede satılıp bedelleri kendilerine verilir.

Madde 9. Nakledilenlerin terkettikleri arazi ve araziye tabi olan müsakkafatları Hazineye intikal eder. Bu arazi ve araziye tabi müsakkafatın kıymetlerini takdir için her kazada mahallî en büyük malmemurlarının veya tevkil edeceği zatın riyasetinde tapu memurlariyle ziraat odasının ve bulunmayan yerlerde belediyece âzası meyanından müntahap bir zattan mürekkep üç kişilik bir heyet teşkil olunur. Ancak bulunan yerlerde ziraat memuru heyete dâhil olacağı gibi bu takdirde belediyece kendi âzası meyanından müntahap bir zat heyete ilâve edilir.

Bu heyetler arazi ile raziye tabi müsakkafat için takdir ettikleri kıymetleri mübeyyin bir cetveli ashabına veya musaddak vekillerine tahriren tebliğ ve suretini iskân Müdiriyeti Umumiyesine irsal ederler.

Madde 10. Takdiri kıymet heyetlerinin mukarreratına tamamen veya kısmen kanaat etmiyen alâkadarlar bizzat veya bilvekâle vilâyet merkezlerindeki mahakimi asliyeye müracaat ve esbabı mucibe dermeyaniyle keyfiyetin yeni baştan tetkikim talep hakkını haizdirler. Mezkûr mahakimce verilecek kararlar katidir.

Madde 11. Takdiri kıymet cetvellerine nazaran naklolunan eşhasın memleketlerinde terkettikleri arazi ve araziye tabi müsakkafat kıymetleri matlupları ad ve bu kıymetlerden evveleminde âdiyen iskân suretiyle kendilerine verilen emvali gayrimenkule kıymeti mahsup olunur ve matlupları kalırsa iskân olundukları mahalde başkaca emvali gayri-menkule verilir. Verilecek emvali gayrimenkula kıymeti matluplarından yüzde ona kadar fazla olmak caizdir. Bu fazla için Borçlanma Kanunu ahkâmı tatbik olunur. Naklolunan eşhasa verilecek emvali gayrimenkula kıymetlerinin takdiri dahi dokuzuncu madde mucibince iskân edildikleri mahallerde teşkil edilecek mümasili heyetlere mevdudur. Naklolunanların memleketlerinde terkettikleri emvali gayrimenkulenin takdiri kıymeti muamelesi de dâhil okluğu halde nakil ve iskân ve teffiz muamelâtı âzami sekiz ay zarfında ikmal edilir.

Madde 12. Naklolunan eşhas ve ailelerin ukut ve muamelâtan mütevellî bilûmum alacakları talepleri vukuunda mahalli en büyük malmemurları tarafından bilvekâle takip olunur.

Madde 13. Bu kanunun icabettirdiği bilûmum masarif ve hakkı huzur vesaire Dahiliye Vekâletince tanzim edilecek talimatnameye tevfikân iskân Müdiriyeti Umumiyesi bütçesinden tesviye olunur.

Madde 14. Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 15. Bu kanunun ahkâmını İcraza Adliye, Dahiliye ve Maliye Vekilleri memurdurlar.

EK 3

ناشر و كاتيب
مشاركون ندرتقا
نمبر
6401
٦٤٠١

قرار نامه

١٩٢٨ سنه تايج و ٢٤٠٢ نورو لوفرانامه ديسه .
شرفدن غريب نقر اولونان و ١٧٧٨ نورو لوقانون موججه اعاده لرنه حسدور اولما دنجي احويتيه
مربوط جدول اسماري مور ١٥٤ شخصك سلكلرينه اعاده سي ، داخله كمال جلدلر سلك
ما ٤ سنه تايج و ٢٤٧٠ نورو لوزكره سير وقوع بولون تقاضى اوزرينه اجرا و كسلر
صنك ما ٨ نيسان ١٩٢٨ تايجي احويتيه نصوب و قبول اولونمشد .

يئرين حهور

١٨ نيسان / ١٩٢٨

Handwritten signature and stamp.

1178. Sayılı kanun gereğince Doğundan Batıya nakledilen 152 kişinin memleketlerine iadesi
BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu, 30.18.1.1/28.20.16,8.Nisan.1928

باش وکیل
عدله وکیل
مداغه تملیوکیل
داخله وکیل
خارجیه وکیل
ماليه وکیل
معارف وکیل
نامه وکیل
اقتصاد وکیل
صحه و مسامت اجتماع وکیل

16 20 028 31 81 18 1

EK 4
İskan Kanunu

14 Haziran 1934

[Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 21 Haziran 1934 - Sayı : 2733]

Kanun No : 2510

Mukaddeme

İskan muntakaları

Madde 1. Türkiye'de Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2. Dahiliye Vekilliğince yapıp icra. Vekilleri Heyetince tasdik olunacak hariyata göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi muntakaya ayrılır.

1 numaralı muntakalar : Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı muntakalar : Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı muntakalar : Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarda yazılan iskân muntakalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır.

Fasıl : I

Muhacirlerin ve mültecilerin kabulü

Madde 3. Türkiye'de yerleşmek maksadiyle dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmeli istiyen Türk soyundan meskûn veya; göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emriyle kabul olunurlar. Bunlara (Muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla tesbit olunur.

Türkiyede yerleşmek maksadiyle olmayıp bir zaruret ilcasiyle muvakkat oturmak üzere sığınanlara (Mülteci) denir. 4 üncü maddede yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye'de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile buldukları yerin Hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler, öbür mülteciler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4.

A : Türk kültürüne bağlı olmıyanlar,

B : Anarşistler,

C : Casuslar,

Ç : Göçebe çingeneler,

D : Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiyeye muhacir olarak alınmazlar,

Bulaşık hastalıklılar doğrudan doğruya Hükümet hastanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5. Hususi bir ahit dolayısıyla Türkiye ye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükümlerine ve Hükümetçe verilen kararlara göre alınrlar.

Madde 6. A : Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir «muhacir kâğıdı» almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamağa mecburdurlar. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B : Muhacir olarak alınanlar, icra Vekilleri Heyeti kararıyla, hemen vatandaşlığa alınrlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler.

Madde 7. A : Türk ırkından olup Hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı istiyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar,

B : Türk ırkından olmıyanlar, Hükümetten yardım istemeseler bile, Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar, izinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde icra Vekilleri Heyeti kararıyla, vatandaşlıktan düşürülürler.

C : Türkiye'ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemiyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

Fasıl: II

İçerde, nakiller, kültür ve idare tedbirleri

Madde 8. Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı mıntakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartlan elverişli olan yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa; huğları, obaları ve komlan köyler içine kaldırmağa ve yenilerin yapılmasını yasak etmeğe Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 9. Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginçi çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk kültürlü köylere, dağıtıp yerleştirmeğe; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginçi çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebeleri millî sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 10. A : Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzuvarları kaldırılmıştır.

B: Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa. ve şeyhlerine-ait olarak tanınmış, kayıtlı, kayıtsız, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu

gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp: tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayıtlara göre tesbit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair bir kayıt yoksa veyahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olupta halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararıyla hallolunur; idare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı katidir.

C : Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda, oturmasında, emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, aileleriyle birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Ç : Türk tebaasından olupta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı muntakalara, Türk tabiiyeti! ve Türk kültürlü göçebe-aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe, Türk tebaası olmıyan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Madde 11. A : Ana dili Türkçe olmıyanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanati kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B : Türk kültürüne bağlı olmıyanlar veya Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askerî, siyasi, içtimai ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartıyla başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C : Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar.

Fasıl : III

İskan

Madde 12. 1 numaralı muntakalara :

A: Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmıyan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu muntakaların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmıyan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B : Bu muntakalarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarına yerleştirilirler.

C : Bu muntakalarda, 1914 den önce, yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumi veya millî savaşta, muntaka dışarısındaki vilâyetlere gelmiş ve bu kanunun mer'iyetine kadar hiç bir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç : Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu gözönünde tutularak, bu muntakalara alınıp yerleştirilirler.

D : 3 numaralı muntakalar halkından veya 1 numaralı muntakalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleriyle birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına, uygun olmak üzere, 1 numaralı muntakalara alınıp iskân edilirler.

E : 1 numaralı muntakalar haricindeki vilâyetler ahalisinden bu muntakalara, aileleriyle birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaifleri, yine bu vilâyetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu muntakalarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek, yerleşmek isteyenler, 17 nci maddeye göre, iskân edilirler.

Madde 13. 2 numaralı muntakada :

1- Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler :

A : Dışardan gelen muhacirler ve mülteciler;

B : Bu muntakadaki aşiretler;

C : 1 ve 3 numaralı muntakalardan naklolunanlar;

Ç : 1 ve 3 numaralı muntakalar halkından olup bu muntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler;

D : 1 numaralı muntakalarda Türk ırkından olmıyanlardan bu muntakaya gelip yerleşmek isteyenler.

2- Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, nakil ve iskân edilebilirler:

A : Topraksız veya az topraklı çiftçiler;

B : Heyelan ve seylâp gibi afete uğrıyan kimseler;

C : Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar;

Ç : Harsî, siyasi, idari, içtimai, askerî, iktisadi sebeplerle nakline lüzum görülenler.

3 - Türk ırkından olmıyanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14. Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleriyle Hükümetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı muntakalar halkı, iklimi, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı muntakalara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı muntakalara, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilemez.

Madde 15.

1- Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri, gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, Hükümetçe naklolunanları ve eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasyon veya limana kadar parasız naklederler.

İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgari tarifelerini tatbika mecburdurlar.

2- 8, 9, 10 11, 12, 13 ve 14 üncü maddelerde yazılı dâhilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçlı olanlar :

A : İskâna tabi tutulurlar,

B : Kendilerinin, zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının, alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları Hükümetçe verilir.

C : Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri Hükümetçe meccanen temin olunur.

Ç : Bunlardan çok fakir olanlarına, bir defalık, giyecek de Hükümetçe verilebilir.

3- Hükümetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân istiyen bütün muhacir ve mültecilere Hükümetçe masraf yapılamaz. Ancak imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik yeri verilir.

Masrafları kendi taraflarından ödenmek şartıyla, nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak Hükümetçe temin ve tanzim olunabilir.

4- Hükümet kararıyla getirilen muhacirlerden ihtiyaçlı ihtiyaçsız aranmıyarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktukları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin (B) fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları Hükümet tarafından verilir.

5- İskân yerlerini bırakarak serbest iskân istiyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartıyla, Dahiliye Vekilliğince serbest iskâna izin verilebilir.

6 - İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmağa yarayan bir «ihtiyaç derece cetveli» Dahiliye Vekilliğince yapılır.

Madde 16. A : Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir :

B : Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler;

C : Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analarıyla veya bunlardan sağ olanıyla birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır;

C : Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sihrî hısımlarıyla birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D : Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sihrî hısımlarından biri, yoksa kentli başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vasi tayin ettirilir.

E : Evli çocuklar ve evli torunlar, başlı başına bir aile olarak iskân görürler;

F: (C) fıkrasındaki torunların, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocukların, üvey çocukların ve evlâtlıkların hisseleri evleninceye kadar hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz ve haczolunamaz;

G : Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının buldukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17. İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir.

İskân derecesini gösteren (Toprak tevzi cetveli) ilişiktir.

Madde 18. İskânda Hükümetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırılabilir.

İskân için Devlet, ormanlarından parasız kereste vermek ve bu yapıları yapmada asker, Devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19. Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere, orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve; mezarlık yerleri, otlak, suvat, Orman Kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lâzım yerler parasız bırakılır.

Mektep odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarnıç ve sulama tertibatı da Hükümetçe yapılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde buraya yerleştirilenleri işletmeğe Hükümet salahiyyetlidir.

Madde 20. 1 numaralı muntakalara iskân edilenlere, değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki katı, 1914 veya daha önceki yılların tapu ve yoksa vergi kıymetleri üzerinden, toprak verilir.

Vergi veya tapu kıymeti olmayanları, emsaline bakılarak, o yerin idare heyetinin takdir edeceği kıymet üzerinden vermek caizdir.

Madde 21. İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara, aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A : Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün millî topraklardan;

B : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup Hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

C : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;

Ç : Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, icra Vekilleri Heyeti kararıyla, muvafık görülen yerlerden;

D : Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak ciltlikler ve topraklardan;

Madde 22. Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara vuku bulacak tecavüzlerde de vali ve kaymakamlar zabıta marifetiyle tahliyye salahiyyetlidirler.

Madde 23. Bu kanun hükümlerine göre muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara ve yerlilere dağıtılan yapı ve toprakların temlikine vali ve kaymakamlar salahiyyetlidirler. Dağıtış defter veya kararlarının altı vali veya kaymakamlarca tasdik edilmesi, temliktir. Tasdikli defterlerdeki veya kararlardaki miktarlar muteberdir.

Madde 24.- Muhacirleri ve mülteciler ve naklolunanları kendilerine ev yapınca veya Hükümetçe yaptırılınca kadar yerleşecekleri yerde veya civarda mevcut Hükümete veya halka ait münasip binalarda barındırmak ve bu binaları vali veya kaymakamın yazılı emriyle zabıtaca hemen boşaltmak caizdir. Ancak bu boşaltmanın ev ve bina sahiplerinin yaşamalarını ve barınmalarını imkânsız kılacak yolda olmaması ve bir yıldan fazla sürmemesi şarttır.

Bu yolda binası boşaltılanlara Hükümetçe münasip kira verilir. Muhacirlerin, mültecilerin ve naklolunanların geçtikleri yerlerde muvakkat, konaklamak üzere bir haftadan fazla bir müddet için bina boşaltılmasını izin verilemez. Bu maddenin hükümlerini tatbik için Dahiliye Vekilliğince talimat yapılır.

Madde 25. Muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin yurtlandırıldıklarından başlayarak iki yıl içinde, görülecek hakiki lüzum üzerine, aynı muntakalarda iskân yerlerini değiştirmeğe ve düzeltmeğe Dahiliye Vekili salahiyyetlidir.

Fasıl : IV

Mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları

Madde 26. 3 numaralı muntakalardan mecburi nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanlarının sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmayanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer «istihkak mazbatası» verilir.

Madde 27. Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe naklettirildiler veya istekleriyle göç, edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeğe mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmeyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan isteyenler 26 ncı maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükümetten istihkak mazbatasını alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer.

Madde 28. İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilir. Bakiyeleri yerleştikleri vilâyet içinde Hazinesinin mülk ve toprak artırmalarında nakit olarak kabul olunur. Şu kadar var ki bir aileye istihkak mazbatasını karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemez.

İstihkak mazbataları, sahiplerinin adlarına yazılı olup ancak noterlikler vasıtasıyla başkalarına ciro edilebilir.

Bunların mirasçılarının intikali umumî hükümlere bağlıdır.

Madde 29. A : Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı muntakada Hükümetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

B : 1 ve 3 numaralı muntakalardan 2 numaralı muntakaya naklolan ve 2 numaralı muntakada 9, 10 ve 11 inci maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi, icra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 30. 1 ve, 2 numaralı muntakalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yoluyla verilen gayrimenkuller on yıl müddetle hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz, terhin edilemez, haczolunamaz. Tapularına o yolda kayıt düşürülür.

Hükümetin izniyle Ziraat Bankasına terhin caizdir.

Fasıl : V

Muafiyetler

1- Gümrük muafiyeti

Madde 31. Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen »kendi eşyaları malları ve hayvanları gümrük resmiyle, bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muafıdır.

1 - Bir aile için :

A. : Zat ve ev eşyası kamilen.

B : Meslek ve meşgale eşyası aşağıdaki kayıtlarla :

Çiftçi ise : Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her türlü alât ve edevat ve makineleri, damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşıkları kamilen ve ötedenberi besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla zirai mahsullerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr ise : Her türlü sanat alât ve, edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları, alât ve edevatı kamilen ve fabrikalar masnuatından ve iptidai maddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarları (Trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatları mamulâtından olan ayakkabıları hariçtir. Ancak zata mahsus ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten istifade eder.)

Tüccardan ise ötedenberi satagelmekte oldukları ticaret mallarından değeri (12 000) liraya kadar olan miktarı (Şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tabi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii masnuatından olan ayakkabıları hariçtir.)

2 - Bir cemaat için (Bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya) :

A : Bütün mektep eşyası;

B : Bütün cami eşyası;

C : Vakıflara ait eşya ve mahsuller;

Ç : Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigâr eşya;

D : Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar;

E : Köy veya mahallenin harman, orak makinesi ve traktör gibi ortak zirai makine ve aletleri, köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makineleri.

Madde 32. Muhacirler ve mülteciler 31 inci madde haricinde menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığı Türkiye'de yapacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirler. Bu yolda getirilecek eşya gümrük ve sair resimlere tabidir. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipeklilerden ve Türkiye'de inhisara bağlı maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii mahsullerinden olan ayakkabılardan olmaması şarttır.

Madde 33. Hükümetçe memleket iktisadiyatını korumak üzere alınan ve alınacak olan tedbirler 31 inci ve 32 nci maddelere göre hariçten getirilebilecek eşya hakkında tatbik edilmez.

Madde 34. 31 ve 32 nci maddelerdeki muafiyetleri kazanabilmek, Türk vatandaşlığına girmek için beyanname verip karşılığında bir kâğıt almağa ve getirilen malların, muhacirlerin ve mültecilerin kendi malları olmasına vabestedir.

Sınırlarda belli kapılardan başka yollardan girmeğe mecbur kalmış olan muhacirler ve mülteciler getirecekleri mallar için bir beyanname verirler; aksi sabit oluncuya kadar bu beyannamenin muafiyet için muteber olur. Kapılardan gelecek muhacirlerin ve mültecilerin nizamnamesinde şekil ve mahiyetleri gösterilecek bir vesika göstermeleri yahut yalnız veya toplu bir beyanname vermeleri kâfidir

Türk vatandaşlığına girmekten vaz geçen veya giremeyen veya getirdikleri malların içendi malları olmadığı anlaşılanlardan 31 inci maddeye göre affedilmiş olan teklif ve resimler tam olarak tahsil olunur. 32 nci maddeye göre geçirilmiş eşya için bu teklif ve resimler iki kat alınır.

Muhacirlere ve mültecilere ait olmadığı halde bu kanunun hükümlerinden istifade edilerek geçirilecek gerek eşya ve hayvanlar ve gerek sahipleri 1918 numaralı Kaçakçılık Kanunu hükümlerine tabi tutulur.

Madde 35. Muhacirlerin ve mültecilerin gümrüksüz olarak sokacakları malların değeri gümrükten geçtiği yerin piyasasındaki toptan fiyata göre tâyin olunur.

2 - Vergi ve resim muafiyeti

Madde 36. A : Hariçten gelecek muhacirlerle mültecilere pasaport vize ve eşya vesikası pulsuz, parasız verilir.

B : Muhacirlerin, mültecilerin verecekleri veya kendilerine verilecek beyanname, vesika ve sair evrak her türlü damga ve pul resminden muafıdır.

Madde 37. Muhacirler, mülteciler, 12 nci maddeye göre I numaralı muntakada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir muntakadan öteki muntakaya Hükümetçe naklolunup iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler :

1 - Vergi muafiyeti :

A : (1) numaralı muntakaya iskân edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlayarak, beş yıl ve 2 numaralı muntakada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlayarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar Bina Vergisi Kanunu muafiyetlerine tabidir.

B : Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısıyla veraset ve intikal vergisi ve ferağ harcı ve resmi alınmaz.

C : Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula ve harç ve ücrete tabi değildir.

2 - Tapu muafiyeti :

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir. Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiç bir harca, mavarafa ve pula tabi tutulamaz.

3- Askerlik muafiyeti

Madde 38. A : Muhacirlerin, askerlik çağlarının bağlangıcı geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmıyanların doğum günleri yılın Temmuzunun birinci günü sayılır.

B : Geldikleri yıl İkinci Kânunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp yaşlıları efrat arasına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlayacak olan askerlik çağlarını geciktirmez. Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlayarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silâh altına çağrılmazlar.

Gedikleri yıl İkincikâmmun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte (16 : 22 dâhil) yaşında olupta Hükümetçe iskân edilenlerin ve Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutanların, muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydoldukları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilirlir : Bu hizmetleri en yakın piyade kıtalarında

yaptırılmak üzere altı aya indirilir. Hükümetçe iskân edilmeyenler veya Hükümetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemeyenler yalnız iki yıllık geciktirme hakkından istifade ederler.

C : Memleketlerindeki tahsilleri ihtiyat zabiti yetiştirilecek derecede olupta, geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmiş olanlarla memleketlerinde askerlik yapmış ve fakat 22 yaşını bitirmemiş bulunanlardan ihtiyat zabiti olmak isteyenler ve geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmemiş ve memleketlerinde askerlik etmemiş olanlar iki yıl geciktirme hizmetinden sonra 1076 numaralı kanun hükümlerine tabi tutulurlar.

Ç : Muhacirler arasında önce tabi oldukları Hükümet ordusunda ihtiyat veya muvazzaf zabıt olanlardan lâzım olan evsafi taşıyanlar staja tabi tutularak, ihtiyat zabıtlığına geçirilirler.

D: Umumi seferberlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus kütüğüne kaydoldukları tarihten başlayarak üç ay geçmemiş olanların silâh altına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

E : Bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayıtlarını yaptırmayanlar yukardaki muafiyetten istifade edemezler.

F : Eski memleketlerinde askerlik ettiklerini veya bunun yerine bedel verdiklerini tevsik edenler tekrar muvazzaf hizmete tabi tutulmayıp yaşlıları yerli efrat ile ihtiyata geçirilirler.

G: Türkiye içinde bir iskân muntakasından diğer bir iskân muntakasına Hükümetçe naklolunarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tabi olupta bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlayarak, iki yıl geciktirilir ve en yakın piyade kıtalarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir.

H : Kanunen muhacir tanınmayan mülteciler ve ecnebilere Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaştaki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.

Fasıl : VI

Mali hükümler

Madde 39. I : 1 ve 2 numaralı muntakalarda 12 ve 13 üncü maddelere mutabık olarak Hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885 numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye, sanat ve ziraat alât ve edevatı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı muntakalardakilere iskân haddi içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsiledilmeyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzi cetvelinin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II : 2 numaralı muntakada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve toprakları borçlanmağa tabidir.

Borçlanma muameleleri Dahiliye; Tahsilat, Tahsili Emval Kanununa göre, Maliye Vekâletince yaptırılır.

III : Borçlanma : iskânın seki/inci yılının Eylülünden başlanmak ve yirmi yılda ve kırk müsavi taksitte ödenmek üzere yapılır. Borç yirmi sekizinci yıl sonunda tamamen tahsil edilmiş olur.

Peşin verenlerin borçlarının yarısı affolunur.

Bu kanundan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskân haddi içinde verilmiş olan topraklar ve yapıların bedeli iskan edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın Eylülünden başlamak üzere yirmi yılda kırk müsavi taksitte tahsil olunur.

Madde 40. İskân ameliyat ve inşaatı için, her yılın tahakkuk edecek miktarı o yıl bütçesinden verilmek üzere, gelecek yıllara sari taahhütler yapmağa Hükümet salâhiyetlidir:

Madde 41. Her yıl, Dahiliye Vekâleti bütçesine ayrı bir fasıl halinde, bu kanunda yazılan iş'eri görmeğe kâfi miktarda tahsisat konulur.

Fasıl : VII

İskân komisyonu

Madde 42. Dahiliye Vekilliğinde Vekilin veya tevkil edeceği zatın reisliği altında Dahiliye, Milli Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat, Sıhhat ve içtimai Muavenet Vekilliklerince ve Ziraat Bankasınca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere Dahiliye Vekâletince hariçten alınacak en çok ile zattan müteşekkil merkezi iskân komisyonu bulunur.

Merkez iskân komisyonu başlıca Türkiye'ye gelecek muhacirlerin veya Türkiye'de naklolunacak vatandaşların iktisadi, içtimai, sıhhi vasıflara ve şartlara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, 1 ve 2 numaralı iskân muntakaları ve programları hakkında tetkiklerde bulunmak, iskâna yarıyacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk şartlarını mütalâa eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında mütalâada bulunmak, hariçten ve dâhilden yeni yurtlarına yerleşecek olanların şevkleri ve müstahsil hale girinceye kadar bakımlarıyla alakadar olan Devlet daireleri şubelerinin muzaheretlerini ve çalışma birliğini yapmağa yarıyan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir. Kararları istişari mahiyeti haizdi.

Merkez iskân Komisyonunun çalışma tarzı Dahiliye Vekâletince tanzim ve icra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilecek bir talimatname ile tesbit olunur.

Fasıl : VIII

İcrai hükümler

Madde 43. Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri günden başlayarak en çok üç ay içinde istihkakları olan eldeki yapıların veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevzi defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuca da tescilleri yapılarak tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir. Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kazalarda Dahiliye Veki'i bu müddeti altı ay daha uzatabilir.

Tahsisat verilen yerlerde istihsal vasıtalarının veya bedellerinin tam olarak veya tahsisat miktarına göre kısmen üç ay içinde verilmiş bulunması mecburidir.

Muhacirlere ve naklolunanlara yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının yurt yerine vasıl olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Zaruri hallerde idarei hususiyelerden, belediyelerden, köy sandıklarından ve imece suretiyle halktan yardımlar temin olunabilir.

Bütün Hükümet memurları her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmağa mecburdurlar.

Madde 44. Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların iskân edilmesinden istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hale getirilmesinden vali ve kaymakamlar mesuldürler.

Vilayet ve kazada iskân teşkilâtı varsa, bunlar vali ve kaymakamın emrinde bu işleri görürler. İskan teşkilatı olmıyan veya olupta yetmiyen yerlerde vali ve kaymakamlar kendi vilayet ve kazaları Devlet, idarei hususiye ve belediye memurlarından münasip gördüklerini muhacirleri, mültecileri, göçebeleri ve naklolunanları yerleştirmek, bunlara verilecek yerleri ölçmek ve dağıtmak ve inşaata bakmak gibi muhacir ve iskan ve nakil iş'lerine memur etmeğe salahiyetlidirler. Bu memurlar her şeyden önce bu işleri yapmağa mecburdurlar.

Madde 45. Valiler, kaymakamlar bu kanun hükümlerini, İcra Vekilleri Heyetince veya Dahiliye Vekilligince verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve âzami süratle yapmağa mecburdurlar.

Yapmıyan veya yapamıyan veya yaptırımıyan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 46. 43, 41 ve 45 inci maddelerdeki mecburiyetleri yapmıyan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar onbeş günlüğe ve valiler bir aylığa kadar para cezası kesmeğe salâhiyetlidirler.

Madde 47. Umumi Müfettişlik teşkilâtı olan muntakalarda umumi müfettişler muhacirlerin naklolunanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmelerinden birinci derecede mesuldürler.

Fasıl : IX

Müteferrik hükümler

Madde 48. 18 Teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakyada iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayıtları terkin olunur.

Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.

Madde 49. Bu kanunun icra sureti nizamname ve talimatlarla tâyin olunur. Muhacirlerin, mültecilerin ve bu kanun hükümlerine göre 1 veya 2 numaralı muntakalardan naklolunup yerleştirilenlerin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu nizamnamelerde gösterilir.

Madde 50. 31 Mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı, 3/4/1933 tarih ve 2263 numaralı, mahalli iskânlarını bilâmezuniyet tebdil eden muhacir ve mültecilerle aşair hakkında 28 İkinci Teşrin 1341 tarih ve 675 numaralı kanunlar, 22/11/1934 tarih ve 2396 numaralı muhacir ve mültecilerin gümrük muafiyeti hakkındaki kamımın muvakkat maddesinden maadaki maddeleri, 2 Haziran 1929 tarih ve 1507 numaralı Askerlik Mükellefiyeti Kanununun muaddel ikinci maddesinin bu kamımın 38 inci maddesine mugayir hükümleri ve bu kamına muvafık olmıyan bütün hükümler kaldırılmıştır.

Madde 51. Bu kamın neşri tarihinden muteberdir.

Madde 52. Bu kanunun hükümlerini icraya icra Vekilleri Heyeti memurdur.

17 nci maddeye ilişik (Toprak tevzi cetveli)

1 - Ziraat topraklarında :

A : İki nüfuslu bir aileye :

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta topraklardan
60	90	Aşağı topraklardan

B : İki den fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilâve olunur

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>	
10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta topraklardan
20	30	Aşağı topraklardan

II - A : İki nüfuslu bir aileye :

Kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerberiyile kurumlu bağ ve yetişkin ve verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyva bahçelerinden :

<u>En az dekar</u>	<u>En çok dekar</u>
6	15

B : İki den fazla beher nüfus için (2) dekar arttırılır.

III - Bir aileye, yukarki (1) veya (2) nci bentlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplara göre bir nispet dâhilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber beher aileye bağ ve meyvelik yapmak, üzere (2-5) dekar bağ ve meyva yeri verilir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı takdirde geri alınır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini imar edenlere talip olurlarsa yeniden on dekar bağ ve meyvelik yeri verilebilir. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınır. İstirdat müddeti hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüşt yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunur.

Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de aynı suretle bağ yeri ve meyvelik verilebilir.

Bu topraklar, imarı mütaakıp, müddete bakılmaksızın tapuya bağlanır.

IV- Muhacir ve mültecilerden yüksek mektep mezunlarıyla Türkiye'ye veya Türk Milletine iyi hizmetleri geçtiği Hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlasiyle verilir.

V - (1) numaralı muntakaya iskân edilen mütekaitlelerin ve (2) ve (3) numaralı muntakalardan (1) numaralı muntakaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri IV üncü bentteki fazlalarıyla beraber verilir.

KAYNAKÇA

I. KİTAP VE MAKALELER

Ağanoğlu, H. Yıldırım. **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç**, İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2001.

Akgün, Seçil. "Birkaç Amerika Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **III. Askeri Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Genelkurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1986, s:245-258.

Aksu, Mustafa. **Türkiye'de Çingene Olmak**, İstanbul, Ozan Yayıncılık, 2003.

Alakom, Rohat. **Orta Anadolu Kürtleri**, İstanbul, Evrensel Bakım Yayın, 2004.

Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler**, (Çev: İskender Savaşır), İstanbul, Metris Yayınları, 1995.

Anthony, D. Smith. **Milli Kimlikler**, (Çev: Bahadır Sina Şener), İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Altuğ, Yılmaz. "**Balkanlardan Anayurda Yapılan Göçler**", **Belleten** c:LV, Sayı:212..

Arı, Kemal. **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, 3. Baskı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003

——— "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, c: VII / 23 (23 Mart 1992) s:409-420.

——— "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İskan İşleri ve Mustafa Necati", Kastamonu, **Mustafa Necati Sempozyumu**, 1991, s:44-57.

——— "Yunan İşgalinden Sonra İzmir'de Emvali Metruke Fuzuli İşgal Sorunu", Ankara, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1989, s:691-706.

Armaoğlu, Fahir, **20.YY Siyasi Tarihi**, c:1-2, 1914-1995, Ankara, Alkım Yayınları.

Arslan, Hüseyin. **16. YY Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskan, Göç Ve Sürgün**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c:2, 3. Baskı, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1981.

Atatürk'ün Resmi Yayınlara Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri, (Haz: Sadi Borak) İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya. **İkinci Adam**, c:1, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999.

——— “Çok Nüfuslu Anadolu”, **Kadro**, Sayı:II/5 (Mayıs, 1932), s:35.

——— “Derebeyi ve Dersim”, **Kadro**, Sayı:VI (1932), s:35.

Aydın, Suavi. “Türkiye’deki Etnik Yapı” **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983.

Bali, Rıfat N, **Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri: Bir Türkleşme Serüveni (1923-1945)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Sürgünler”, , **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, No:1-4, c:11 Ekim 1949 Temmuz 1950, s:209-239.

——— “Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, İstila Devirlerinin Kolonizatörler Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, **Vakıflar Dergisi**, Sayı:2, s:279-387.

Bayrak, Mehmet. **Kürtler Ve Ulusal-Demokratik Mücadelesi, Gizli Belgeler Araştırmalar Notları**, Ankara, Özge Yayınları

Bayur, Yusuf Hikmet. **Türk İnkılap Tarihi**, c:3, Kısım:3, Ankara, TTK Yayınları, 1983.

Beşikçi, İsmail. **Kürtlerin Mecburi İskanı**, Ankara, Yurt Yayınları, 1991.

——— **Tunceli Kanunu (1935) Ve Dersim Jenosidi**, İstanbul, Belge Yayınları, 1990.

Bruinessen, Martin Van. **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Çağaptay, Soner. “Kemalist Dönemde Göç ve İskan Politikaları”, **Toplum Ve Bilim**, 2002-1993, s:218-241.

Çanlı, Mehmet. “Mübadele Dosyası”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:129, s:129.

Çapa, Mesut. “İstiklal Gazetesine Göre Trabzon’da Mübadele ve İskan”, **Atatürk Yolu** Sayı:II/8, Kasım1991, s:631-641.

——— “Anadolu’da Yunan İşgalinin Sebep Olduğu İç Göçler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 28-30,1994, s:379-389.

——— “Cumhuriyetin İlk Mübadele İmar ve İskan Vekili Mustafa Necati”, **Kastamonu, Mustafa Necati Sempozyumu**, 1919, s:58-70.

——— “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskanı”, **Atatürk Yolu**, Sayı:II/5, Mayıs 1990, s:49-84.

——— “Lozan’da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilal-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları”, **Atatürk Yolu**, Sayı:I/2, 1988, s:241-256.

Devellioğlu, Ferit. **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2001.

Dündar, Fuat. **İttihat Ve Terakki’nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Dündar, Recep. **Kıbrıs’ın Fethi Ve İskanı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999.

Erdilek, Neşe. "Hükümetler ve Programları", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, 1983, s:969-985.

Eren, Cevat. "Parmaklara Dair", **Türk Kültürü**, Sayı:I/4, 1963, s:37-41.

Geray, Cevat. **Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1920-1960)**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1960.

Gökaçtı, M.Ali. **Nüfus Mübadelesi, Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Göktaş, Hıdır. **Kürtler (İsyan Tenkil)**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991.

Gönlübal, Mehmet; Cem Sar, **Olaylarla Türk-Dış Politikası (1919-1995)**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

Gürun, Kamuran. **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1988.

Halaçoğlu, Yusuf. "Kolonizasyon ve Şenlendirme", **Osmanlı**, c:4, Yeni Türkiye Yayınları, s:581-586.

——— **18. YY' da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin İskanı**, Ankara, 1991.

——— **Ermeni Techiri ve Gerçekleri**, Ankara, TTK, 2001.

Halaçoğlu, Ahmet. "Balkan Savaşları'nda Anadolu'ya Göçler ve Sonuçları", **Osmanlı**, c:4, Yeni Türkiye Yayınları, s:669-676.

İnan, Arı. **Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları**, Ankara, TTK Yayınları, 1982.

İpek, Nedim. **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

- Kaplanoğlu, Raif. **Bursa'da Mübadele**, İstanbul, Avrasya Etnografyası Vakfı Yayınları, 1999.
- Karpat, Kemal. **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- Kaya, Ferzende. **Mezopotamya Sürgünü Abdülmelik Fırat'ın Yaşam Öyküsü**, İstanbul, Anka Yayınları, 2003.
- Kazgan, Gülten. "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı:30, 1-4 (1970-1971), s:311-330.
- Keyder, Çağlar. **Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- Kışlalı, Ahmet Taner. **Kemalizm Laiklik Ve Demokrasi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1995.
- Koca, Hüseyin. **Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları**, Konya, Mikro Yayınları, 19998.
- Kocacık, Faruk. "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sorunları", **Osmanlı**, c:4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s:655-660.
- Koçak, Cemil. **Umumi Müfettişlikler (1927-1952)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- "Tunceli Kanunu", **Tarih ve Toplum**, 1987, s:7-8.
- Kökdemir, Naci. **Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu**, Ankara, 1952.
- Levi, Avner. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Orhonlu, Cengiz. **Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- "Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanların Yaptıkları Tehcirin

Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler, **Belleten** c:27, No: 145-148,

——— **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1987.

Öksüz, Hikmet. “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Sebep Ve Bazı İstisnaları”, c:XVI, Sayı:48, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 2000, s:753-762.

Önder, Selahattin. “Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi” **Anadolu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi**. c:3, Sayı:1, s:207-225

Öztürk, Kazım. **Türk Parlamento Tarihi TBMM II. Dönem (1923-1927)**, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1993.

Öztürk, Saygı. **Kasadaki Dosyalar**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 2003.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih**, Ankara, İmge Kitabevi, 1988.

Saydam, Abdullah. **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1856-1876)**, Ankara, TTK, 1997.

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti İskan Umum Müdürlüğü, Sayı:6, Ankara, Köy Öğretmenleri Basımevi, 1936.

Soysal, İsmail. **Tarihçileri Ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasi Anlaşmaları**, Ankara, TTK Yayınları, 1983.

Şapolya, Ender Behnan. “Mustafa Necati”, **Türk Kültürü**, 1970, s:222-226.

Şeker, Nesimi. “Türk-Yunan Mübadelesi ve Bir Kenti Bursa”, **Bursa Defteri**, 1999, s:113-130.

Şimşir, Bilal. **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991.

——— **Rumeli'den Türk Göçleri**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1968.

- Tanör, Bülent. **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- Taş, Serap. **Umumi Müfettişlikler** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- Tekeli, İlhan. "Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu", Sayı:50, **Toplum ve Bilim** s:49-71.
- Tesal, E.D. **Selanik'ten İstanbul'a**, İstanbul, 1998.
- Tilly, Charles. **Avrupa'da Devrimler (1492-1992)** (Çev: Özden Arıkan), İstanbul, Afa Yayınevi, 1995.
- Timur, Taner. **Türk Devrimi Ve Sonrası**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
- Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye'de Siyasi Partiler**, c:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Tuncay, Mete. **Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**. İstanbul, Tekin Yayınevi, 1994.
- Turan, Mustafa. **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)**. Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Yerarimos, Stefanos. "Birinci Dünya Savaşı Ve Ermeni Sorunu", **Tarih ve Toplum**, Sayı:105, Eylül 2002, s:10-18.
- Yıldız, Ahmet. "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" **Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919-1938)**", İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Mehmet. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinin Muhaciri İskan Politikası", **Osmanlı** C:4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s:587-602.

Zürcher, Erik Jan. **Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası**, (Çev: Gül Çağalı Güven).
İstanbul, İletişim Yayınları,2003.

II. ARŞİV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire başkanlığı (BCA)

- Bakanlar Kurulu Kararı Kataloğu (1924-1944)
- Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Kataloğu (1924-1951)
- Başbakanlık Toprak ve İskan Genel Müdürlüğü Kataloğu

III. BELGESEL YAYINLAR

a. Resmi Yayınlar

- Düstur, Üçüncü Tertip
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi , Devre:1-2-3-4-5-6-8

b. İstatistikler

- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı, İkinci Cilt, 1929, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, Ankara 1929

c. Süreli Yayınlar

- Cumhuriyet
- Hürriyet
- Evrensel